

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE ÖNCELİKLER
FIKHI**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Ayşe Mine UÇAR**

**Danışman
Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE**

HAZİRAN 2024, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Hz. Peygamber’in Sünnetinde Öncelikler Fıkıhı” başlıklı **Yüksek Lisans Tezi**, bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Ayşe Mine UÇAR

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Program Adı: Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı: Hz. Peygamber'in Sünnetinde Öncelikler Fıkhı

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 142 sayfalık kısmına ilişkin 26.06.2024 tarihinde **IThenticate/Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 7' dir.

Filtrelemeye **alıntılar ve kaynakçadahi**ledilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 26/06/2024

Danışman: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

Öğrenci: Ayşe Mine UÇAR

KILAVUZA UYGUNLUK

“Hz. Peygamber’in Sünnetinde Öncelikler Fıkhı” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Ayşe Mine UÇAR

Danışman

Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE danışmanlığında **Ayşe Mine UÇAR** tarafından hazırlanan “**Hız.Peygamber’in Sünnetinde Öncelikler Fıkhi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı’ndaYüksek Lisans** teziolarak kabul edilmiştir.

05.07.2024

JÜRİ:

Danışman	:Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE	İmza
Üye	:Doç. Dr. İbrahim TOZLU	İmza
Üye	:Prof. Dr. Ali KUZUDİŞLİ	İmza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Doç. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'i indirirken ve Hz. Peygamber (sav) İslâm'ı tebliğde bulunurken birtakım hükümlere ve konulara öncelik vermişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, 23 yılda yaşanan olaylara ve olgulara binaen peyderpey Hz. Peygamber'e (sav) indirilmesi, Mekke'de indirilen hükümler ile Medine'de indirilen hükümler arasında belirgin farklılıklar bulunması, Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyet ya da sûrelerin indirilme sebeplerinin olması ve kimi zaman bir hükmün başka bir hükümle kaldırılması bazı konulara öncelik verildiğinin açık delilidir.

Mekke döneminde imanî ilkeler tüm durumlara öncelenmiştir. Dinin en temelini itikad olduğu ortaya konulmuştur. Allah Teâlâ'nın varlığı, birliği, kudreti, âhîret gününe iman ve peygamberlere iman Mekkî sûrelerde en çok ele alınan konulardandır. Mekkî sûrelerde imanî ilkeler dışında en çok söz edilen diğer bir husus ahlâktır. Dünya hayatına tamah etmemek, takvâ sahibi bir mümin olmak, gerektiği durumlarda sabır ve sebat gösterebilmek, cimrilik yapmamak, eli açık gönlü geniş olmak, böbürlenmemek ve başka kimseleri ezmek, adaletli davranmak, yaratılıştaki tüm insanların eşit olduğunu ve eşitliği hak ettiği bilmek, ölçüde ve tartıda hakkaniyetli olmak, yetimleri ve yardıma muhtaçları gözetmek, anne ve babaya iyi davranmak temel ahlâkî değerlerdendir. Medeni sûrelerde ise en çok cihadın, Allah Teâlâ için çabalamanın üzerinde durulmuş ve öncelenmiştir. Bu sûrelerde İslâm dinin ibâdât ve muamelât kısmı tamamlanmıştır.

Çalışma sürecimin en başından sonuçlanmasına kadar yanımda olan herkese müteşekkirim. Tezimi yazarken yeni ufuklar açan, desteklerini esirgemeyen, rehberlik ve yönlendirmelerde bulunan değerli hocam Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE'ye teşekkür ederim. Eğitim hayatımın her aşamasında yanımda olan ve bana inanan anneme ve babama; ilim yolculuğuna beraber çıktığımız arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Ayşe Mine UÇAR, Erzincan, 2024

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE ÖNCELİKLER FIKHI

Ayşe Mine UÇAR

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2024

Danışman: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

ÖZET

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'i indirirken ve Hz. Peygamber (sav) İslâm'ı tebliğde bulunurken birtakım hükümlere ve konulara öncelik vermişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, 23 yılda yaşanan olaylara ve olgulara binaen peyderpey Hz. Peygamber'e (sav) indirilmesi, Mekke'de indirilen hükümler ile Medine'de indirilen hükümler arasında belirgin farklılıklar bulunması, Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyet ya da sûrelerin indirilme sebeplerinin olması ve kimi zaman bir hükmün başka bir hükümle kaldırılması bazı konulara öncelik verildiğinin açık delilidir.

Mekke döneminde imanî ilkeler tüm durumlara öncelenmiştir. Dinin en temelini itikad olduğu ortaya konulmuştur. Allah Teâlâ'nın varlığı, birliği, kudreti, âhîret gününe iman ve peygamberlere iman Mekkî sûrelerde en çok ele alınan konulardandır. Mekkîsûrelerde imanî ilkeler dışında en çok söz edilen diğer bir husus ahlâktır. Dünya hayatına tamah etmemek, takvâ sahibi bir mümin olmak, gerektiği durumlarda sabır ve sebat gösterebilmek, cimrilik yapmamak, eli açık gönlü geniş olmak, böbürlenmemek ve başka kimseleri ezmek, adaletli davranmak, yaratılıştaki tüm insanların eşit olduğunu ve eşitliği hak ettiği bilmek, ölçüde ve tartıda hakkaniyetli olmak, yetimleri ve yardıma muhtaçları gözetmek, anne ve babaya iyi davranmak temelahlâkî değerlerdendir. Medeni sûrelerde ise en çok cihadın, Allah Teâlâ için çabalamanın üzerinde durulmuş ve öncelenmiştir. Bu sûrelerde İslâm dinin ibâdât ve muamelât kısmı tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, Tedricilik, Mekki, Medeni, Sebeb-i Nüzul.

THE PRIORITIES IN THE SUNNAH OF THE PROPHET

Ayşe Mine UÇAR

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences,

Master's Thesis, June 2024

Supervisor: Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE

ABSTRACT

While Allah was revealing the Quran and the Prophet (pbuh) was preaching Islam, they gave priority to certain rulings and issues. The revelation of the Quran to the Prophet (pbuh) was gradual based on the events and facts that took place over 23 years, having significant differences between the rulings revealed in Mecca and the rulings revealed in Medina, having reasons why some verses or surahs were revealed in the Quran and the abolishing of one ruling by another ruling are clear evidence that some issues were given priority.

During the Meccan period, principles of faith were prioritized over all situations. It has been shown that the foundation of religion is belief. The existence, unity and power of Allah, belief in the afterlife and belief in the prophets are among the most mentioned topics in the Meccan surahs. Another issue most mentioned in the Meccan surahs, apart from the principles of faith, is morality. Renunciation of worldly things, being a pious believer, showing patience and perseverance when necessary, not being stingy, being open-hearted, not being boastful and not oppressing others, acting justly, knowing that all people are equal in creation and deserve equality, being fair in dealings, caring for orphans and those in need, and treating parents well are among the basic moral values. In the Madani surahs, jihad and striving for Allah are emphasized and prioritized the most. In these surahs, the worship and transaction parts of the Islamic religion are completed.

Key Words: Sunnah, Gradualism, Meccan Medina, Reason of Revelation.

İÇİNDEKİLER

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNDE ÖNCELİKLER FIKHI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖNCELİKLERİ BAKIMINDAN HZ. PEYGAMBER'İN MEKKE HAYATI

1.1. Arap Yarımadası'nın Coğrafi Özellikleri	26
1.2.İslâmiyet Öncesi Siyasî Durum	28
1.3.Hicaz'ın Önemli Şehirleri	30
1.4.İslâmiyet Öncesi Sosyo-Kültürel Durum.....	32
1.5. Öncelikleri Bakımından Nübüvvet Öncesi Mekke Hayatı	37
1.6. Öncelikleri Bakımından Nübüvvet Sonrası Mekke Hayatı	41
1.7. Mekkî Hükümlerde Önceliklendirme	49
1.8. Önceliklendirmeye Delaleti Bakımından Mekkî Sûrelerin Üslubu	51
1.9. Önceliklendirmeye Delaleti Bakımından Kur'ân'ın Muhtevası	59

İKİNCİ BÖLÜM

ÖNCELİKLERİ BAKIMINDAN HZ. PEYGAMBER'İN MEDİNE HAYATI

2.1. Öncelikleri Bakımından Hz. Peygamber'inMedine Hayatı	72
2.2.Medinî Hükümlerde Önceliklendirme	92
2.3.Önceliklendirmeye Delaleti Bakımından Medenî Sûrelerin Üslubu	98
2.4.Önceliklendirmeye Delaleti Bakımından Medenî SûrelerinMuhtevası.....	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN ÖNCELİKLENDİRME STRATEJİSİ

3.1.İman – Ahlâk – İbadet Sıralaması.....	107
3.2.Ferdî Konuların Toplumsal Konulara Önceliği	110
3.3.Tebliğde Yakının Uzağa Öncelenmesi	112
3.4.Barışın Savaşa Öncelenmesi	113
3.5.Cihat Ortamında Âhiretin Dünyaya Öncelenmesi	114
3.6.AklîliğiÖnceliklendirme	115
3.7.Gerçekliğin, Hayatla Uyumun ve İhtiyacın Önceliği	117
3.8.Fiilî Duanın Kavli Duaya, Hareketin Durağanlığa Öncelenmesi	119
3.9.Ümmetin Faydasını Kişisel Menfaate Önceleme	121
SONUÇ	123
KAYNAKÇA.....	125
ÖZGEÇMİŞ	131

KISALTMALAR LİSTESİ

As : Aleyhisselam

b. : Oğlu

bk. : Bakınız

bnt. : Kızı

ÇAKÜ : Çankırı Karatekin Üniversitesi

Çev. : Çeviren

DUIFAD: Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Hız. : Hazreti

İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi

Ra : Râdiyellâhu anh

Sav : Sallâllâhü Aleyhi ve Sellem

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

vb : Ve benzeri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Öncelikler fıkıhı ya da bir başka deyişle Fıkhu'l-evveliyat; İslâm ilâhiyatında yer alan hükümlerin, değerlerin ve amellerin kendi içerisinde, adalet ölçüsünde bir konuma sahip olmasını ifade etmektedir. İslâm dinine göre hükümlerin ve amellerin mertebeleri, teklifleri, karşılıkları birbirlerinden farklılık arz etmektedir. Hükümler arasında aslî olanlar, ferî olanlar, rükûn kabilinden olanlar; ameller arasında da daha faziletli olanlar bulunmaktadır. Öncelikler fıkıhı ile mühim olan mühim olmayana, fazilet olarak üstün olan üstün olmayana tercih edilir. Tercih edilen takdim edilir, geri bırakılması gereken hususlar geri bırakılır. Böylelikle öncelikler fıkıhı, her meseleye hak ettiği ölçüde değer verilmesini ve her meselenin yerli yerine konulmasını ifade etmektedir.

İslâm ilâhiyatında yer alan bazı kavramlar, İslâm'ın bir öncelikler fıkına sahip olduğuna işaret etmektedir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'i bir bütün halinde kitap şeklinde indirmemiş; âyetleri peyderpey tadrîcî bir tarzda inzâl buyurmuştur. Tadrîcen indirilen sûreler muhteva ve üslup özelliklerinin farklılıkları nedeniyle Mekkî ve Medenî olarak sınıflandırılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de ve sünnette pek çok hükmün önce vazedilip sonra neshedildiğine dair beyanlar bulunmaktadır. Buna göre Allah ve Resûlü, hüküm koyarken toplumun mevcut halini ve önceliklerini gözetmiştir denilebilir. Âyetlerin bir sebep-i nüzulünün olması hadislerin de sebep-i vüruda sahip bulunması aynı olguya işaret etmektedir.

Hz. Peygamber (sav) yaşadığı yer ve zaman dilimi bakımından oldukça dezavantajlı olmasına rağmen kısa sürede çok büyük başarılar elde etmiştir. İslâm dini 23 yıl gibi kısa bir sürede bütün Arap yarımadasına yayıldığı gibi Müslümanlar o dönemin iki büyük imparatorluğuyla mücadeleye girebilecek seviyeye ulaşmışlardır. Resûlullah'ın (sav) o kısacık dönemde yaptıklarıyla bugün İslâm dini yeryüzünün her tarafına yayılmış bulunmaktadır. Bununla birlikte günümüz Müslümanlarının din anlayışları, tartıştıkları konular, dünyaya bakış açıları, gelişmişlikleri, eğitim alanındaki seviyeleri vs. gibi meselelerde büyük bir geri kalmışlık ve yenilmişlik söz konusudur. Dünya nüfusunun çok önemli bir bölümünü oluşturmalarına rağmen Müslümanların bu geri kalmışlık hallerinde Resûlullah'ın (sav) sahip olduğu önceliklendirme stratejisinden

uzaklıkları da etkilidir. Öncelikler fıkıhı, dini ve hayatı Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber'in (sav) öngördüğü biçimde yaşama ve anlamlandırma açısından hayatî önem teşkil etmektedir. Bugün Müslümanların nicelik olarak fazla olup önceki dönemlere kıyasla hatırı sayılır bir nitelik ortaya koyamaması, önceliklerini yanlış belirlemelerinden ve İslâm'ı doğru anlayamamalarından kaynaklanmaktadır. İslâm'ın öncelikler fıkıhına sahip olması ve Müslümanların bu fıkıhı gözetmesinin önemi, çalışmamızı yaptığımız süre zarfında İsrail'in Gazze'de katlettiği neredeyse 40.000 Filistinliden anlaşılmaktadır. Eğer ki Müslümanlar dinlerini yaşarken doğru önceliklendirmeler yapsalardı, hareketi durağanlığa, âhireti dünyaya, ümmeti fertlere tercih edebilselerdi İsrail soykırımını kınamaktan öteye geçebilirlerdi. Bu nedenle izzetli bir yaşam için, Hz. Peygamber (sav) gibi önceliklerini doğru belirlemek gerekmektedir. Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm'in içerdiği hükümlerde, Hz. Peygamber'in (sav) hayatında ve takip ettiği da'vet metodunda, bir önceliklendirme stratejisinin hâkim olması, bu durumun delilleriyle ortaya konulması ve bu stratejilerin niteliğinin belirlenmesi çalışmamızın amacını oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Kaynakları

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in hayatından bağımsız düşünülemez. Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in siyerini hiçbir kuşkuyla mahal bırakmaksızın yansıtmaktadır. Kur'ânâyetlerinin muhtevaları Hz. Peygamber'in o dönemde yaşadıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Kur'ân'da neye öncelik verilmişse neye ağırlık verilmişse o konuların Hz. Peygamber için de önceliklidir ve önemlidir. Bunun aksi asla iddia edilemez. Kur'ânâyetleri sübut bakımından kati oldukları için asla süpeküle edilemezler. Bir hususta Kur'ân'da çok fazla âyet bulunuyorsa o konu İslâm'ın ve Hz. Peygamber'in hayatında da önceliklidir. Bu bakımdan araştırmanın en temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm olarak belirlenmiştir. Bu amaçla Kur'ân baştan sona okunarak âyetlerin konuları tespit edilmeye ve hangi konuya ağırlık verildiği görülmeye çalışılmıştır. Bu noktada Kur'ân'a bütüncül bakılmış ve âyet seçkileri yapılmamıştır. Yani Kur'ân'daki önceliklendirme konusunda spekülasyona girilmemiştir. Sonuç olarak Hz. Peygamber'in (sav) takip ettiği önceliklendirme stratejisi muhakak ki Kur'ân-ı Kerîm'e dayanmaktadır. Bu nedenle araştırmada Kur'ân-ı Kerîm'den yola çıkılarak Hz. Peygamber'in (sav) hayatındaki ve sünnetindeki önceliklendirmelerine yer verilmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) hayatı her açıdan tüm insanlığa örneklik teşkil etmektedir.

O'nun peygamberlik süreci, ailevî hayatı, insanlarla ilişkileri üzerinden pek çok çıkarımda bulunmak mümkündür ve çıkarılabilecek stratejiler çalışmamızla sınırlı değildir.

Araştırmanın ikinci önemli kaynağı siyerdir. Çünkü siyer yaşanmış Kur'ân'dır. Hz. Peygamber'in (sav) hayatı anahatlarıyla kesinlikle bilinmektedir. Mekke'de neler yaşadığı ve Medine'deki mücadelesi kesin olarak bellidir. Mevzii ve gündelik noktada farklı yaklaşımlar olabilirse de Hz. Peygamber'in 23 yıllık siyeri hiçbir kuşkuyla mahal bırakmayacak tarzda ortadadır. Bu bakımdan anahatlarıyla siyer de spekülasyona kapalıdır. Bu özelliği sebebiyle araştırmanın temel kaynaklarından biri de siyer olmuştur. Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine hayatı öncelikleri bakımından araştırılmıştır. Böylece Resûlullah'ın (sav) bu iki yerde neye daha fazla zaman ayırdığı ve öncelik verdiği tespit edilmeye gayret edilmiştir.

Araştırmanın kaynaklarından biri de fıkıh eserleridir. Fıkıhî hükümlerin hangi sıraya göre vazedildiği öncelikler fıkıh bakımından ehemmiyet arz etmektedir. Bunun en doğru görülebileceği yerler ise özellikle fıkıh tarihine ait çalışmalardır. Böylece fıkıhî hükümlerdeki öncelik sonralık tespit edilerek Hz. Peygamber'in (sav) önceliklendirme fıkıhî görülmeye gayret edilmiştir.

Araştırmada hadis kaynaklarına da müracaat edilmiştir. Hadisler Hz. Peygamber'in sünnetine delalet etmeleri bakımından önemli olmakla birlikte ne yazık ki sübut bakımından zannî oluşları, kaynaklarda zayıf ve uydurma rivayetlerin çokça bulunması ve speküle edilebilmeleri bakımından yardımcı kaynak olarak görülmüşlerdir. Âyet ve siyerle tespit edilen hususların teyidi açısından hadislere müracaat edilmiştir.

“Öncelikler Fıkıhı / Fıkhu'l-Evveliyât” konusunda Türkiye’de iki tane yüksek lisans tezi ve bir tane de tercüme kitap bulunmaktadır. İlk yayımlanan yüksek lisans tezi Rahmi Telkenaroğlu’nun 2004 yılında yazmış olduğu “Fıkhu'l-Evleviyyât'ın (Öncelikler Fıkıhı) Kaynakları ve Şer'î Hükümlerin Çatışması Halinde Devreye Giren Kuralları”dır. Tez, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Ana Bilim Dalı’nda yazılmıştır. Bu tez çalışmasının birinci bölümünde yazar fıkhu'l-evleviyyâta duyulan ihtiyacı, bu kavramın tanımını, kapsamını, çıkış sebeplerini, kaynaklarını ve bu kaynaklarda geçen evleviyyât ilkelerini açıklamaktadır. Tezin ikinci

bölümünde ise yazar şer'i hükümlerin çatışması halinde devreye girecek 21 adet kural tespit etmiştir. Yazar bu tezini geliştirerek 2010 yılında kitaplaştırmıştır.

Yayımlanan ikinci yüksek lisans tezi AbdulrahmanHamed'in 2021 yılında yazmış olduğu “Gazzâlî'ye Göre Öncelikler Fıkhu (Fıkhu'l-Evleviyyât)”dır. Tez, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Arapça yazılmıştır. Bu tez çalışmasının giriş bölümünde Gazzâlî'nin biyografisine, öncelikler fıkhuyla ilgili genel bilgilere; birinci bölümünde Gazzâlî'nin öncelikler fıkhu konusundaki yaklaşımının fıkhu usûlü açısından değerlendirmesine ve ikinci bölümde de uygulamalı örneklerle yer verilmiştir.

Öncelikler fıkhu'da yapılan hem ilk hem de en kapsamlı, diğer çalışmalara kaynaklık niteliği taşıyan çalışma ise Mısırlı âlim Prof. Dr. Yusuf el-Karadâvî'nin *Fıkhu'l-Evleviyyât* adlı eseridir. Bu eser Prof. Dr. Abdullah Kahraman tarafından tercüme edilmiştir. Kitap 11 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; ümmetimizin öncelikler fıkhu'na ihtiyacı, öncelikler fıkhu'nun diğer fıkhu çeşitleriyle ilişkisi, niteliği niceliğin önüne geçirmek, ilim ve fikir alanındaki öncelikler, fetva ve davet alanındaki öncelikler, amel sahasındaki öncelikler, emredilenler alanındaki öncelikler, yasaklar alanındaki öncelikler, ıslah alanındaki öncelikler, kültürümüzdeki öncelikler ve modern çağın ıslahatçılarının davetlerinde öncelikler fıkhu şeklindedir. Bu bölümlerde Karadâvî, âyetler ve hadîsler ile belli durumlarda ortaya çıkan önceliklendirmeleri maddeleştirmiştir.

Bizim çalışmamızın yapılan diğer çalışmalardan farkı, öncelikler fıkhu'nun kaynağının Kur'an ve siyer olarak belirlenmesi ve Kur'an çerçevesinde Hz. Peygamber'in davranış biçiminin ortaya konulmasıdır. Çalışmamızda yer verdiğimiz kavramsal çerçeve, Mekke-Medine sûreleri ve Hz. Peygamber'in (sav) hayatı hem öncelikler fıkhu'na delil teşkil etmekte hem de bizim çalışmamızdan farklı olarak yapılabilecek çalışmalara kaynaklık etmektedir.

3. Mekke-Medine Sûre Ayrımı

İslâm dininin en önemli kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'ın nüzulü 13 yıl Mekke'de 10 yıl Medine'de olmak üzere yirmi üç yılda tadrîcengerçekleşmiştir. Kur'an'ın doğru anlaşılması için İslâm âlimleri pek çok Kur'an ilmi geliştirmişlerdir.

Bunlar ana hatlarıyla Mekkî-Medenî, Nâsih-Mensûh, Esbâb'ıNüzûl, Münâsebâtü'l-âyâtve's-süver, İ'râbü'l-Kur'ân, Kıraat ve Tecvid, Garîbü'l-Kur'ân, Müşkilü'l-Kur'ân, Mecâzü'l-Kur'ân, Vücûh-Nezâir, Emsâlü'l-Kur'ân, Aksâmü'l-Kur'ân ve Üslûbü'l-Kur'ân gibi ilimlerdir. Kur'ân'ı doğru anlayabilmek için âyetlerin indirildiği yerin, zamanın ve durumun bilinmesine ihtiyaç hissedilmiştir. Bunun için pek çok kavram kullanılmıştır: Mekkî (hicretten önce nazil olan âyetler), Medenî (hicretten sonra nazil olan âyetler), nehârî (gündüz inen âyetler), leylî (gece inen âyetler), sayfî (yaz mevsiminde inen âyetler), şitâî (kış mevsiminde inen âyetler), hadarî (Hz. Peygamber mukimken inen âyetler), seferî (Hz. Peygamber savaşta veya yolculuktayken inen âyetler), firâşî (Hz. Peygamber yatağındayken inen âyetler), nevmî (Hz. Peygamber uykusundayken inen âyetler), ardî (Hz. Peygamber yeryüzündeyken inen âyetler) ve semâvîdir (Hz. Peygamber semadayken inen âyetler).¹Buradan anlaşılıyor ki Kur'ân indiği yer, zaman ve durumdan bağımsız anlaşılabilir bir kitap değildir. Âyetlerin indiği bağlam önemlidir.

İslâm âlimleri, âyetlerinMekkî ve Medenî şeklindeki ayrımında neyi esas alacakları noktasında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden birincisi; Mekkî ve Medenî'den kastın vahyin indirildiği mekân olduğudur. Bu görüşü savunan âlimlere göre bir âyet veya bir sûre Mekke ve etrafında indirilmişse Mekkî, Medine ve etrafında indirilmişse Medenî'dir. İkinci görüşü savunan âlimler, muhatapları dikkate almışlardır. Buna göre örneğin bi'setin ilk yıllarında Mekke halkının çoğunun kâfir olması hasebiyle hitap “*Ey insanlar*” şeklindeyken, çoğu Müslüman olan Medine halkı için “*Ey iman edenler*” hitabı kullanılmıştır. Dolayısıyla buradan hareketle sûre ve âyetleriMekkî veya Medenî olarak ayıran İslâm âlimleri vardır. Üçüncü görüşte ise hicret esas alınmıştır. Hicretten önce inen sûre ve âyetler indirildiği mekâna ve muhatabına bakılmaksızın Mekkî, yine aynı usulde mekâna ve muhatabına bakılmaksızın hicretten sonra inen sûre ve âyetler Medenî kabul edilmiştir. İslâm âlimlerince en mâkul görüş, Mekkî - Medenî ayrımının hicret esas alınarak yapılması şeklindedir. Çünkü birinci ve ikinci görüşler tüm âyet ve sûreleri kapsamamaktadır.² Zira bazı âyetler âlimlerin nitelendirdiği Mekke ve Medine kapsamı dışında indirilmiştir. Örneğin Tevbesûresi, Hz. Peygamber (sav) ve

¹ Abdülhamit Birışık, “Kur'ân İlimleri”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 401-404.

² Cumhur Demirel, “Kur'ân'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî – Medenî”, *Diyanet İlmi Dergi*, 53/4 (2017) :42.

ashabı Tebük savaşına gitmeden önce indirilmeye başlamış, savaş esnasında devam etmiş ve sûrenin büyük çoğunluğu ise dönüş yolunda vahyolmuştur.³ Muhatapların esas alınması yoluyla Mekkî Medenî ayrımı yapılması da doğru görünmemektedir. Çünkü Kur’ân’ın sadece “*Ey insanlar*” ve “*Ey iman edenler*” hitabından yola çıkarak sûreleri Mekkî ve Medenî olarak tanımlamak her zaman doğru sonuçlar doğurmamaktadır. “*Ey iman edenler*” hitabı 89 âyette kullanılmıştır ve bu âyetlerin tamamı Medenî sûreler içerisinde yer almaktadır. Ancak “*Ey insanlar*” hitabı ise tekil ve çoğul olmak üzere 23 âyette kullanılmıştır ve bu âyetlerin 12’si Mekkîsûrede, 11’i Medenî sûrelerde yer almıştır.⁴ O hâlde Mekkî-Medenî ayrımı için yapılan birinci ve ikinci tanımlar refrâdınicâmîağyârını mâni değildir. Bununla beraber farklı taksim yapan âlimlerde bulunmaktadır. Örneğin Suyûtî (ö.911/1505) bu âlimlerden biridir ve o, sûreleri dörde ayırır: Bunlar, Mekkîsûreler, Medenî sûreler, bir kısmı Mekkî bir kısmı Medenî sûreler ve ne Mekkî ne Medenî olan sûrelerdir.⁵

Sûrelerin kaç tanesinin Mekkî olduğu, kaç tanesinin Medenî olduğu hususunda da âlimler arasında ihtilaf vardır. Örneğin Zerkeşî’ye (ö.794/1392) göresûrelerin 85 tanesi Mekkî iken, 29 tanesi Medenîdir.⁶ Suyûtî’ye göre ise sûrelerin 82 tanesi Mekkî iken, 20 tanesi Medenîdir; 12 tanesi ise ihtilaflıdır. Çoğunluğun belirttiği görüşe göre ise 82 Mekkîsûrenin, 20 Medenî sûrenin olduğunu görmekteyiz.⁷

İttifak edilen 82 Mekkî sûre şunlardır: En’âm, A’raf, Yûnus, Hûd, İbrahim, Hicr, Nahl, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ, Enbiyâ, Hac, Müminûn, Furkân, Şuarâ, Neml, Kasas, Ankebût, Rûm, Lokmân, Secde, Sebe, Fâtır, Yasîn, Sâffât, Sâd, Zümer, Mümin, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhân, Câsiye, Ahkâf, Kâf, Zâriyât, Tûr, Necm, Kamer, Vâkıa, Mülk, Kalem, Hâkka, Meâric, Nûh, Cin, Müzzemmil, Müddessir, Kiyâme, İnsân, Mürselât, Nebe, Nâziât, Abese, Tekvîr, İnfitâr, İnşikâk, Burûc, Târik, A’la, Gâşiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duhâ, İnşirâh, Tîn, Alak, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Asr, Hümeze, Fîl, Kureyş, Mâûn, Kevser, Kâfirûn ve Leheb. İttifak edilen 20 Medenî

³ “TevbeSûresi” (Erişim 1 Kasım 2023), <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/9-tevbe-suresi>

⁴ Enver Bayram, “Kur’an’da Geçen “Ey İnsanlar” ve “Ey İman Edenler” Hitaplarıyla Başlayan Ayetler Arasında Bir Mukayese”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1, (2017):161-184.

⁵ Atilla Yargıcı, “Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 17/4 (2004):282.

⁶ Abdülhamit Birişik, “Sûre”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37:538-529.

⁷ Cumhur Demirel, “Mekkî – Medenî”, 44.

sûreiseşunlardır: Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, Enfâl, Tevbe, Nûr, Ahzâb, Muhammed, Kıtâl, Feth, Hucurât, Hadîd, Mücâdele, Haşr, Mümtehine, Cum'a, Munâfikûn, Talâk, Tahrîm ve Nasr.

Kur'ân ile alâkalı bilinen hususlardan biri de şudur ki Mekkî sûrelerin içinde Medenî âyetler, Medenî sûrelerin içinde Mekkîâyetlerde yer almaktadır. Çünkü Kur'ân'da bulunan uzun sûrelerin bazıları farklı dönemlerde nâzil olmuş ve daha sonra bir araya getirilmiştir. Örnek olarak; En'âm sûresi Mekkîdir; ancak 91, 92, 93, 151, 152 ve 153. âyetleri Medine döneminde inmiştir.⁸ A'raf sûresi Mekkîdir; ancak 163-170. Âyetlerinin Medine döneminde indiği düşünülmektedir.⁹ Yûnus sûresi de Mekkîdir; ancak 40, 94, 95 ve 96. âyetleri Medine döneminde inmiştir.¹⁰

Bilindiği üzere Hz. Peygamber (sav) herhangi bir âyet veya sûrenin Mekkî ve Medenî olduğuna dair bir şey belirtmemiştir. Aynı zamanda Kur'ân'da da açık bir izah yer almamaktadır. Bu konuda elimizdeki rivayetler sahâbe ve tâbiînden gelmektedir. Sahâbe pek çok âyetinnüzûlüne şahit olmuş; hatta kimi zaman nüzûle sebep de olmuştur. Şahit olan veya sebep olan kimselerden öğrenme imkânına da sahip olmuşlardır. Bu nedenle onların verdiği bilgiler bizim için çok önemlidir. Bu noktada tamamen tarihten gelen nakillere dayalı tespitte bulunulursa “*Semâ'î Yöntem*”¹¹; sûrelerin özellikleri ve içeriklerinden hareketle tespitte bulunulursa “*Kıyâsî Yöntem*”¹² kullanılmış olur. Bu yöntemden hareketle Mekkî ve Medenî sûrelerin bazı özellikleri tespit edilmiştir.

Mekkî sûrelerin şu özellikleri barındırdığı tespit edilmiştir: İçinde secde âyeti bulunan sûreler, içinde “كَلَّا” lafzı bulunan sûreler, “*Ey insanlar*” hitabının olduğu “*Ey iman edenler*” hitabının ise olmadığı sûreler, Bakara sûresi hariç peygamberlerin ve geçmiş kavimlerin kıssalarını ihtiva eden sûreler, Bakara sûresi hariç Hz. Âdem ve İblis kıssalarını ihtiva eden sûreler, Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri haricindeki hurûf-u mukattaa harfleriyle başlayan sûreler, mufassal sûreler, secîli, kafiye ve vezinleri birbirleriyle uyumlu ifadelerle sahipsûreler, Arapların yaygın olarak kullandığı yeminleri

⁸“En'âm Suresi Tefsiri” (Erişim 23 Kasım 2022), <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/6-enam-suresi>

⁹“A'râf Suresi Tefsiri” (Erişim 23 Kasım 2022), <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/7-araf-suresi>

¹⁰“Yûnus Suresi Tefsiri” (Erişim 23 Kasım 2022), <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/10-yunus-suresi>

¹¹ Mesut Okumuş, “Kur'an'ın Tedrici Nüzul Süreci Bağlamında Mekkî ve Medenî Âyetler Üzerine”, *Eskiye* 27/Güz (2013), 7-21.

¹² Mesut Okumuş, “Mekkî ve Medenî Âyetler Üzerine”, 14.

çokça içeren sûreler, ferdî ve ahlâkî konuların toplumsal konulardan öncelikli olduğu sûreler, makâsîdû’ş-şerîayî içeren sûreler, Allah’ın yaratıcılığı, birliği, rubûbiyeti ve âhiret ile ilgili meseleleri çokça içeren sûreler.¹³

Medenî sûrelerin ise şu özelliklerinden bahsedilmiştir: Cihada izin verilen ve cihat ahkâmının açıklandığı sûreler, hadlerden ve miras hükümlerinden bahseden, içtimai ve devletlerarası hukuka yer veren sûreler, Ankebut sûresi haricinde münâfıklardan söz eden sûreler, Ehl-i kitapla mücadele edilen sûreler, “Ey iman edenler” hitabının kullanıldığı sûreler, uzun âyetlisûreler, dinî hakikatler ve helal ve haramların ayrıntılı bir şekilde açıklandığı sûreler, ibadet, muamelat ve cemiyet ilişkilerinden söz eden sûreler, şiirselliğin az olduğu sûreler.¹⁴

Sonuç olarak Kur’ân müfessirleri Kur’ân sûrelerini Mekkî ve Medenî ayrımına tabi tutmuşlardır. Mekkî ve Medenî sûrelerin özelliklerini tespit etmişlerdir. Bu ayrımı bilmek Kur’ân’ın belli şeyleri önceleyerek nâzil olduğunu bilmek anlamına gelir. Kur’ân indiği zaman ve mekândan bağımsız okunamaz. Âyetler indiği bağlamdan bağımsız değildir. Zaman, mekân ve hâl neyi iktiza ettiriyorsa âyetler o çerçevede indirilmiştir. Müşriklerin çoğunlukta olduğu Mekke’de âyetlerin hitabı da üslubu da muhtevası da ona göre olmuştur. Müslümanların artık bir toplum haline geldikleri Medine’de ise muhteva ve üslup birdenbire değişmiştir. Hâsılı Kur’ânâyetleri keyfî bir sıralamayla değil önceliklendirilmiş bir muhteva ile inzâl buyurulmuştur.

4. Tadrîcîlik Metodu

Sözlükte “تدریج/derece” sözcüğünden türeyen “تدریج/tadrîc”, bir kişiyi bir şeye aşama aşama yaklaştırmaktır. İstilahî anlamda, hükümlerin ilâhî irade tarafından tek seferde, bütün olarak değil ve ayrıca tebliğ sürecinde beşerî ve sosyal olgular gibi pek çok olguyu göz önünde bulundurarak aşama aşama konulmasını ifade etmektedir. Kitap ve sünnette hükümler konulurken şu tadrîc yöntemlerinin uygulandığı görülmektedir:

a) İcmâlî-Tafsîlî Yöntem: Hükümlerin öncelikle genel ve soyut ilkelerle, sonrasında ayrıntılı ve somut ilkelerle düzenlenerek bildirilmesidir. Örneğin Mekke dönemindeki hükümler genel ve soyut iken, Medine dönemindeki ilkeler ayrıntılı ve somuttur.

¹³ Cumhur Demirel, “Mekkî – Medenî”, 46-50; Subhi Salih, *Kur’an İlimleri*, çev. M. Sait Şimşek (Hikmetevi Yayınları, 2015), 189-191.

¹⁴ Cumhur Demirel, “Mekkî – Medenî”, 46-50; Subhi Salih, *Kur’an İlimleri*, 189-191.

b) Zaman Bakımından Tadrîc Yöntemi: Hükümlerin toplumsal anlamda ihtiyaç duyulana kadar geciktirilmesidir. Fıkıhçıların çoğunluğu düzenlemenin gerektiği tarihe kadar hükümlerin açıklanmasının ertelenebileceğini ve bunun gerçekleştirilebileceğini kabul etmiştir.

c) Geçici Hüküm Yöntemi: Bu yöntemde bazı hükümler geçici olarak konulmuştur. Bu geçici hükümler hedeflenen amaç gerçekleştirildiğinde yürürlükten kaldırılır. Örnek olarak kişinin anne, baba ve akrabaya vasiyette bulunulmasıyla ilgili emir gösterilebilir.

d) Hüküm İçi Tadrîc Yöntemi: Aynı yükümlülüğü ihtiva eden birden fazla hükmün yükümlülük derecesi bakımından kademe kademe olmasıdır. Bu tadrîc yöntemi iki şekilde uygulanabilir:

1) Kolaydan zora, azdan çoğa

2) Zordan kolayla, çoktan aza

Birincisi yani kolaydan zora veya azdan çoğa en çok kullanılan uygulama şeklindedir. Beş vakit namazdan önce iki vakit namazın farz olması; bir zaman sonra vakit sayısının beşe çıkarılması buna verilebilecek bir örnektir. İkinci uygulama, zordan kolayla, çoktan aza ilkesi, nâdiren kullanılmıştır. Buna da örnek olarak gece namazıyla ilgili hükmün hafifletilmesi verilebilir.¹⁵

Kur’ân-ı Kerîm, toplam yirmi üç yılda, on yılı Mekke döneminde, on üç yılı Medine döneminde olmak üzere peyderpey indirilmiştir. Kur’ân’ın peyderpey indirilişi, Kur’ân’da şöyle ifade edilmiştir: “Biz onu, insanlara yavaş yavaş okuyasın diye bölümlere ayırdık; aşama aşama indirdik.”¹⁶Bu âyettegerek Hz. Peygamber (sav)’in gerekse tüm inananların Kur’ân’ı ağır ağır, içselleştirerek ve kolayca okunması için bölümlere ayrılıp peyderpey indirildiğini görmekteyiz. Bununla beraber Kur’ân olaylara ve Hz. Peygamber (sav)’in hayatı boyunca ortaya çıkan bireysel ve toplumsal münasebetlere uygun indirilmiş ve Hz. Peygamber (sav)’in ihtiyaçlarına cevap vermiştir.¹⁷ Bu ihtiyaçlardan bir tanesi Hz. Peygamber (sav)’in ezberlemesinin kolaylaştırılmasıdır. Hz. Peygamber (sav), indirilen vahyi hemen ezberleyebilmek için tekrar yapıp kimi zaman Cebrâil (as)’in âyeti bitirmesini beklememiştir. Allah Teâlâ’da bu hususta; “Onu okumada acele etme. Onu toplayıp okumanı sağlama işi bizimdir. O

¹⁵Talip Türcan, “Tadrîc”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011),40:265-267.

¹⁶(Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ, 17/106).

¹⁷Subhi es-Salih, *Kur’an İlimleri*, 48-62.

halde okuduğumuz zaman sen okunuşunu takip et ve sonra onu açıklamak elbette bize aittir”¹⁸buyurmuştur. İkinci ihtiyaç ise yeni indirilen âyetlerin Hz. Peygamber (sav)’in kalbine yerleştirilmesi içindir. Bu durumda şöyle ifade edilmiştir; “İnkâr edenler, ‘Kur’an ona bütünüyle bir seferde indirilseydi ya!’ diyorlar. Halbûki biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu parça parça gönderdik.”¹⁹ Üçüncü ihtiyaç olarak bazı olaylar üzerine inen âyetlerin Hz. Peygamber (sav) ve müminleri teselli ettiği görülmektedir. Geçmiş peygamberlerin ve geçmiş ümmetlerin çektiği sıkıntıların zikredilmesi Hz. Peygamber (sav) ve ashabının çektiği sıkıntıların onlara özel olmadığını; küfrün ve zalimin her çağda aynı olduğunu gösteriyor ve onların dayanma gücünü artırıyordu. Allah Teâlâ bazen onlara açıkça sabrı emrediyordu: “Onların söylediklerine sabret ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş.”²⁰ “Azim sahibi peygamberlerin katlandıkları gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme.”²¹ Bazen de Hz. Peygamber (sav)’i hüznün ve kederden sakındırıyordu; “Sözleri seni üzmesin. Kuşkusuz kuvvet tamamıyla Allah’ındır: O her şeyi işitmektedir, bilmektedir.”²²

Özel anlamda Kur’ân’ın tecdriciliğini, genel anlamda ise tecdricen bir eğitim ve davet metodunu ele alacak olursak; tecdricilikte insanların anlayış düzeylerine, kavrama ve benimseme kabiliyetlerine göre bilgilerin belli öncelikler düzeninde sunulması esastır.²³ Bilginin aktarımı kolaydan zora doğru, yavaş yavaş ve zamana yayarak yapılmalıdır. Bir bilgiyi öğretmek, bir davranışı kazandırmak veya yapılan kötü bir davranışı bıraktırmak bir anda mümkün değildir. Bu şekilde bir çaba boşa çıkmakla beraber kötü sonuçlar dahi doğurabilir. Karşıdaki kimse öğrenmeye ve değişmeye açık olduğunda, psikolojik anlamda da hazır olduğunda öğretimin gerçekleştirilmesi gerekir.

Hz. Peygamber (sav)’in davette bulunurken izlediği yol, tecdric esasına dayalı, insanlara dinî hükümleri güzel bir davranış vehikmetle, usanmadan ve usandırmadan tebliğde bulunmak olmuştur. Hz. Peygamber (sav)’in bu tavrına karşı anlayışlı

¹⁸ (Kur’ân-ı Kerîm, Kıyâmet, 75/16-19).

¹⁹ (Kur’ân-ı Kerîm, Furkân, 25/32).

²⁰ (Kur’ân-ı Kerîm, Müzzemmil, 73/10).

²¹ (Kur’ân-ı Kerîm, Ahkâf, 46/35).

²² (Kur’ân-ı Kerîm, Yûnus 10/65).

²³ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’da ‘Tenzil’ Kavramına Eğitim Açısından Bir Yaklaşım”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar 5/1 (2014), 41-84.

davranmayan, inat gösteren, üstelik tebliğe engel olarak Müslümanlara, davetçilere eziyet ve cefada bulunanlara da Mekke devri boyunca sabırla mukabele etmiştir.²⁴

Âyetleri nüzûl sırasına göre incelediğimizde Allah Teâlâ'nın, müminlerin kalplerinin, zihinlerinin ve bedenlerinin hazır olmalarını, psikolojik ve sosyolojik zeminlerin oluşumunu gözettiğini görmekteyiz. Bu durum “Allah kimseyi, gücünün üstünde bir şeyle sorumlu kılmaz.”²⁵ âyetinin gereğidir. Çünkü Allah'ın bir kimseden iman kalplerine tam yerleşmeden amel etmesini, çeşitli haramlardan uzak durmasını, ibadet etmesini emretmesi, gerek bedeni gerek mekanik güce sahip olmadan savaşmasını veya sosyolojik olarak koşullar değerlendirilmeksizin hicreti emretmiş olması insan fıtratına aykırı olup kişiyi gücünün yetmediği bir şeyle imtihan etmek olur. Bu husus için Hz. Âişe'den (ra) şöyle bir söz nakledilmiştir: “Kur'ân'da öncelikle cennet ve cehennemden söz eden sûre indirildi. Sonra insanlar İslâm'a girince helal ve haramdan söz eden âyetler inmeye başladı. Eğer ki önce içki içmek yasaklanmış olsaydı, içkiyi terk etmeyiniz derlerdi”.²⁶ Hz. Âişe'nin (ra) de sözünden anladığımız üzere ilk inen âyetler ile daha sonra inen âyetlerin muhtevalarının farklı olduğunu ve bu durumun inananlar için hükümleri kabullenip uygulamada kolaylık sağladığını görüyoruz. Ancak bu durum imanî hükümler ile amelî hükümlerin yani haram ve helallerin açıklanmasının zamansal anlamda birbirlerinden uzak olduğu anlamına da gelmemelidir. Çünkü iki vakit dahi olsa namaz, Mekke'de farz kılınırken; zinada yine Mekke'de haram kılınmıştır.

Kur'ân'ın tedricilik metoduyla nüzûlü konusunda en bilindik örnek içkinin haram kılınmasıdır. Kur'ân'da geçen “*hamr, seker, nebiz*” gibi kavramlar içki anlamını karşılamaktadır. Cahiliye döneminde içki, neredeyse su yerine kullanılan, Arap ticaretinin de önemli bölümünü oluşturan bir üründü. Hem topluma hem de bireye pek çok zararı olmasına rağmen toplum tarafından benimsenmiş bir âdeti. Toplumda yerleşmiş olan bu âdeti Allah Teâlâ tek seferde değil dört merhalede yasaklamıştır. Önce “Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının mahsulünden içecek ve güzel gıdalar

²⁴ Cem Zorlu, “Tebliğde Öncelik ve Tedricilik”, içinde *Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 236-248.

²⁵ (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/286).

²⁶ Subhi es-Salih, *Kur'ân İlimleri*, 48-62.

elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir toplum için açık delil vardır.”²⁷ âyeti indirilmiştir. Âyette geçen “*seker*”, insanı insan yapan bütün yönlerini, bütün duygu ve kabiliyetleri normal akışından alıkoyan ya da işlemez hale getirebilen içecek manasını çağrıştırmaktadır.²⁸ Bu merhalede içki yasaklanmamıştır. Sonra “Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı menfaatler vardır; zararları da faydalarından büyüktür.”²⁹ Âyet Medine’de Hz. Ömer ve bir grup sahâbînin sorusu üzerine indirilmiştir.³⁰ Bu merhalede de içki yasaklanmamış, onda fayda ve zarar olmakla beraber zararının daha fazla olduğu belirtilmiştir. Böylece içkinin haramlığına doğru ilk adım atılmıştır. Bunu takiben “Ey inananlar! Sarhoş iken ne okuduğunuzu bilene kadar namaza yaklaşmayın.”³¹ âyetinin indirilmesiyle üçüncü aşamaya geçilmiştir. Bu âyetin nüzûl sebebi, sahâbeden Abdurrahman b. Avf’ın sarhoşken akşam namazında Kafirûn suresini yanlış okumasıdır.³² Abdurrahman b. Avf, “Ben sizin taptığınıza tapmam.” âyetini “De ki: Ey inkârcılar, ben sizin taptığınıza tapıyorum.” şeklinde okumuştur. Bunun üzerine Nisâ sûresi 43. Âyet nâzil olmuştur. Âyette de geçtiği üzere sarhoşken zihni bulanmış ve aklı örtülmüşken namaza yaklaşmama emredilmiştir. Bu âyet ile içki içmeye devam edenler, namaz saatlerini gözeterek içmiştir. Ancak ilk üç merhale ile içki içmeyi bırakanların sayısı artmıştır. Dördüncü merhale ise “Ey inananlar! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları iblis işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz”³³ ve “Şüphesiz şeytan içki ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?”³⁴ âyetlerinin nüzulüdür. Bu âyetlerin Medine döneminde indirildiği ve içkiyi kesin bir şekilde haram kılan son âyetler olduğu konusunda ittifak vardır.³⁵ Âyetlerde de gördüğümüz üzere içki ve sayılan diğer şeyler, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan sakınmak her mü’mine farzdır. Çünkü bunlar müminler arasında kine ve düşmanlığa, Allah’ı anmaya ve namaz kılmayı terk etmeye sebeptir.

²⁷ (Kur’ân-ı Kerîm, Nahl, 16/67).

²⁸ Necdet Ünal, “Kur’ân’ın İçki Yasağı Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma”, *Kelam Araştırmaları*, 9/2 (2011), 158.

²⁹ (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/219).

³⁰ Şaban Kondi, *Kur’an’da Tedricilik*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001) 61.

³¹ (Kur’ân-ı Kerîm, Nisa, 4/43).

³² Şaban Kondi, “Kur’an’da Tedricilik”, 61.

³³ (Kur’ân-ı Kerîm, Maide, 5/90).

³⁴ (Kur’ân-ı Kerîm, Maide, 5/91).

³⁵ Şaban Kondi, “Kur’an’da Tedricilik”, 62.

Saydığımız bu dört merhalede, toplumda neredeyse kültür haline gelen bir unsurun, tedricen yasaklandığını görüyoruz. Önce içkiye dikkat çekilmiş, zararının faydasından çok olduğu söylenmiş, sonra içkiliyken namaza yaklaşmamayı emrederek Allah'ın içkiden hoşnut olmadığı belirtilmiş ve nihâyetinde şeytan işi pislik denilerek tamamen yasaklanmıştır. Kur'ân'ın uyguladığı bu metot ile kendisinde bağımlılık oluşturacak bir maddenin hemen bırakılması istenmeyerek insan fıtratı göz önünde bulundurulmuştur. Bununla beraber bu metot insana, kendisine kaldıramayacağı bir yük yüklediğinden psikolojik olarak rahatlatır ve emri yerine getirme konusunda motivasyon sahibi yapar. Böylelikle ilk üç merhalede toplum, içkinin haram kılınacağına hazırlandığı için dördüncü merhalede içkiden vazgeçip kurtuluşa talip olmak daha kolay olmuştur.

5. Esbâb-ı Nüzûl Bilgisi

“*Esbâb-ı nüzûl*” veya “*sebeb-i nüzûl*” teribinin ıstılahî manasına geçmeden önce bu teribî oluşturan kelimelerin lügat manasını incelemek doğru olacaktır. “اسباب/esbâb” çoğul bir kelimedir. Müfredi “سبب/sebeb” ise sözlükte neden, sebep, vasıta, araç ve vesile, yol, ip gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in 5 yerinde müfred, dört yerinde çoğul olarak geçmektedir. Sebeb ıstılah olarak en çok fıkıhçılar tarafından kullanılmaktadır. Fıkıhçılara göre sebep; varlığı hükmün varlığını veya yokluğu hükmün yokluğunu gösteren durum demektir.

“نزل/nüzûl” kelimesi ise “نزل” kökünden türemiş bir kelimedir. Sözlükte yukarıdan aşağıya doğru inmek, gelmek ve konaklamak gibi anlamlara gelirken; terim olarak genelde ilahi kitapların ve özelde Kur'ân-ı Kerîm'in Allah katından nâzil oluşunu ifade eder.³⁶ Nüzûl kelimesinin türevleriyle beraber hem ıstılahî anlamında hem de sözlük anlamında Kur'ân'da 300 yerde geçtiğini görmekteyiz.

Esbâb-ı nüzûl / sebeb-i nüzûl teribî ise Hz. Muhammed'in (sav) tebliğ sürecinde gerçekleşen ve Kur'ân'ın bir veya birden fazla âyetinin yahut sûresinin inmesine yol açan olay, durum ya da soruyu ifade eder. Bu tanımdan hareketle nüzûl sebebi olabilecek durumlar şöyle sınıflandırılabilir:

³⁶ Abdülhamit Birışık, “Nüzûl”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33:308-309.

a) Nüzûl ortamında vuku bulmuş bir olay: İbn Ümmi Mektûm ve Hz. Peygamber'in (sav) arasında geçen ve Abese suresinin inmesine neden olan durum gibi. Hz. Peygamber (sav), Kureyş büyüklerinden olan Utbe b. Rebîa, Ebû Cehil b. Hişâm, Ümeyye b. Halef ve Abbas b. Muttalib'i İslâm'a davet ediyordu. Onların iman etmesi için gayretle İslâm'ı anlatırken İbn Ümmi Mektûm olarak bilinen âmâ bir sahâbî yanlarına gelmiş, Hz. Peygamber'den(sav) kendisine âyet okumasını ve İslâm'ı anlatmasını istemiştir. Hz. Peygamber'in (sav) başkalarına davette bulunduğunu fark etmeyerek ısrarcı olmuştur. Bu durumdan hoşnut olmadığı yüzünden belli olan Hz. Peygamber (sav) Kureyş büyüklerine davette bulunmaya devam etmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Yüzünü ekşitip başını çevirdi" âyetiyle başlayan Abese sûresinin ilk on âyetini indirmiştir.

b) Hz. Peygamber'e (sav) yöneltilen sorular: Tefsir âlimlerine göre bu tür sorulara yanıt niteliğinde inen âyetler çoğunlukla "*Sana sorarlar*" ile başlamaktadır.³⁷ Bu şekilde başlayan pek çok âyet vardır. Bunlardan bir tanesi İsrâsûresinin 85. âyetidir. Âyet "*sana ruh hakkında sorarlar*" ifadesiyle başlar ve ruhların Allah'ın emrinde olduğunu belirtir. Bu âyetin nüzul sebebi olarak yahûdilerin Kureyş müşriklerine Hz. Peygamber'e (sav) ruh hakkında soru sormalarını tavsiye etmeleri rivayet edilir.³⁸

c) Münafık ve gayri müslimlerin, müslümanların arasında fitne oluşturmak için çıkardığı olaylar: Yahudilerin, Evs ve Hazrec kabilelerini birbirine düşürmek için kurduğu tuzaklar buna örnek verilebilir.

d) Hz. Peygamber'in (sav) ve sahâbeden bazısının istekleri: İçkiyle ilgili Bakara suresi 219. âyet indikten sonra Hz. Ömer'in konu açıklığa kavuşması için "Allahım içki hususunda bize rahatlatıcı bir beyanda bulun"³⁹ şeklinde dua etmesi ve bunun üzerine Nisâ suresi 43. âyetin indirilmesi örnek olabilir.⁴⁰

e) Dinin emirleri yaşanırken oluşan bazı kötü durumlar: Bunların tekrar edilmesini engellemek için birtakım âyetler indirilmiştir.

Bunlarla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de bütün âyetler belirli bir sebep üzerine indirilmemiştir. Bir sebep üzerine indirilen âyetlerin sayısında ittifak edilmemiş; 400

³⁷ Ahmet Gündüz, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Müsbet ve Menfi Etkisi", *DÜİFAD*, 18/1 (2016), 97.

³⁸ Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 17.

³⁹ Gökhan Atmaca, "Hz. Ömer'in Kur'an-ı Kerim Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları", (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 73.

⁴⁰ Ahmet Gündüz, "Esbâb-ı Nüzûl'ün Müsbet ve Menfi Etkisi", 97.

küsürden 800 küsure kadar farklı sayılar rivayet edilmiştir. İbn Teymiyye (ö.728/1328)bu konuda şöyle demektedir: “Bazı âyetlerin nüzûl sebebi bilinmez. Bu durumda âyetinnüzûl sebebi, âyetin anlamı olmaktadır. Yani o âyet içerdiği anlamı anlatmak için nâzilolmuştur.”⁴¹ Buna göre âyetlerin bir bölümü; vuku bulan bir olaya, özel bir duruma veya sorulan bir soruya binaen inmeyip âyetin vermek istediği mesaj murat edilerek indirilmiştir. Bu nedenle her âyet için sebep-i nüzûl aranmamalıdır.

Bir âyetin veya bir sûreninesbâb-ı nüzûl bilgisi ancak sahih olarak bizlere ulaşan nakillerle bilinebilir. Nüzûl bilgisi, nakil olmadan akıl yürütülerek tespit edilebilecek bir bilgi türü değildir. Müfessir Vâhidî (ö.468/1076); bu konunun nüzûle şahit veya bunun bilgisini araştırma yaparak öğrenmiş, sebeplere vâkıf olan kimselerden rivayet yoluyla öğrenilebileceğini; bu kimselerin dışındakilerden bu anlamda bir sözü nakletmenin câiz olmadığı görüşündedir.⁴²

Esbâb-ı nüzûl rivayetlerinin makbul sayılabilmesi için muttasıl bir senede sahip olması, senedin Hz. Peygamber’e (sav) dayandırılması ve sahâbeninsemâ yoluyla alıp rivayet etmiş olması gerekir. Sahâbeden gelen bu haberin makbul görülmesi için ayrıca başka rivayetlerle takviye edilmesi koşulu aranmaz; çünkü içtihadın alanında görülmeyen konularda sahâbe sözü merfû hadis hükmündedir.⁴³ Rivayet, tâbiünden geliyor ve sahâbîrâvisi düşmüş ise bu rivayet, mürsel haberdir. Mürsel haberin makbul sayılabilmesi için senedin sıhhatinde sorun olmaması, senette geçen râviler arasında Mücâhid b. Cebr, İkrime, Saîd b. Cübeyr gibi büyük tefsir âlimlerinden birinin olması ve rivayetin başka bir mürsel haber ile takviye edilmesi gerekmektedir. Böylelikle esbâb-ı nüzûl konusunda bilgi veren mürsel haber kabul edilebilir.⁴⁴

Esbâb-ı nüzûl ile ilgili bilinmesi gereken diğer meseleler şunlardır: Bir âyet veya sûreninesbâb-ı nüzûlüne dair birden fazla rivayetin olması karşılaşılabilen bir durumdur. Bu durumda şu ihtimaller ortaya çıkar:

a) Rivayetlerin hiçbirinde açık bir sîga kullanılmamışsa rivayetlerden birinin tercihi için karinelere başvurulur.

⁴¹ Ahmet Gündüz, “Esbâb-ı Nüzûl’ünMüsbet ve Menfi Etkisi”, 96.

⁴² Abdurrahman Ensari, “Sebeb-i Nüzulün Tesbit ve Tercih Kuralları”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2014/1 yıl: 5 cilt: V sayı: 9, 71.

⁴³ Abdurrahman Ensari, “Sebeb-i Nüzulün Tesbit ve Tercih Kuralları”, 72.

⁴⁴ Salahattin Polat, “Mürsel”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32:52-54.

- b) Rivayetlerin birinde açık bir sîga, diğerinde ihtimal belirten bir sîga kullanılmışsa kesinliğe delalet eden rivayet, ihtimal belirten rivayete tercih edilir.
- c) Bütün rivayetlerde açık bir sîga kullanılmışsa bu durumda rivayetlerin sıhhat derecelerine bakılarak sahih olan olmayana tercih edilir.
- d) Bütün rivayetler aynı sıhhat derecesine sahipse birini diğerine tercih edecek şeylere başvurulur. Örneğin râvinin duruma şahit olması önemli bir tercih sebebidir.
- e) Rivayetlerin birini diğerine tercih edecek durum söz konusu değilse mümkünse cem yapılır ve nüzûl sebebinin birden fazla olabileceğine hükmedilir. Cem için şartlar uygun değilse rivayetleri görmezden gelmemek için sebep sayısınca nüzûlün tekrarlandığına hükmedilir.⁴⁵

Esbâb-ı nüzûlü bilmek, Kur'ân'ın sosyal hayatı nasıl düzenlediğini anlayabilmemize yardımcı olur. Vuku bulan olaylar üzerinden inzâl olan âyetlerin bir kısmı hukukî veahlakî hükümler getirmiştir. Bu nedenle Kur'ân'ı esbâb-ı nüzûlile birlikte değerlendirirsek, onun dün olduğu gibi bugün de hayatın bir parçası olduğu daha iyi anlaşılır ve kavranır.⁴⁶

Esbâb-ı nüzûl ile âyetlerin indiriliş ve hükümlerin konuluş hikmetleri öğrenilir. Bu şekilde âyetlere doğru anlam verilir. Helaller ve haramlar birbirine karıştırılmaz; doğru anlaşılır ve hayata da doğru olarak aktarılır. Esbâb-ı nüzul bilgisi kendisiyle ilgili âyet inen kişiyi de öğreterek âyetteki müphemliği ortadan kaldırır.⁴⁷ Yine esbâb-ı nüzûl, hasr yani anlamın sınırlandırılması şüphesinin ortadan kalkmasına yardımcı olur. Esbâb-ı nüzûl ile olayların zihinlerde canlanması sağlanır; âyetin ezberlenmesi ve öğretilmesi kolaylaşır. Kur'ân'ın indirildiği zamandaki sosyal ve siyasî gibi ortamların ne olduğu; hatta bid'at ve hurafe türünden nelerin bulunduğu ve Kur'ân'ın bunları nasıl reddettiği anlaşılır.⁴⁸ Ayrıca esbâb-ı nüzûl bilgisiyle âyet veya sûrenin indirildiği zamanı ve yeri tespit etmek mümkün olur; böylece âyetin veya sûrenin Mekkî mi olduğu yoksa Medenî mi olduğu da netlik kazanır.⁴⁹ Son olarak esbâb-ı nüzul, âyetler veya sûreler arasındaki münasebetin daha iyi anlaşılmasını sağlar.

⁴⁵ Abdurrahman Ensari, "Sebeb-i Nüzulün Tesbit ve Tercih Kuralları," 79.

⁴⁶ Ahmet Gündüz, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Müsbet ve Menfi Etkisi", 100.

⁴⁷ Mehmet Kurt, "Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerinin Âyetlerin Parçacı Anlaşılmasına Olan Etkiler", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/ 1(2021), 133.

⁴⁸ Ahmet Gündüz, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Müsbet ve Menfi Etkisi", 100.

⁴⁹ Ahmet Gündüz, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Müsbet ve Menfi Etkisi", 101.

Esbâb-ı nüzûl bilgisinin vahyin anlaşılmasında oynadığı bu önemli rolün yanı sıra, bazı durumlarda esbâb-ı nüzûl bilgisine sahip olmanın olumsuz sonuçlar doğurduğunu da görmekteyiz. Bu durumlardan bir tanesi, rivayetleri toplarken titiz davranılmaması veya bir eser telif edilirken amacın bütün rivayetleri toplamak olmasıdır. Bunun neticesinde okuyucunun önünde geniş bilgiler ve farklı rivayetler olur; ancak bu bilgiler ayırt edilmemiştir. Okuyucu esbâb-ı nüzûl, tefsir, siyer gibi ilimlere vakıf değilse âyetleri anlama ve kavrama konusunda zorluk yaşayabilir. Hatta bu durum zihninin karışmasına da yol açabilir.

İkinci durumdaki olumsuzluk araştırma yapan kimseler içindir. Müfessirler veya müellifler bütün âyetler için nüzûl sebebi bulmaya çalışırlarsa zamanlarını verimsizleştirir; kimi zamanda boşa harcamış olurlar. Çünkü yukarıda da zikrettiğimiz gibi her âyetin nüzûl sebebi bulunmamaktadır. Nüzûl sebebi bulunan âyetler Kur’ân’ın cüz’î bir parçasını oluşturmaktadır.

Diğer bir durum, âyetlerin ihtiva ettiği anlamların nüzûllerine sebep olan olay ve kişilere indirgenmesi ve onlar ile sınırlı tutulmasıdır. Böylelikle âyetlerdeki anlam daraltılmış olur. Kur’ân’ın umum ifade eden ebedî bir hitap olduğu anlayışından uzaklaşılır.⁵⁰ Bu durum Kur’ân’ın tarihselliği konusundaki tartışmaları beraberinde getirir.

Son durum ise âyetlerin alakası olmayan rivâyetlerle ilişkilendirilmesidir. Âyetler ile rivayetler arasındaki ilişki tam olarak tespit edilemez ise aslında âyetlerle ilişkisi olmayan birtakım rivayetler sebep-i nüzûl olarak vasedilebilir. Bu durumda âyetlerin anlamı da çarpıtılmış olabilir. Bu sebeple rivayetler ile âyetler arasında bağlantı kurarken oldukça dikkatli olmak gerekir.

6. Esbâbu Vürûdi’l-Hadis

“Esbâbu vürûdi’l-hadis” terkinb iyerine “esbâb-ı hadis” ve “vürûdi’l-hadis” ifadeleri de kullanılmaktadır. “Esbâb” yukarıda da açıklandığı üzere “sebeb” kelimesinin çoğuludur ve sözlükte neden, vasıta, araç ve vesile gibi anlamlara gelmektedir. “Vürûd” kelimesi ورد fiilinden türemiştir ve 2 çeşit mâna taşımaktadır. Birinci çeşitte; ulaşmak, gelmek, getirmek ve hazır olmak mânalarına gelirken; ikinci

⁵⁰ Ahmet Gündüz, “Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl’ün Müsbet ve Menfi Etkisi”, 102.

çeşitte çiçek açmak ve kırmızının sarıya çalması demektir.⁵¹İstılahi anlamı ise hadislerin söylenme sebepleri, söylendikleri mekânlar ve söylendikleri zamanlarla ilgili hususlardır.⁵²

Terkip olarak “Esbâbu vürûdi’l-hadis” bizlere bazı hadislerin söylenme sebeplerinin ya da söylenmelerine vesile olan durumların olduğunu göstermektedir. Esbâbu vürûdi’l-hadis, Hz. Peygamber’in (sav) söylediği sözlerinin söyleniş sebeplerini ve yaptığı fiillerin yapılış maksadını içermektedir.

Muhakkak ki Hz. Peygamber (sav) boş konuşan bir kimse değil aksine gerektiği yerde konuşan, sözü uzatmayan, cevâmiu’l-kelim olan, vurgu ve tonlamalarına dikkat eden, muhatabını dikkate alarak ve onun durumunu gözetererek konuşan bir bireydi. Bunlarla beraber Hz. Peygamber’in (sav) sözleri ve fiilleri bağlamdan kopuk değildi.“Bağlam” konumuzla yakından alakalı bir kavramdır. TDK sözlüğünde “Herhangi bir olguda olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü; bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim” demektir.⁵³

Esbâbu vürûdi’l-hadisde Hz. Peygamber’in (sav) bir sözü söylediğinde, o sözün söylenme sebebi, önceki ve sonraki konulara uygunluğu, dinleyici ve başka konuşmacı varsa onlar arasındaki iletişim ve ilişkiye uygunluğu, konuşulan söze ve yapılan fiile duyulan ihtiyacı içererek Hz. Peygamber’in (sav) sözlerinin ve fiillerinin bağlamını ortaya koymaktadır. Bu sayede tanımda da geçtiği üzere sözün anlamı ve değeri belirlenmiş olmaktadır.

Esbâbu vürûdi’l-hadisın tespit edilme yöntemleri İslâm âlimleri tarafından çeşitli gruplara ayrılarak yapılmıştır. Genel anlamda kabul gören tespit yönteminde üç ana başlık vardır. Bunlar; Hz. Peygamber’in (sav) yaptığı açıklamalar, sahâbenin yaptığı açıklamalar ve ictihad yöntemidir. Hz. Peygamber (sav) bazen söylediği sözlerin ve yaptığı fiillerin nedenlerini açıkça söylemekte bazen de söyleme ve yapma nedenine işaret etmektedir. Örnek olarak sarımsakla ilgili hadisi verebiliriz:

⁵¹ İbrahim Saylan, “Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vurûd”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 15.

⁵² Ramazan Ayvalli, “EsbâbüVürûdi’l-Hadis”içinde*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11:362-363.

⁵³Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Bağlam” (Erişim 7 Mayıs 2024) <https://sozluk.gov.tr>

Câbir b. Semüre'nin rivayet ettiğine göre “Resûlullah (sav), Medîne'ye hicret ettiğinde Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin evine misafir olmuştu. Resûlullah(sav) yemek yediği zaman artanını Ebû Eyyûb'e geri gönderirdi. Bir gün yemeği hiç yemeden Ebû Eyyûb'a geri göndermişti. Ebû Eyyûb da Hz. Peygamber'e (sav) gelip durumu öğrenmek istedi. Hz. Peygamber (sav) “O yemekte sarımsak vardı!” buyurdu. Ebû Eyyûb, “Ey Allah'ın Resûlü! Sarımsak haram mıdır?” diye sorunca “Hayır, ama kötü kokusu sebebiyle ondan hoşlanmıyorum” buyurdu.⁵⁴ Bu hadiste Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı davranışın nedenini açıkladığını görüyoruz.

Sebeb-i vürûdu tespit etme yöntemlerinden ikincisi sahâbenin açıklamasıdır. Sahâbe Hz. Peygamber'in (sav) söylediği sözlere ve yaptığı işlere tanık olduğundan ötürü vürûdhakkında bilgi vermektedir. Sahâbenin bu sözlerine hadis literatüründe mevkuf haber denilir. Mevkuf haber sahâbeye dayandırılmış olan söz ve fiillerdir. Mevkuf haberlerin bir kısmı sahâbenin kendi içtihiyâyla bilemeyeceği, muhakkak Hz. Peygamber'den (sav) duymuş olduğu haberler olup bunlara hükmen merfû denilir. Hükmen merfûya şu haberi örnek verebiliriz: Ebû Hüreyre (ra) Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğununakletmiştir: “Allah'ın yüzden bir eksik, doksan dokuz ismi vardır. O isimleri ezberleyen kişi mutlaka cennete girer. Zira Allah tektir ve tek olanı sever.”⁵⁵ Görüldüğü üzere bu mevkuf haberde Ebû Hüreyre kendi çabasıyla öğrenemeyeceği bir bilgi aktarmaktadır.

Sebeb-i vürûdu tespit etme yöntemlerinden sonuncusu ictihad yöntemidir; yani kişinin gücüyle araştırarak ve çaba göstererek tespit etmesidir. Bir hadisin vürûdunun ictihadla tespit edilebilmesi için olay zamanı, mekânı, konuyla alakalı rivayetler varsa eğer âyetler ve diğer alakalı ilimlerinin verileri bilinmelidir.

Sebeb-i vürûdun ortaya çıkmasında etkili olan amiller ise şöyle sıralanmıştır:

a) Âyetlerin Nüzûlü: Hz. Peygamber (sav) kendisine bir âyet indirildiğinde onu açıklamış ve bizzat uygulamıştır. Bazen sahâbe inen âyetleri yanlış yorumlamış, Hz. Peygamber (sav) düzeltmiş bazen de sahâbe eksik anlamış, Hz. Peygamber (sav) onların eksiklerini tamamlamıştır. Örneğin “İman eden ve imanlarına zulüm karıştırmayanlar”⁵⁶ meâlindeki âyet indiği zaman Resûlullah'ın (sav) ashâbı, “Hangimiz nefesine zulmetmedi

⁵⁴ Tirmizî, Et'ime, 33.

⁵⁵ Buhârî, Deavât, 80.

⁵⁶ (Kur'ân-ı Kerîm, En'âm, 6/82).

ki?” dediler. Bunun üzerine “Allah’a ortak koşmak şüphesiz büyük bir zulümdür”⁵⁷ meâlindeki âyet nazil oldu.⁵⁸

b) Hadislerin Vürûdu: Hz. Peygamber (sav) bir hadis söylediğinde yeteri kadar anlaşılmamış ve kavranılmamışsa, o hadisi açıklayacak başka bir hadis söylemektedir. Bu şekilde müşkil durum giderilmektedir.

c) Sahâbenin Davranışları: Örneğin Şerîd isimli sahâbî Mekke’nin fethi gerçekleşirse Beytu’l-Makdis’te namaz kılmayı adamıştır. Hz. Peygamber (sav) Medine’de namaz kılmasını söylemiş ancak sahâbî ısrarcı olmaya devam edince; EbûHüreyre’nin (ra) rivayet ettiğine göre Resûlullah “Benim mescidimde (Medine’de) kılınan bir namaz Mescid-i Haram müstesna, başka mescitlerde kılınan bin namazdan daha hayırlıdır.”⁵⁹ buyurmuştur.

d) Peygambere Sorulan Sorular: Bilindiği üzere sahâbe İslâm’ı öğrenme hususunda iştiyak sahibiydi. Onlar Hz. Peygamber’in (sav) her hareketini dikkatlice izliyor, ona çok fazla soru soruyorlardı. Öyle ki Hz. Peygamber (sav) onları, çok ve faydasız soru sormaktan menetmiştir. Kendilerine fayda verecek soruları ise itinayla cevaplamıştır. Ebû Hüreyre’nin (ra) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber’e (sav) bir adam geldi ve “Ya Resûlullah! Hangi sadaka ecir yönünden daha büyüktür?” dedi. Resûlullah, “Senin sıhhatli, son derece cimri, fakirlikten korkar ve zenginliği emel edinir olduğun halde verdiğin sadakadır. Can boğaza ulaşıp, bu malım falan içindir, şu malım falan kimse içindir deyinceye ve bunlarda mirasçıların oluncaya kadar sadakanı geriye bırakma” buyurdu.⁶⁰

e) Gerçekleşen Olaylar: Hz. Peygamber (sav) döneminde vuku bulan, bir hadisin vürûduna sebep olan, gerek gündelik hayatla alakalı gerek ahlâk veya İslâm’la alakalı çok çeşitli olaylar vardır. Dolayısıyla bir olay üzerine vürûd olan hadislerin sayısı artmaktadır. Örnek olarak Hz. Peygamber’in (sav) kurbanbayramındairad ettiği hutbe ve sonrasında gerçekleşen olay verilebilir. “Bir kurban bayram günü Resûlullah (sav) cemaate şöyle hitap etti: “Bizim kiblemize yönelen, namazlarımızı kılan ve kurban ibadetini bizim gibi eda etmek isteyen, bayram namazını kılmadan kurban kesmesin.” Bunu duyan bir sahâbî kalkarak, “Ey Allah’ın Resûlü!

⁵⁷ (Kur’ân-ı Kerîm, Lokman, 31/13).

⁵⁸ Buhârî, İman, 2.

⁵⁹ Tirmizî, Salât, 2.

⁶⁰ Müslîm, Zekât, 12.

Aileme, ev halkıma ve komşularıma et yedirmek için kurbanımı namazdan önce kestim” deyince, Resûlullah (sav), “Başka bir kurban kes!” buyurdu. O kişi, “Bende iki koyundan daha değerli süt için beslediğim bir oğlak var, onu kurban etsem olur mu?” diye sordu. Resûlullah (sav) “Onu kes, o senin kurbanının en hayırlısıdır. Ama senden sonra başka hiç kimse için kurban oğlak yetmez” buyurdular.⁶¹

f) Fitrî Davranışlar: Bundan Hz. Peygamber’in insanî özellikleri kastedilmektedir. Hz. Peygamber (sav) her insan gibi uyuyan, yemek yiyen, susayan, öfkelenen, gülen, yolculuk yapan, yorulan, hastalanan ve daha nice insanî özelliklere sahip bir bireydi. Hz. Peygamber’in (sav) bu şekildeki fitrî davranışları sebab-i vürûdun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁶²

Bir hadisin söylenme sebebini öğrenmek ilk olarak hadisin doğru anlaşılmasına yardımcı olur. Çünkü bağlamından koparılan her söz anlam ve değerini kaybedecektir. Hz. Peygamber’in (sav) sözlerini, onun sözlerinde bulunan hikmeti doğru bir şekilde anlamak ve kavramak; onun ahlâkını, yaşam stratejisini, Kur’ân-ı Kerîm’i anlamayı sağlayacaktır. Sebeb-i vürûd bilgisine vâkıf olmak aynı sebab-i nüzûlda da olduğu gibi konulan hükmün gerekçelerini, şartlarını, kapsamını, vücûbiyetini ve keyfiyetini öğrenmeyi sağlar.

Sebeb-i nüzûl, siyer ilmi ile iç içedir. Hem Hz. Peygamber (sav) hakkında hem de sahâbenin yaşantısı hakkında bilgi vermektedir. Sebeb-i nüzûlün hadis ilmine katkıları büyüktür. Kimi zaman aralarında teâruz olan hadislerin vürûdları incelenerek cem veya tercihle problem ortadan kaldırılmaktadır. Sebeb-i vürûdun hadis ilmine diğer bir katkısı kullanılan tahammül ve eda sigalarıyla bir hadisin tercih edilme sebebi açıklanır. Nâsih ve mensûh durumu ortaya konulur. Hadislerin sıhhati hususunda ipucu verir. Manâ ile yapılan rivayetleri öğrenmeyi sağlar.

7. Nâsih- Mensûh

“Nesh”sözlükte; ortadan kaldırmak⁶³,yok etmek, izâle etmek, iptal etmek⁶⁴, yazmak, istinsah etmek⁶⁵, nakletmek⁶⁶, bir şeyi başka bir yere aktarmak ve bir şeyi

⁶¹ Nesaî, Dahâyâ, 43.

⁶² Saylan, “Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vurûd”, 171-183.

⁶³ Abdurrahman Çetin, “Nesih”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32:579-581.

başka bir şeyle değiştirmek gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Neshin bu çeşitli anlamlarının ortak özelliği olarak bir şeyin yerine, başka bir şeyin getirilmesi olduğu görülmektedir. Nesh, Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle beraber 4 yerde geçmekte ve buralarda iptal etme, izâle etme, nakletme ve yazı anlamlarında kullanılmaktadır. Neshin ıstılahî anlamı ise şer’î bir hükmün, kendisinden sonra gelen yine şer’î bir hüküm tarafından kaldırılmasıdır. Başka bir ifadeyle bir nassın hükmünün kendisinden sonra gelen bir nass tarafından kaldırılmasıdır. Tanımdan hareketle önce gelen şer’î hükmü kaldıran yeni hükme/nassa nâsih, hükmü ortadan kaldırılannassamensûh, dolayısıyla bu duruma da “Nesh” denilmektedir. Dinî naslar arasında nesh olup olmadığı ya da hangi naslar arasında nesh bulunduğu konusunda İslâm âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Neshi kabul eden İslâm âlimlerine göre nesh olayı, Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in (sav) sünnetinde toplam dört çeşit olarak gerçekleşmektedir. Bunlar;⁶⁷

a) Kur’ân’ınKur’ân’la Neshi: Bu nesh türü üç şekilde vuku bulmaktadır:

- a. Hükümü ve metni mensûh olan âyetler,
- b. Hükümü mensûh metni bâki âyetler,
- c. Metni mensûh hükümü bâki âyetler.

Hükümü ve metni mensûh âyetlere, Hz. Âişe’den nakledilen “on emzirme ile süt kardeşliği” meselesi ve “Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa üçüncüyü ister” rivâyeti örnek verilmektedir. Hükümü mensûh metni bâki olan âyetlere ise İslâm âlimleri 5-200 arasında örnek göstermiştir. Hükümü mensûh metni bâki âyetlerin sayısını 400’e kadar dayandıranlar olmuştur. Örnek olarak kıblenin Kudüs’ten Mescid-i Haram’a çevrilmesini emreden Bakara 144. âyetten önce inen “Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır” âyeti verilebilir. Bu âyetin hükmü mensûh olsa da metni Kur’ân’da yer almaktadır. Metni mensûh hükümü bâki âyetlere ise örnek olarak Hz. Ömer’den nakledilen “yaşlı bir adam ya da kadının zinası” meselesi verilmektedir.

⁶⁴ Ali Bakkal, “Kur’ân’da Mensuh Ayetlerin Sayısı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1996): 35.

⁶⁵ İdris Şengül, “Ulûmu’l-Kur’ân Konusu Olarak Nâsih ve Mensûh”, *Diyanet İlmi Dergi*, 38 / 3 (2002): 94.

⁶⁶ Ömer Faruk Atan, “Tarihi Süreç İçerisinde Nesih Teriminin Gelişimi ve Kapsamı”, *İhya Uluslararası İslam Araştırma Dergisi*, 4/ 1 (2018): 93.

⁶⁷ İdris Şengül, “Ulûmu’l-Kur’ân Konusu Olarak Nâsih ve Mensûh”, 104.

b) Kur'ân'ın Sünnetle Neshi⁶⁸: Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/796) ve İmam Ahmedb. Hanbel (ö. 241/856) tarafından kabul edilen görüşe göre mütevatir sünnetle Kur'ân nesh olabilmektedir. Cumhur tarafından savunulan görüşe göre âhad sünnet zan ifade ettiğinden dolayı Kur'ân'ın nesh edememektedir.

c) Sünnetin Kur'ân'la Neshi: Cumhur tarafından kabul edilen bir nesh türüdür.

d) Sünnetin Sünnetle Neshi: Bu nesh türü dört şekilde vuku bulmaktadır; mütevatirin mütevatirle neshi, âhadın âhadla neshi, âhadın mütevatirle neshi ve son olarak mütevatirin âhadla neshi.

Yukarıda zikrettiğimiz nesh türlerinin gerçekleşebilmesi için bazı şartların yerine gelmesi gerekir. İlk olarak nâsih ve mensûh arasında giderilmesi mümkün olmayacak derecede tenakuz bulunmalıdır. Aksi takdirde tenakuz giderilir ve nesh olayı gerçekleşmez. Neshin konusu şer'î bir hüküm olmalıdır. Mensûhun ebediyen geçerli olduğuna dair bir karine olmamalıdır. Zaman bakımından nâsih, mensûhtan daha sonra gelmelidir. Çünkü sonra gelen önce gelenin hükmünü kaldırmaktadır. Hüküm bakımından ise nâsih, mensûhtan seviye olarak ya aynı ya da daha üstün seviyede olmalıdır. Neshi kabul eden âlimler bu şartlarda ittifak etmiştir.⁶⁹

Sayılanlar dışında ittifak edilmeyen şartlar da vardır. Bunlar; nesh vahiy devam ederken mümkündür, vahiy kesildikten sonra kıyas ve icma ile mümkün değildir. Mensûh hüküm emir ve nehy kalıbıyla ifade edilmelidir. Nâsih ve mensûh, hüküm olarak eşit seviyede olmalıdır. Yani yalnızca Kur'ânKur'ân'ı, sünnet de sünneti nesh edebilir. Ve son olarak bir hükmün kaldırılmadan önce yerine getirilebilecek sürenin geçmesidir.⁷⁰

İslâm ulemâsında neshin kabul edilip edilmeyeceği, Kur'ân'da neshin varlığı, aklen ve sem'anmümkünlüğü ve pratikte uygulanıp uygulanmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürmüştür. Neshin vuku bulmasını kabul edenler, bu hususu hem aklen hem de naklen delillendirmektedir. Neshi kabul edenlere göre, bu durumun aklen delili; neshin kabul edilmesinde bir mahzur olmadığından dolayı, neshin aklen câiz

⁶⁸ İdris Şengül, "Ulûmu'l-Kur'ân Konusu Olarak Nâsih ve Mensûh", 106.

⁶⁹ Yakup Çiçek, "Nâsih-Mensuh İlmini Bilmenin Tefsire Getirdikleri ve Göttürdükleri", *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-III*, (2002): 373.

⁷⁰ Heybetullah Evren, "Neshin Tarihi Süreçteki Gelişiminin MensûhÂyetlerin Niceliğine Etkisi", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 97.

olmasıdır.⁷¹ Ehl-i Sünnete göre Allah kullarının maslahatını düşünmektedir ve bunu yaparken de hiçbir şeyle mükellef değildir. Yani O'nun bir şeyi yapma hususunda zorunluluğu bulunmamaktadır ve O, dilediğini dilediği şekilde yapmaktadır. O halde bir âyetin nesh etmek ve yerine yeni bir âyet getirmek Allah'ın tasarrufundadır. Aklen getirilen diğer bir delil; nesh aklen mümkün olmayıp sem'an da gerçekleşmemiş olsaydı Hz. Peygamber (sav) gönderilmemiş olurdu düşüncesidir. Zira Hz. Peygamber'in (sav) gönderilişiyle önceki şeriatlar nesh edilmiştir ve yerine son şeriat gönderilmiştir. O halde nesh aklen câizdir ve vuku bulmuş bir husustur. Son olarak getirilen akli delil ise; bir şey eğer vuku bulmuşsa bu durumun onun cevazını gerektirmesidir.⁷²

Neshi kabul edenlerin öne sürdüğü naklî delillerin başında Kur'an'ın açıkça nesihden söz eden âyetleri gelir. Bunlar; “Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka (onun yerine) daha iyisini veya benzerini getiririz”⁷³, “Biz bir âyetin yerine başka bir âyet getirdiğimiz zaman “Sen sadece uyduruyorsun” dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler”⁷⁴, “Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır”⁷⁵ ve “Yahudilerin işledikleri zulümlerden ve birçok kimseyi Allah yolundan çevirmelerinden ötürü kendilerine daha önce helal kılınmış temiz nimetleri haram kıldık”⁷⁶ âyetleridir.

Neshi kabul etmeyenlere gelinecek olursa onların bir kısmı neshi “tahsis” olarak yorumlamıştır. Bu şekilde yorumlayanların başında Ebû Müslim el-İsfahanî (ö.322/933) gelmektedir.⁷⁷İsfahanî ve onunla aynı görüşte olanlara göre nesih, İslâm'ın Yahudiliği ve Hristiyanlığı nesh etmesinden ibarettir.

Neshin vuku bulmasını kabul etmeyenler, bu hususu aklen delillendirmektedir. Aklen delilleri şunlardır⁷⁸; nesh iki şekilde vuku bulabilir. Birincisi sonradan sadır olan bir hikmetten ötürü ve ikincisi hikmetsiz bir şekilde vuku bulmasıdır. Neshi kabul etmeyenler birinci durum için “Allah sonradan sadır olacak hikmeti bilmiyor muydu?”

⁷¹ Yakup Aydoğdu, “Kur'an'da Nesh Çalışması”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002), 67.

⁷² Yakup Aydoğdu, “Kur'an'da Nesh Çalışması”, 69.

⁷³ (Kur'an-ı Kerîm, Bakara, 2/106).

⁷⁴ (Kur'an-ı Kerîm, Nahl, 16/101).

⁷⁵ (Kur'an-ı Kerîm, Ra'd, 13/39).

⁷⁶ (Kur'an-ı Kerîm, Nisâ, 4/160).

⁷⁷ Yakup Çiçek, “Nâsih-Mensuh İlmini Bilmenin Tefsire Getirdikleri ve Götürdükleri”, 373.

⁷⁸ Yakup Çiçek, “Nâsih-Mensuh İlmini Bilmenin Tefsire Getirdikleri ve Götürdükleri”, 374-375.

sorusunu sorarlar. İkinci durumda ise Allah'ın hikmetsiz fiilde bulunması problemi oluşmaktadır. Allah hikmetsiz iş yapmaz. Aklen getirilen diğer bir delil; neshi kabul etmek, Allah'ın önce bir hükmü koyup daha sonra onun geçici olduğuna hükmetmesi, O'nun ilminin kesin olmadığı anlamına gelmektedir. Son olarak getirilen aklî delil ise; Allah'ın emrettiklerinde bir güzellik/hüsün, nehyettiklerinde bir kötülük/kubuh olduğu kabul edildiğinde, Allah bir hususta iki zıt emirde bulunmuş olmaktadır. Tüm bu deliller Allah'a yakışmayacak nitelikleri beraberinde getirdiğinden neshi aklen imkânsız kılmaktadır.

Neshi kabul etmeyenlerin diğer görüşleri şu şekildedir⁷⁹; nesh kelam ilminin bir konusu değil, tefsir ilminin konusudur. Yani neshin reddi küfrü gerektirmemektedir. Nesh edilen âyetlerden kastedilen geçmiş ümmetlerin şeriatıdır. Kur'ân-ı Kerim'de ve müttefekun aleyh hadislerde açıkça bir nassın nesh edildiğine dair bir karine bulunmamaktadır. Nesh edilen âyetlerin sayısı hususunda ittifak sağlanamamıştır. Neshi kabul edenlerin öne sürdüğü nâsihinmensûhtan önce gelme şartı kesin bir delile dayanmamaktadır.

Sonuç olarak nesh olgusu İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir. Bu da bazı hükümlerin bir hikmete binaen önce koyulup sonra yine bir hikmete bağlı olarak kaldırıldığını göstermektedir. Yani hükümler arasında bir önceliklendirme söz konusudur. Nesh olgusunu kabul etmeyen âlimlerin de birbiriyle uyuşmayan ya da farklılaşan bu tür hükümleri görmezden geldiği iddia edilemez. Onlar da bu tür hükümlerde bir strateji olduğunu kabul ediyor olmalıdırlar.

⁷⁹ Yakup Aydoğdu, “Kur'an'da Nesh Çalışması”, 76.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖNCELİKLERİ BAKIMINDAN HZ. PEYGAMBER'İN MEKKE HAYATI

1.1.Arap Yarımadası'nın Coğrafi Özellikleri

Arap Yarımadası'nın asıl adı Şibhü Ceziretü'l-Arap'tır.⁸⁰ Şibhü Ceziretü'l-Arap'ın kısaltılmış hali olan Ceziretü'l-Arap ve el-Cezire isimleri de kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Türkçe'de bu coğrafya için genellikle Arabistan ismi geçmektedir. Arabistan; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birleştiği noktada bulunmaktadır. Arap Yarımadasının doğusunda Umman ve Basra körfezleri, batısında Kızıldeniz ve Akabe körfezi, güneyinde Aden körfezi ve Hint Okyanusu bulunurken kuzeyini oluşturan doğal bir sınır bulunmamaktadır.⁸¹ Arap Yarımadasının kuzey sınırını Suudi Arabistan Krallığı'nın ve Kuveyt'in sınırı oluşturmaktadır. Günümüzde 3.184.515km² yüz ölçümüne sahiptir.⁸²

Arap Yarımadasının önemli bir bölümünü Hicaz oluşturmaktadır. Hicaz; Kızıldeniz kıyısında yer alan Tihâme'nin doğusunun, kuzeyde Ürdün'ün Eyle şehrinin, güneyde Yemen sınırında yer alan Asîr'in, doğuda Necd çöllerinin arasında kalan, Şam'dan Necran'a kadar uzanan bölgeyi ifade etmektedir. Mekke, Medine ve bazı coğrafyacılar göre Filistin Hicaz bölgesine dâhildir. Mekke'yi Hicaz bölgesine dâhil edenlere göre Hicaz'ın merkezi Mekke'dir.⁸³

⁸⁰ Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 3:448.

⁸¹ Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", 249.

⁸² Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", 252.

⁸³ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Hicaz", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 17:432.

Arap Yarımadasının yer şekilleri ve iklimi Afrika'ya benzemektedir.⁸⁴ Yarımada'nın kıyı şeridi boyunca uzanan dağlar vardır. Yarımada'nın batı tarafında dağlık bir bölgedir. Batı sahillerinde Saravat Sıradağları ve bu sıradağların bölümleri olan Hicaz, Asîr Dağları ve Tuvayk Dağı bulunmaktadır.⁸⁵ Saravat Sıradağlarının zirvesi Yemen'de yer alır. Bu zirve Şuayb Peygamber Dağı olarak adlandırılmaktadır. Saravat Sıradağları ve Kızıldeniz'in arasında Tihame Vadisi, iç kesimlerde Sirhan Vadisi ve Baraya Vadisi, doğuda Dibdibah Vadisi ve Yemen'nin kuzeyinde Hadramut Platosu bulunmaktadır.⁸⁶

Zikrettiğimiz sıradağların doğusunda Necid Platosu yer almaktadır. Necid Platosunun etrafı çöllerle kaplıdır.⁸⁷ Necid Platosunun kuzeyinde yer alan çöl Nüfûd çölüdür ve bu çöl kum tepelerinden ve derin vadilerden oluşmaktadır.⁸⁸ Yarımada'nın güneydoğusunda ve Hadramevt'in kuzeyinde yer alan çöl ise Ahkaf / er-Rub'ül-Hali'dir.⁸⁹ Yarımada'da bulunan bu iki çölün yapıları birbirlerinden farklıdır. Necid çölünde yağmur sularını çekmeyen kayalık yapısı varken; Ahkaf çölünde yumuşak, basıldığında çöken ve yağmur sularını çeken kumlar vardır.

Arap Yarımadasının en önemli coğrafi özelliklerinden bir tanesi akarsuların az ve uzunluklarının kısa olmasıdır. Akan küçük sular genellikle kumların üzerinde kurumaktadır. Ancak kurumayanlarsa bulundukları bölgenin verimini artırmaktadır. Bu duruma örnek olarak Asîr ve Yemen bölgesini verebiliriz. Vadi-i Kanun, Vadi-i Müşerref, Vadi-i Âşûr, Vadi-i Sehâm, Vadi-i Hendân, Vadi-i Kebîr, Vadi-i Behre, Vadi-i Şece, Vadi-i Kenune, Vadi-i Aşra ve Vadi-i Sehm yarımada'daki akarsulardandır.⁹⁰

Arap Yarımadasına hâkim iklim çöl iklimidir. Sıcaklık Nüfûd, Denha ve er-Rub'ül-Hali çöllerinde⁹¹ üst seviyeyken dağlık alanlarda biraz düşmektedir. Yarımada'da

⁸⁴ Sevgi Ağca, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarına Göre Arap Yarımadasının Coğrafi Yapısı" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 14.

⁸⁵ Emre Doğandor, "Suudi Arabistan'da Göçmen ve Yerli İşgücü Nüfuslar Arasındaki Gelir Eşitsizliği" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 23-24.

⁸⁶ Emre Doğandor, "Suudi Arabistan'da Göçmen ve Yerli İşgücü Nüfuslar Arasındaki Gelir Eşitsizliği", 23-24.

⁸⁷ Yahya Yeşilyurt, "Yemen'de Osmanlı- İngiliz Mücadelesi (1871-1914)" (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 16.

⁸⁸ Fatma Hatice Işılak, "İslam Öncesi Mekke'nin Siyasi Yapısı" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 7.

⁸⁹ Fatma Hatice Işılak, "İslam Öncesi Mekke'nin Siyasi Yapısı", 7.

⁹⁰ Sevgi Ağca, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarına Göre Arap Yarımadasının Coğrafi Yapısı", 15.

⁹¹ Bu üç çöl Büyük Arabistan Çölünü oluşturmaktadır.

dağlık kesimler yağış alır ancak dağlar nedeniyle yağışlar iç kesimler ilerleyememektedir.⁹² Yağmurun görüldüğü yerlerde iklim yarı kurak sıcak iklim, yarı kurak soğuk step iklimi ve kurak soğuk çöl iklimine dönüşmektedir.⁹³

Arap Yarımadası'nda iklimin etkisiyle sıcaklığa ve kuraklığa dayananıklı bir bitki örtüsü hâkimdir. Ormanlar yok denecek kadar azdır. Ancak bu durum hiçbir tarım ürününün yetiştirilmediği anlamına gelmemelidir. Yağmur alan bölgelerde örneğin Yemen, Hicaz'ın bazı bölümleri, Umman ve Necid'de bir takım tarım ürünleri yetiştirilmektedir.⁹⁴

1.2.İslâmiyet Öncesi Siyasî Durum

İslâmiyet'ten önce Arap Yarımadası'nın tamamını kapsayan merkezî bir siyasî irade mevcut değildi. Merkezî otorite boşluğunu kabile sistemi dolduruyordu. Ancak Arap Yarımadası'nın kuzeyinde ve güneyinde kurulan bazı devletlerde vardır:

Nabatîler: Filistin'in güneyinde, Edom bölgesinde kurulmuştur. Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Devletin en önemli şehri halâ kalıntılarıyla meşhur olan Petra'dır. Nabatîler putperestiler. Ticarete ileri seviyeye ulaşmışlardır. Yarımadanın kuzeyi ve güneyi arasındaki kervanları zenginleştirmişlerdir. Döneminin en güçlü devleti olan Roma İmparatorluğu ve çölleri arasında tampon bir devlettir. Zamanla Roma İmparatorluğu kendisine son vermiştir.⁹⁵

Tedmürlüler: Şam'ın kuzeydoğusunda ve Fırat nehrinin batısında kurulmuştur. Devletin kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Tedmürlüler Roma İmparatorluğunun saldırıları sonucunda yıkılmıştır. Roma İmparatorluğu Tadmür'ü askeri üs olarak kullanmış ve orada Hristiyanlığı yaymıştır. Tadmür 634 yılında Halid b. Velid fethedene kadar Roma İmparatorluğuna bağlı kalmıştır.⁹⁶

Gassanîler: Tadmür devletinin yıkılmasıyla güçlenerek Roma İmparatorluğuna bağıllık göstermiştir. 200 ve 636 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Bizans kültürü ve

⁹² Yahya Yeşilyurt, "Yemen'de Osmanlı- İngiliz Mücadelesi", 16.

⁹³ Emre Doğandor, "Suudi Arabistan'da Göçmen ve Yerli İşgücü Nüfuslar Arasındaki Gelir Eşitsizliği", 229.

⁹⁴ Yahya Yeşilyurt, "Yemen'de Osmanlı- İngiliz Mücadelesi", 17.

⁹⁵ Ahmet Ağırakça, "Nabatîler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006) 32:257-258.

⁹⁶ Ahmet Ağırakça, "Tadmür", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011) 40:264-265.

Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Bizans'ın uydu devleti olarak Bizans sınırlarını Sasanilerden ve bedevilerden korumuşlardır. İran'la yaptıkları savaşlardan dolayı güçsüz düşse de İslâmiyetin doğuşuna kadar varlığını sürdürmüştür.⁹⁷

Hîreliler: Kûfe'nin güneyinde hüküm sürmüşlerdir. Hîreliler, Lahm kabilesine mensup olduklarından dolayı Lahmîler olarak da bilinmektedir. Hîreliler, Sasani devletinin uydu devletidir. Genellikle Gassânîlerle savaşmışlardır. Zamanla tamamen Sasanilere bağlanarak valilik haline gelmişlerdir. Hîrelilerputperestlik, Hristiyanlık, Yahudilik, Mecusilik, Mazdeizim ve Maniheizm gibi birçok dini bünyesinde barındırmıştır. Hîre 633 yılında Halid b. Velid'e cizye vermeyi kabul etmiştir.⁹⁸

Maînîler: MÖ 1400 ve 650 tarihleri arasında, Yemen civarında hüküm sürmüşlerdir. Devletin merkezi Maîn şehridir. Ticaret ve tarımla uğraşmışlardır. Maînîler yıkıldıktan sonra aynı topraklarda Sebe Krallığı kurulmuştur.⁹⁹

Sebeliler: Devletin merkezi Me'rib şehridir. Ticaret ve tarımla uğraşmışlardır. Sebeliler şehirlerinde barajlar inşa etmiştir. Bunların en bilineni Me'rib (Sebe/Arim) barajıdır. Sebeliler, Hîmyeriler tarafından yıkılmışlardır.¹⁰⁰

Hîmyeriler: MÖ 115 ve MS 525 yılları arasında Sebe topraklarında hüküm sürmüşlerdir. Hîmyerilerin sayılan diğer devletlere göre savaşçılık özellikleri daha çok gelişmiştir. Habeş ve İranla savaşmışlardır. Devletin içinde Yahudiler ve Hristiyanlar birbirleriyle mücadele ve rekabet etmişlerdir. Yahudi kral Yosef, Hristiyanları Yahudiliği kabul etmeleri için zorlayarak kabul etmeyenleri Bürûc sûresinde¹⁰¹ anlatıldığı gibi Uhdud adı verilen hendeklere doldurup yakmıştır. Hîmyeriler İslâmiyete kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁰²

⁹⁷ Ahmet Ağırakça, "Gassânîler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996) 13:397-398.

⁹⁸ Mehmet Ali Kapar, "Lahmîler", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Amkara: TDV Yayınları, 2003) 27:54-55.

⁹⁹ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002), 28.

¹⁰⁰ İsmail Yiğit, "Sebe", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36:241-243.

¹⁰¹ (Kur'ân-ı Kerîm, Bürûc, 85/4-8).

¹⁰² Sarıçam, Hiz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı, 28-29.

1.3.Hicaz'ın Önemli Şehirleri

Mekke: Hicaz'ın en önemli şehri hiç şüphesiz Mekke'dir. Mekke İslâmiyet'ten sonra olduğu gibi İslâmiyet'ten öncede dini bir merkez olmuştur. Dinî bir merkez olma özelliğini orada bulunan Kâbe'den almaktadır.

Mekke'nin tarihi hakkında bilinenler İbrahim Peygambere kadar dayanmaktadır. Hz. İbrahim'in Mekke'ye gidişinden önceki tarihler hakkında ise fazla bir malumat yoktur. Mekke'ye yerleşen ilk kavim Amâlika'dır. Daha sonra Cürhüm kabilesi zenzem suyunun bulunmasıyla Mekke'ye yerleşmiştir. Hz. İbrahim Cürhüm kabilesi döneminde eşi Hz. Hacer'i ve oğlu Hz. İsmail'i Mekke'ye bırakmıştır. Zamanla Mekke'nin nüfusu artmıştır. Hz. İsmail, Mekke halkına tevhidi anlatmış, Cürhüm kabilesinden inanan ve destekleyen pek çok kimse olmuştur. Hz. İsmail vefat ettikten sonra ise tevhid inancından uzaklaşmışlardır. Cürhümlüler, Amâlika'nın kolları olan İyâd ve Katûrâ ile mücadele etmiş ve yenilgiye uğramışlardır. Bu olaydan sonra Mekke'nin ve Kâbe'nin liderliğini Huzâa kabilesine geçirmiştir ve Huzâa kabilesi Cürhümlüleri Mekke'den uzaklaştırmıştır. Huzâa kabilesinden Amr b. Luhay, Mekke'ye putu ve putperestliği getiren ilk kişi olmuştur. Zamanla putperestlik yayılmış Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in getirdiği tevhid inancını sürdüren çok az insan kalmıştır.

Mekke'nin hâkimiyetinin Kureyş'e geçmesi beşinci yüzyılda olmuştur. Hz. Peygamber'in (sav) beşinci kuşaktan dedesi olan Kusay b. Kilab, Mekke'nin ve Kâbe'nin liderliğini ele geçirmiştir. Kusay, Huzâa kabile liderinin kızıyla evlenmiş, bu evliliklerinden Abdûddar, Abdüluzzâ, Abdülkusay ve Abdülmenâf isimli çocukları olmuştur. Kusay Mekke idaresini ele geçirdiğinde, dağınık şekilde yerleşmiş olan Kureyşlileri Harem'e, yakın akrabalarını şehrin iç kesimlerine ve uzak akrabalarını şehrin daha dışta kalan kesimlerine yerleştirmiştir.

Kusay'ın vefatından sonra torunları Abdülmenafogulları ve Abdûddarogulları arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Kureyş; Esed, Zühre, Hâris ve Teyzmoğulları Abdülmenafogulları'nı; Sehm, Cumah, Adiy ve Mahzûmoğulları Abdûddarogulları'nı desteklemesiyle ikiye ayrılmıştır. Kâbe'ye ve Kâbe ziyaretçilerine hizmet amaçlı vazifelerden olan Hicâbe, livâ ve dârunned ve Abdûddarogulları'na; rifâde ve sikâye

Hiz. Peygamber'in (sav) büyük dedesi Haşim b. Abdlmenaf'a verilmiştir.¹⁰³ İki taraf da İslâmiyet'e kadar görevlerini if etmiş, anlaşmalarına sadık olmuştur.¹⁰⁴

Medine: Hicaz'ın ikinci önemli şehridir. Eski adı Yesrib'tir. Hiz. Peygamber (sav), Mekke'den hicret ettikten sonra zarar vermek anlamına gelen Yesrib ismini değiştirmiş, yerine şehir anlamına gelen Medine ismini vermiştir. İslâm kaynaklarında Medine için; Tayyibe, Miskne, Azr, Cbire, Mecbre, Mahabbe, Mahcbe, Dr'l-Hicre, Dr'l-İmn, Dr's-Sünne, Mednet'r-Resl, Mednet'n-Meb ve el-Mednet'l-Münevvere isimleri kullanılmaktadır.¹⁰⁵

Medine'de yaşayan en eski kavim Amâlika'dır. Amâlika'dan sonra Medine'ye Babil hükümdarından kaçan Yahudiler yerleşmiştir. M 600'l yıllarda Babil hükümdarı Buhtunnasr, Kudüs' işgal etmiş ve Süleyman Mbedi'ni yıkmıştır. Kudüs'te yaşayan Yahudilerin bir bölümü Hicaz'a gelerek Hayber, Vadi'l-Kurâ, Fedek ve Yesrib'e yerleşmişlerdir.¹⁰⁶ Yesrib'e yerleşen Yahudi kavimleri; Benî Kureyza, Benî Nadîr ve Ben Kaynuka'dır. Bu kavimler Yesrib'in inşasında önemli rol oynamışlardır. Kale ve surlar inşa etmişler, çeşitli ziraat ve ticaret kollarıyla uğraşmışlardır. Zamanla Cürhümlüler ve Amâlika'nın tarih sahnesinden silinmesiyle Yesrib'in hkimi olmuşlardır.

Evs ve Hazrec kabileleri, Yemen'de gerçekleşen selden sonra Yesrib ve yakınlarına g ederek bu topraklarda Yahudilerle beraber yaşamaya başlamışlardır. Başta Yahudilere tbi olmuşlar ancak zamanla aralarında anlaşmazlıklar çıkmaya başlamış, Evsliler, Ben'i Kurayza ve Benî Nadrle, Hazrecliler de Benî Kaynuka ile ittifak kurmuştur. Yahudilerin kışkırtmasıyla Evs ve Hazrec yüz yılı aşkın sre savaşmışlardır. Bu savaşların sonuncusu ve en şiddetlisi hicretten beş yıl önce olan ve Evslilerin kazandığı Bus savaşıdır.

¹⁰³ Sarıçam, *Hiz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı*, 35.

¹⁰⁴ Mustafa Sabri Küçükaşçı, Nebi Bozkurt, "Mekke", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları,2003) 28:556.

¹⁰⁵ Mustafa Sabri Küçükaşçı, Nebi Bozkurt, "Medine", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları,2003) 28:305.

¹⁰⁶ Sarıçam, *Hiz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı*, 37.

Tâif: Hicaz'ın üçüncü önemli şehridir. Taif etrafı surlarla çevrili demektir.¹⁰⁷ Mekke'nin güneydoğusunda yer almaktadır. İslamiyet öncesi dönemde Taif'te, Sakîf kabilesi oturmaktaydı. Taif'in bulunduğu vadinin iklim özelliklerinden dolayı Mekkeliler Taif'i sayfiye olarak kullanıyordu. Taif; zengin su kaynaklarına, verimli arazilere, üzüm bağlarına, deri sanayisine, şarap üretimine, arıcılığa ve ticari ağlara sahip bir şehirdir.¹⁰⁸

Hz. Peygamber (sav), Zeyd b. Harise'yle beraber Taif halkına davette bulunduğunda, Taif halkı daveti alaya alarak Hz. Peygamber (sav)'i taşlamışlardı. Bu olaydan yaklaşık on yıl sonra, Mekke'nin fethinin peşine yapılan kuşatmadan sonuç alınamadı. Kuşatmadan kısa zaman sonra Taif, Medine'ye heyet göndererek Müslüman oldu.

1.4.İslâmiyet Öncesi Sosyo-Kültürel Durum

Hicazda Arap kabileleri iki temel kola ayrılmaktadır. Bunlar Arab-ı Âribe ve Arab-ı Müsta'ribe'dir. Arab-ı Âribe: Eski devirlerde yaşamış asıl Araplardır. Bu Araplara “Güney Arapları”da denmektedir. Bu kabileler çeşitli nedenlerden ötürü yok olmuşlardır. Âd, Semûd, Medyen ve Amâlika Arab-ı Âribedendir. Arab-ı Müsta'ribe: Bunlar asılları itibariyle Arap olmayıp daha sonradan Araplaşan kabilelerdir. Bu Araplara İsmail Peygamber'in soyundan geldikleri için “İsmâîlîler” dendiği gibi “Kuzey Arapları” da denmiştir. Kureys, Kinâne, Gatafân, Mudar ve Rebiâ gibi kabileler Arab-ı Müsta'ribedendir. Bunların dışında birde Arab-ı Müsta'ceme denilen fetihlerle Araplaşan İslâm beldelerinin sakinleri vardır. Tunus, Fas, Mısır ve Libya Arapları, Arab-ı Müsta'cedir.

Araplarda hayat bedevî ve hadarî olarak ikiye ayrılmaktadır. Bedevî, çöl ve vahalarda develeriyle beraber göçebe olarak bir yaşam sürenlere verilen isimdir. Geçimlerini hayvancılık, avcılık, ticaret ve yaptıkları baskınlarla idame ettirmişlerdir. Bedevîleri diğer göçebe topluluklarından ayıran temel özellik Bedevîlerin sadece deve yetiştirmeleridir.¹⁰⁹ Bedevîler için deve büyük bir servettir; çünkü deve, hem ulaşım

¹⁰⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşçı “Taif”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,2010) 39:443.

¹⁰⁸ Küçükbaşçı “Taif”, 443.

¹⁰⁹ Mustafa Fayda “Bedevî”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları,1992) 5:312.

hem de yük aracı olmakla beraber etinden, sütünden, derisinden ve yününden faydalanılan bir hayvandır. Bedevîlerin diğer bir geçim kaynağı ticaret kervanlarına rehberlik yapmaktır. Araplar arasında Arapça'yı en fasih kullananlar bedevîlerdir. Bu nedenden ötürü hadarî olan küçük yaşta çocuklar çöle gönderilmekteydi.

Bedevîler, gerek çöl yaşamının zor şartları gerekse göçebe olmanın zorlukları nedeniyle kabile bağına, birlik ve beraberliğe, asabiyet denilen kabile içi haklı ya da haksız her durumda dayanışmaya ayrı önem vermişlerdir. Hadarî ise, köy ve şehir gibi çeşitli yerleşim alanlarında ikâmet eden yerleşik hayatta olanlara verilen isimdir. Yemen, Mekke, Medine, Taif, Bizans ve Sâsânî sınırlarında yaşayan kabileler hadarîdir. Geçim kaynakları genellikle ticarettir; ancak tarıma elverişli bölgelerde çeşitli ürünler yetiştirilmektedir.

Bedevî ve hadarîlerin her ne kadar yaşam şekilleri birbirlerinden farklı da olsa kültürleri onları birleştirmektedir. Kültürlerinin en temel ögesi muhakkak kabile yapısıdır. Kabile aynı soydan gelen kişilerden oluşmaktadır. Bu soy genellikle erkek akrabalara dayanmaktadır. İstisna olarak akrabalık bağı bulunmayıp koruma altına alma yani hilf ve velâ denilen dostluk mümkündür. Bu şekilde bir kimsenin sonradan kabileye dâhil olması mümkün olduğu gibi kabile dışı ilan edilmesi de mümkündür.

Kabile başkanına “seyyid, şeyh, emir, rab, melik” gibi isimler verilmiştir. Kabile başkanı toplantıda kabile üyeleri tarafından seçilmektedir. Kabile başkanının toplantıları yönetmek, hakemlik yapmak, kabilesini temsil etmek ve kabilesinin içerisinde yaşanan sorunları çözmek gibi görevleri vardı.

Toplum hürler, köleler ve mevâlîlerden oluşmaktaydı. Toplumun en alt sınıfı olan köleler ve cariyeler; alınıp satılır, miras bırakılır, çeşitli işlerde çalıştırılır ve efendilerine hizmet ederlerdi. Köleler ve cariyeler insanî haklara sahip değillerdi. Köleler genellikle savaşlarda esir olarak elde edilirdi. Köleler ve cariyeler efendileri azâd etmedikçe ve mükâtebe¹¹⁰ yapmadıkça hürriyetlerine kavuşamazlardı. Kölelikten azâd olan kimseler hür kimselerle aynı statüye sahip olmuyorlardı. Onlar artık ara bir sınıf olan mevâlîsınıfına dâhil oluyorlardı. Mevâlî/Mevla olan kimseler artık kabilenin üyesi sayılırdı. Alınıp satılamazlardı; ancak miras ve evlenme hususunda hürler kadar hakka sahip değillerdi. Diyetleri de hür kimselerin diyetlerinin yarısı kadardı.

¹¹⁰ Mükâtebe: Kölenin hürriyete kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapmasıdır.

Bir arada yaşayan Arap kabileleri arasında savaş kaçınılmaz bir durumdur. Kabileler arası yapılan savaflara “Eyyâmü’l-Arab” deniyordu. Savaşlar meydana geldikleri yerler, zamanlar ya da meydana gelme sebeplerine göre isimlendiriliyordu. YevmüZükâr, YevmüBuâs, YevmüFicar savafları gibi. Bununla beraber Araplarda Zilkâde, Zilhicce, Muharrem ve Recep adı verilen haram aylarda savaş yapılmıyordu. Eğer ki haram aylarda savaş yapılmışsa o savafla “ficar” adı verilirdi.

Kabile yapısının en küçük parçası ailedir. Arap toplumunda aile dede, oğullar ve torunlardan oluşan kalabalık ve geniş yapıdadır. Aileyi oluşturan evlilik İslâmiyet’ten önce çeşitli şekillerde yapılmaktaydı. Bunlar; nikâh-ı mut’a (belirli bir süre ve belirli bir ücret karşılığında yapılan nikâh), nikâh-ı bedel (iki erkeğin eşlerini belirli bir süre için değiştirmeleridir), nikâh-ı istibda(daha asil bir çocuk sahibi olmak için erkeğin eşini tanınmış bir erkeğe göndermesidir, nikâh-ı makt (dul kalan kadının, ölen eşinin başka bir kadından olan büyük oğlu ile evlenmesidir) ve nikâh-ı şîğâr (erkeğin mehir ödememek için karşılıklı olarak başka bir erkekle kızlarını birbirlerine vererek evlenmeleridir). Bunların yanında aile yapısında evlatlık müessesesi bulunmaktadır. Evlat edinilen birey için mirasçılık hakkı doğar ve evlatlık evliliğe engel teşkil ederdi. Yani evlat alınan öz evlatla aynı haklara sahipti.

Boşanma halk arasında yaygın bir durumdur. Boşama hakkına yalnızca erkek sahiptir; ancak bazen kadınlar şart koşabiliyorlardı. Boşanan kadının yeni bir evlilik için bir yıl beklemesi gerekiyordu. Çocuk doğurmayan kadına değer verilmiyordu. Öyle ki bir kadının çocuğu olmuyorsa ailesinin diyet ödemesi gerekirdi. Kadınlarda erkekler gibi hür ve köle olmak üzere ikiye ayrılır, köle olan kadınlara cariye adı verilirdi. Cariyeler kölelere göre daha farklı görevlere sahiptiler. Örneğin; yemek yapmak, çocuk bakmak, ev eşyalarını ve çadırı temin ve tamir etmek, savaşlarda yaralıları tedavi etmek ve onlara su taşımak gibi. Genel anlamda kadınlara verilen değer kabileleriyle alakalı bir durumdu. Saygın kabilelerin kadınları da saygıdeğer oluyor, saygı görüyordu.

Ahlâki açıdan İslâmiyet öncesi Araplar; kibir, enâniyet, asabiyet, içki içmek, fuhuş, kumar oynamak, hırsızlık yapmak, yetim malı yemek, gasp etmek ve kan dökmek gibi kötü davranışlarda bulunmaktadırlar. Arapların Cahiliye döneminde sergiledikleri bu kötü davranışlara “Arapların Ayıpları/Mesâlibu’l-Arab” denilmektedir. Arapların bu dönemine, İslâm’dan ayırmak için Câhiliye dönemi denmiştir. Câhiliye

döneminin genel özellikleri; cehalet, zorbalık, şirk ve putperestlik, adaletsizlik, zulüm, barıştan uzak olmak, düzensizlik, insana saygı ve değer vermemek, kız çocuklarını öldürmek ve kan davalarıdır. Bunların yanı sıra “Arapların Faziletleri/Fezâilü’l-Arab” denilen güzel vasıflarda bulunmaktadır: Yiğitlik, cesaret, fedakârlık, misafirperverlik, kendine sığınanı himaye etme, zorluk anında sabr gibi.

Câhiliye döneminde ensâb yani neseb ilmi gelişmiş bir ilimdir. Meseller, darb-ı meseller ve ahebâr denilen destanlar yaygındır. Şiir ve hitabette üst seviyeye ulaşılmıştır. Öyle ki şiir hayatın her alanına yayılmıştır. Bu nedenle eski Arap şiirleri kültür, savaşlar, günlük hayat, ekonomi gibi pek çok konu hakkında bilgi vermektedir. Şiir ile bir kimse kabilesinin itibarını artırabildiği gibi, karşı tarafı yerebiliyordu. Panayırlarda şiir yarışmaları yapılırdı. Kazanan şiir Kâbe’nin duvarına asılırdı. Bu şiirlerden en meşhuru muallakât-ı seb‘adır.

Câhiliye döneminde Arap yarımadasında putperestlik hâkimdir. Ancak onun yanında Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusîlik, Sâbiîlik ve Hanîflik de görülmekdeydi. Başlangıçta Kuzey Arapları, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail peygamberlerin getirdiği tevhid inancına sahiptiler. İnançlarına şirk ve putperestlik sonradan, HuzâalıAmr b. Luhay’ın Hicaz’a putu getirmesiyle dâhil olmuştur. Zamanla put yapımı, putlara duyulan ilgi ve saygı artmıştır. Esnâm, evsân ve ensâb adı verilen heykellere tapmaya başlamışlar ve elleriyle yaptıkları bu putları koyacakları evler ya da tapınaklar inşa etmişlerdir. Yaptıkları bu tapınaklara ev anlamına gelen beyt ismi, küp formunda olanlara ise kâbe ismi verilmiştir.¹¹¹ Putlara verilen önem gittikçe artmış neredeyse herkesin evinde bulunur hale gelmiştir. Yolculuğa çıkmadan önce ve yolculuktan dönünce putlar ziyaret edilirdi. Doğa olaylarını putların gerçekleştirdiğine inanılırdı. Putlara saygıda kusur etmezlerdi, onlara dua ve secde ederlerdi, kurbanlarını putların önlerinde keserlerdi, sadaka verir ve adakta bulunurlardı. Önlerinde önemli işlerine karar verme yöntemi olan fal oku çekme uygulaması yapılırdı.

Putlara tapan Araplar Allah’ın varlığına da inanıyorlardı. Bu durum âyette şöyle ifade edilmiştir “Andolsun onlara ‘Gökleri ve yeri yaratan kimdir?’ diye sorarsan tereddütsüz Allah derler”¹¹². Yani Allah’ı tanıyorlar ve biliyorlardı. Putlara üstün

¹¹¹ Sarıçam, *Hz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı*, 62.

¹¹² (Kur’ân-ı Kerîm, Zümer, 39/38).

vasıflar verdikleri gibi Allah'a da veriyorlardı. Allah adına yemin ediyorlar ancak aynı zamanda Allah'a kızlar isnat ediyorlardı. Putları Allah'la aralarında şefaathçi olarak görüyorlardı.

Bazı kabilelerin putları ayrıydı. Sakîf kabilesinin putu Lât, Kureyş ve Kinâne kabilelerinin Uzzâ, Evs ve Hazrec kabilelerinin Menâttır. Kâbe'nin etrafında 360 put vardı, bu putların en büyüğü olan Hubel'di. Araplar Lât, Menât ve Uzzâ'yı Allah'ın kızları olarak görürlerdi. Bunların yanında Kur'ân-ı Kerîm'de de bazı put isimlerinin geçtiğini görmekteyiz. "İnsanlara, sakın ilâhlarınızı bırakmayın. Vedd, Süva', Yeğus, Yeûk ve Nesr'den asla vazgeçmeyin, dediler"¹¹³Vedd Kelb kabilesinin, Süva' Hüzeyl kabilesinin kadın suretinde, Yeğus Mezhic ve Cüreş kabilesinin aslan suretinde, Yeûk Hayvan köyünün at suretinde ve NesrHimyerîlerin putuydu. Bunlar dışında Arap Yarımadasında pek çok put vardı.

Yahudiliğin Arap Yarımadası'na girişi milâttan önceye dayanmaktadır. Milâttan önce altıncı yüzyılda Babil hükümdarı Kudüs'ü işgal etmiştir. Kudüs'te yaşayan Yahudilerin bazıları Babil hükümdarının işgalinden ve baskılarından kaçarak Fedek, Vâdi'l-Kurâ, Hayber ve Medine'ye yerleşmiştir. Babil'den sonra Roma'nın işgaline uğrayan Kudüs'te kalmış Yahudiler, kendilerinden önce göç eden dindaşlarının yanına gitmişlerdir. Zamanla Yahudilik Araplar arasında az da olsa yayılma imkânı bulmuştur. Evs ve Hazrec kabilelerinden ve Yemen'de az sayıda Yahudiliği kabul edenler olmuştur.

Hristiyanlık, Arap Yarımadasının kuzeyinde, Bizans'ın uydu devleti olan Gassâniler ve sık sık Gassânilerle savaşan Hîreliler arasında yayılmış bir dindir. Gassâniler Bizans'la kurdukları yakın ilişkilerden dolayı hristiyan olurken Hîreliler misyonerlik faaliyetleri nedeniyle Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Hristiyanlık, Yahudiliğin aksine Araplar arasında ilgi görmüş ve yayılma imkânı bulmuştur. Bekir, Tağlib, Cüzâm, Lahm, İyâd ve Tenûh kabileleri ve güneyde yer alan Habeş Hristiyanlığı kabul edenler arasındadır.

Mecusîlik, ele aldığımız dönemde Sâsâni/İran impatorluğunun resmî dinidir. Mecusîliği Araplar arasında kabul edenler olmakla beraber çok yayılamamış, İranlılarla sınırlı kalmıştır. Ancak İranlılarla kurulan ilişkilerle tanınmıştır.

¹¹³ (Kur'ân-ı Kerîm, Zümer, 71/23).

Sâbiîlik, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle geçmektedir: “İman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîler'den Allah'a ve âhîret gününe inanarak sâlih amel işleyenler için Rablerinden mükâfatlar vardır.”¹¹⁴Sâbiîlik, köken olarak Hz. İsa öncesine dayanmaktadır. Hz. Yahya öldürüldükten sonra yahudiler tarafından baskıya uğramışlar, yaşadıkları bölge olan Filistin'den göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu kimseleri Araplar Sâbiî, fethedilen bölgelerde karşılaştıkları müslümanlarehl-i kitab olarak isimlendirmiştir. Sâbiîler, Yüce varlık inancına, kutsal metinlere sahiptirler; aynı zamanda dua, oruç, kurban, vaftiz, bayram gibi uygulamaları ve çeşitli mabetleri vardır.¹¹⁵

Hanîflik, Hz. İbrahim'in dini üzere yaşamak, Allah'ın birliğine inanmak ve putperestliğe, yanlış inanışlara ve yanlış uygulamalara karşı çıkmaktır. Bu inanışta olan kimselere “Hanîf” denir. İslâmiyet öncesinde Hanîfler bir topluluk halinde değil, bireysel olarak mevcudiyet göstermiştir. Hanîfler genellikle okuma yazma ve birkaç dil bilen kimselerdi. Kabul ettikleri ilkelere en yakın gördükleri din Hristiyanlık olmuş dolayısıyla içlerinden Hristiyanlığı benimseyenler olmuştur. Kaynaklarda geçen, Hanîf olduğu bilinen kimselerin birkaçı şunlardır; Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Caşş, Osman b. Huveyris, Zeyd b. Amr, Kus b. Sâide ve Ümeyye b. Ebu's-Salt'tır.

1.5. Öncelikleri Bakımından Nübüvvet Öncesi Mekke Hayatı

Hz. Muhammed'in (sav) annesi Kureyş kabilesinin Zühreoğulları'ndan Âmine bnt. Vehb; babası Kureyş kabilesinin Haşimoğulları'ndan Abdullah b. Abdülmuttalib'dir. Annesi ve babasının nesebi Kilab b. Mürre'de birleşmektedir. Hz. Muhammed (sav), Fil Vakasından 55 gün sonra Rebûlevvel ayının 12. gecesinde; miladî takvime göre 20 Nisan 571'de, Mekke'de dünyaya gelmiştir.

Mekke'nin çok sıcak havaya sahip olması nedeniyle Mekkeliler, çocuklarını sütanneye veriyorlardı. Böylelikle çocuklar belli bir yaşa kadar hem sağlıklı büyüyorlardı hem de fasîh Arapça öğreniyorlardı. Hz. Muhammed (sav) de bu nedenlerden ötürü sütanne Halîme'ye verilmiştir. Halîme, Hevâzin kabilesinin Sa'd b. Bekir koluna mensuptur. Kocası Hâris b. Abdüluzzâ, çocukları Abdullah, Üneys ve Şeyma'dır. Hz. Muhammed (sav) neredeyse 4-5 yaşlarına kadar Halîme'nin yanında

¹¹⁴ (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/62).

¹¹⁵ Sariçam, *Hz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı*, 59.

kalmıştır. Bu süre zarfında Halîme ve Hâris tarafından çok sevilmiştir, evlerinin ve yaşadıkları bölgenin bolluğu ve bereketi artmıştır. Yine bu sıralarda şakk-ı sadır hadisesi vuku bulmuştur. Şakk-ı sadır hadisesi rivâyet edildiği üzere Hz. Muhammed'in (sav) beyaz elbiseli iki adam tarafından karnının yarılıp kendisine bir şeyler anlattığı mucizevî hadisedir.

Hz. Muhammed'in (sav) babası Abdullah, oğlu dünyaya gelmeden önce ticaret yolculuğuna çıkmıştı. Dönüş yolunda Yesrib yakınlarında yaşayan dayılarına uğramış, orada hastalanarak vefat etmişti. Abdullah, dayılarından olan Adiyy b. Neccâroğulları'nın evinin avlusuna defnedilmişti. Hz. Muhammed (sav), 5-6 yaşlarında iken annesi Âmine ve cariye Ümmü Eymen ile babasının kabrini ziyaret etmek için yola çıkmıştı.

Hz. Muhammed (sav) ve Âmine yaklaşık 1 ay orada kaldıktan sonra Mekke'ye dönmek için yola çıkmışlardı. Medine'den çok uzaklaşmadan Ebva civarında Âmine hastalanmış, daha sonra hastalığı ağırlaşmış ve vefat etmişti. Âmine, Ebva'ya defnedilmiştir. Hz. Muhammed (sav), yolculuğun devamını ÜmmüEymen'le beraber yapmış, onun tarafından güvenle Mekke'ye getirilmiştir. Böylelikle Hz. Muhammed (sav) hem babasını hiç görmemiş hem de annesinden erken ayrılmıştır.

Hz. Muhammed Mekke'ye geldikten sonra 2 yıl dedesi Abdülmuttalib'in himayesinde kalmıştır. Abdülmuttalib, torununu çok seviyordu; onsuz sofraya oturmuyor, Kâbe'nin avlusunda kendisi için özel olarak serilen mindere sadece onun oturmasına izin veriyordu. Dedesi, henüz vefat etmeden Hz. Muhammed'i (sav), amcası Ebû Tâlib'e emanet etmiştir. Ebû Tâlib, Abdullah'ın anne-baba bir kardeşidir. Abdülmuttalib vefat ettikten sonra Hz. Muhammed (sav) evlenene kadar onun yanında kalmıştır. Ebû Tâlib ve eşi Fâtıma bnt. Esed yeğenlerini kendi çocuklarından ayırmamış hatta onun üzerine daha çok titremiştir. Ebû Tâlib, nübüvvetten önce olduğu gibi sonra da Hz. Muhammed'i (sav) korumuş ve destekçisi olmuştur.

Hz. Muhammed (sav) 12 yaşındayken Ebû Tâlib'le beraber ticaret amacıyla Suriye'ye gitmiştir. Suriye sınırlarında bulunan Busrâ'da dinlendikleri sırada, kervanlarının bir bulut tarafından takip edilmesi rahip Bahîrâ'nın dikkatini çekmiştir. Bahîrâ kervandaki bütün yolcuları yemeğe davet ederek onları incelemiş ancak dikkatini çeken aradığı kişiyi bulamamıştır. Geride kimsenin kalıp kalmadığını sormuş, develere

sahip çıkmak için Hz. Muhammed'in (sav) kaldığını öğrenmiş ve onu da davet etmiştir. Rahip Bahîrâ Hz. Muhammed'in (sav) sırtındaki peygamberlik mührünü görmüş, EbûTâlib'e sorular sormuş, onu iyi koruması gerektiğini çünkü onun İncil'de vaat edilen bir peygamber olduğunu söylemiştir.¹¹⁶ Bunun üzerine Ebû Tâlib yolculuklarını tamamlamadan Mekke'ye geri dönmüştür.

Hz. Muhammed'in (sav) gençliğinin önemli karelerinden biri de 20'li yaşlardayken Ficar savaşlarına katılmasıdır. Hz. Muhammed (sav) fiilen savaşa katılmamış, komutanlığını amcası Zübeyr'in yaptığı birlikte atılan okları toplamış ve amcalarının eşyalarını korumuştur. Katıldığı Ficar savaşından kısa bir süre sonra ticaret için Mekke'ye gelen Zübeyd kabilesinden bir tüccar Âs b. Vâil'e mal satar ancak ücretini Âs'dan alamaz. Bunun üzerine tüccar Mekkelilerden yardım ister, kendisinin haksızlığa uğradığını ifade eder. Tüccarın yardım çağrısına Hz. Muhammed'in (sav) amcası Zübeyr b. Abdülmuttalib ve Abdullah b. Cüd'an kulak verir. Abdullah b. Cüd'an'ın evinde Hz. Muhammed (sav) ve birkaç Mekkelinin katıldığı Hilfû'l-Fudül antlaşması yapılır. Bu antlaşmaya göre; Mekke'de zulüm ve haksızlık gören her kimseye kabilesine bakılmaksızın yardım edilecek, mazlum hakkını alana dek zalimin karşısında bir olunacaktır.

Hz. Muhammed (sav) bu olaydan yıllar sonra "Henüz delikanlıyken amcalarımla beraber iyi insanların yapmış olduğu antlaşmada hazır bulunmuştum. Bana kızıl develer dahi verilse bu antlaşmayı bozmak istemezdim"¹¹⁷ demiş ve bir daha böyle bir antlaşmaya davet edilirse iştirak edeceğini belirtmiştir. Hz. Muhammed (sav), sözünü ettiğimiz yıllardan Hz. Hatice ile olan evliliğine kadar geçen sürede EbûTâlib'e evin geçindirilmesinde yardımcı olmuş ve ticaret kervanlarıyla ilgilenmiştir. Bu ticaret kervanlarının arasında Hz. Hatice'nin kervanı da bulunmaktadır.

Hz. Hatice, Esedoğulları'ndan Huveylid b. Esed'in kızı olup nesebi Kusay'da Hz. Muhammed (sav) ile birleşmektedir. Hz. Hatice, Hz. Muhammed (sav) ile evlenmeden önce iki evlilik yapmıştır; ilk evliliği Ebû Hâle Hind b. Zürâre et-Temîmî ile ikinci evliliği Atîk b. Âbid el-Mahzûmî ile.¹¹⁸ Hz. Hatice'nin bu evliliklerinden

¹¹⁶ İbnHişâm, *Sîretü'lbnHişâm*, çev. Arif Erkan, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 1995), 56.

¹¹⁷ İbnHibbân, *Sahîhu'lbn Hibbân*, 10/216.

¹¹⁸ M. Yaşar Kandemir "Hatice", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 16:465.

çocukları dünyaya gelmiştir. Hz. Hatice soylu, namuslu, güzel, zengin ve akıllı bir kadındır. Bu nedenle kendisiyle evlenmek isteyen pek çok kişi vardı. Ancak o kendisini eşi öldükten sonra, çocuklarına ve işine adanmıştı.

Hz. Hatice tavsiyeler üzerine halk arasında “Emin” olarak bilinen Hz. Muhammed (sav) ile ortaklık yapmış, ona kervanlarını emanet etmişti. Bunun üzerine Hz. Muhammed (sav) Hz. Hatice’nin kölesi Meysere ile beraber Şam yolculuğuna çıktı. Meysere, Hz. Hatice’nin isteğiyle yol boyunca onu izlemiş, dönünce yaşananları ve Hz. Muhammed’de (sav) gördüğü güzel hasletleri anlatmıştır. Hz. Hatice, Hz. Muhammed’in (sav) güvenilirliği, dürüstlüğü, güzel ahlâkı ve ticarî zekâsından çok etkilenmiş ve Hz. Muhammed’e (sav) evlenme teklifinde bulunmuştur. Hz. Muhammed (sav) amcalarıyla istişare ettikten sonra teklifi kabul etmiş kısa sürede âdet ve geleneklere uygun olarak EbûTâlîb amcasından Hz. Hatice’yi istemiştir. Hz. Hatice ve Hz. Muhammed’in (sav) nikâh merasimine Hz. Hatice’nin amcasının oğlu Varaka b. Nevfelde katılmıştır.

Evliliklerinin gerçekleştiği sıra Hz. Muhammed (sav) 25, Hz. Hatice ise farklı rivâyetlere göre 40, 37 veya 28 yaşındadır. Tarih boyunca anılacak olan evlilikleri sevgi, saygı, huzur, sadakat ve fedâkarlık üzerine bina edilmiştir. Bu saadet yuvasında iki erkek dört kız dünyaya gelmiştir. Erkek çocuklar Kâsım ve Abdullah; kız çocuklar Zeynep, Rukiye, Ümmü Gülsüm ve Fatıma’dır. Arap âdetlerinde doğan ilk çocuğa nispetle Hz. Muhammed’e (sav) Ebu’l-Kâsım künyesi verilmiştir. Kâsım ve Abdullah, küçükken vefat etmiştir. Zeynep, Rukiye, Ümmü Gülsüm Hz. Muhammed (sav) hayattayken, Fâtıma ise Hz. Muhammed (sav) vefat etikten 6 ay sonra vefat etmiştir.

Hz. Muhammed (sav) 35 yaşına geldiğinde yani 605-606 yıllarında Mekke’de seller meydana gelmiş ve Kâbe’de tahribat oluşmuştur. Kâbe’nin içinde bulunan değerli eşyalar çalınma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Bu nedenle Mekkeliler Kâbe’yi onarmaya karar vermiş bunun için yakınlarda karaya vuran bir geminin parçalarını satın almışlardır. Kâbe temelleri değiştirilmeden onarılmıştır.

Onarım çalışmasında Hz. Muhammed (sav) amcası Abbas ile beraber taş taşımıştır. Sıra Hacerülesved’in yerine konulmasına gelince her kabile bu özel görevin kendi başkanlarına verilmesini isteyerek tartışmalara yol açmıştır. Bu esnada Kureys’in en yaşlısı olan EbûÜmeyye, Harem’e Benî Şeybe kapısından ilk giren kişinin hakem

olmasını teklif etmiştir. Teklif kabul edilmiş, Benî Şeybekapısından ilk giren kişi Hz. Muhammed (sav) olmuştur. Hz. Muhammed (sav) güvenilirliğiyle nam saldığı ve adaletle hakemlik yapacağı bilindiğı için herkes rahatlamıştır. Hz. Muhammed (sav) ridâsını yere serip Hacerülesved'i üzerine koymuş, kabilelerden birer temsilciye ridâyı tutturmuş ve kendisi Kâbe duvarının köşesine Hacerülesved'i koymuştur. Hz. Muhammed (sav) kendisinden beklendiğı üzere durumu adaletli ve akıllıca çözüme ulaştırmıştır.

1.6. Öncelikleri Bakımından Nübüvvet Sonrası Mekke Hayatı

Hz. Muhammed (sav) 35 yaşına geldiğinde halktan ve halkın içene düştüğü zilletten uzaklaşmak istemişti. Mekke'nin kuzeydoğusunda bulunan Nur Dağı'nın, Hira mağarasına gidiyor inzivaya çekiliyor, orada tefekkür ile meşgul oluyordu. Bazen Hira mağarasında geceliyordu, Hz. Hatice kendisine yiyecek getiriyordu. Zaman geçtikçe Hz. Muhammed (sav) inzivaya çekilmeyi, insanlardan uzaklaşmayı, ibadet etmeyi ve tefekkür halinde bulunmayı çok sevmiştir, öyle ki sürekli kalmaya başlamıştır. Hz. Muhammed (sav), mağarada inziva halindeyken rüyalar görüyordu. Uyandığında gerçekleşen bu rüyalara kaynaklarda “er-ru'yâ es-sâdıka” denilmektedir.

Hz. Muhammed'in (sav) inziva hali beş yıl boyunca devam etmiştir. Artık o, kırk yaşındadır. Tarihler 27 Ramazan 610'u gösterdiğinde yine Hira mağarasında ibadet halindeyken ilâhî emirleri getirmekle görevli olan melek Cebrâil, kendisine gelmiştir. Cebrâil “Oku” demiş, Hz. Muhammed (sav) ilk karşılaştığı bu melek karşısında endişeye ve dehşete kapılarak “Ben okuma bilmem” demiştir. Cebrâil oku emrini üç defa tekrarlamış ve üçünde de Hz. Muhammed (sav) aynı cevabı vermiştir. Sonuncusunda Hz. Muhammed'i (sav) sararak takati kesilinceye kadar sıkılmış, ardından ilk âyetleri okumuştur; “Yaratan Rabbi'nin adıyla oku! O, insanı alaktan yaratmıştır. Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O Rab, kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediğı şeyleri öğretti.”¹¹⁹

Hz. Peygamber(sav) nâzil olan bu âyetleri iyice öğrenerek ezberlemişti. Ancak içinde bulunduğu korku geçmemişti. Hira mağarasından hızlı bir şekilde evine gitmiş, Hz. Hatice'ye kendisini örtmesini söylemiştir. Hz. Peygamber(sav) bir süre uyuduktan sonra yaşadıklarını eşine anlatmıştır. Hz. Hatice kendisini teskin etmek için “Korkma,

¹¹⁹ (Kur'ân-ı Kerîm, Alak, 96/1-5).

Allah seni hiçbir zaman utandırmaz. Çünkü sen akrabanı gözetirsin, doğru konuşursun, âciz olana ve yoksula yardım edersin, misafir ağırlarsın ve mazluma yardım edersin”¹²⁰ demiştir.

Hiz. Hatice bu konuşmanın akabinde Hiz. Peygamber’i (sav), amcasının oğlu Varaka b. Nevfel’e götürmüştür. Varaka b. Nevfel, Tevrat ve İncil’i okumuş bilgili bir kimseydi. Varaka, Hiz. Peygamber’in (sav) başından geçenleri dinlemiş ve “Yemin olsun ki sen bu ümmetin peygamberisin. Sana gelen, Musa’ya gelen Nâmûs-u Ekber’dir. Yalanlanacak, yurdundan çıkarılacak ve savaşacaksın. Eğer o günlere ulaşırsam sana yardım ederim”¹²¹ demiştir. Varaka’nın bu sözleri yanılma ve cinnet geçirme ihtimallerini düşünen Hiz. Peygamber’i (sav) rahatlatmıştır.

Hiz. Peygamber (sav) ilk vahiyden sonra Cebrâil’i tekrar görmeyi bekliyordu. Bunun için Hira mağarasına gidiyordu. Ancak aradan uzun süre geçmişti, bir kere daha Cebrâil gelmemiştir (Fetretü’l-Vahiy). Kaynaklarda bu süre için farklı rivâyetler yer almıştır. Rivâyetlerde zikredilen en uzun süre üç yıldır. Hiz. Peygamber (sav) vahyin uğradığı bu kesinti için üzülyordu. Yine Hira’da Cebrâil’i beklediği bir gün evine dönerken Cebrâil gelmişti. Hiz. Peygamber (sav) ilk vahyi alırken kapıldığı korkuyu tekrar yaşamış hızla evine giderek yatağına uzanmıştır. Bu esnada Cebrâil Müddessirsûresinin ilk âyetlerini getirmiştir; “Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve insanları uyar! Sadece rabbinin büyüklüğünü tanı. Elbiseni tertemiz tut ve her türlü kötü şeylerden uzak dur.”¹²² Nâzil olan bu âyet Hiz. Muhammed’e (sav) peygamberlik görevi verildiğini ve insanları uyarması gerektiğini açıkça ifade ediyordu.

Hiz. Peygamber (sav) insanları İslâm’a çağırmaya, onlara tebliğde bulunmaya en yakınlarından başlamıştır. Kendisine ilk inananlar; Hiz. Hatice, kızları Zeynep, Rukiye, Ümmü Gülsüm (Fâtıma o dönemde çok küçüktü), Hiz. Peygamber’in (sav) kölesi Zeyd b. Hârise, Hiz. Ebû Bekir ve Ali b. Ebû Tâlib’tir. Hiz. Peygamber (sav) amcası Ebû Tâlib’e de tebliğde bulunmuş ancak amcası atalarının dininden dönmeyeceğini ve kendisini korumaya devam edeceğinin söylemiştir.

Hiz. Peygamber (sav) davetini gizli yürütüyor ancak hür-köle, kadın-erkek veya zengin-fakir ayrımı yapmıyordu. Bu nedenle ilk inanan kimselerin toplumun çeşitli

¹²⁰ Kandemir “Hatice”, 465.

¹²¹ İbn Hişâm, *Sîretü’lbn Hişâm*, 71.

¹²² (Kur’ân-ı Kerîm, Müddessir, 74/1-5).

kesimlerinden olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Hz. Ebû Bekir pek çok gencin Müslüman olmasına vesile olmuştur. Osman b. Affan, Zübeyrb. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sad b. EbûVakkâs ve Talha b. Ubeydullah bu gençlerden birkaçıdır.

Müslümanlar bu dönemde topluca ibadet edemiyor ve Kur'ân-ı Kerîm okuyamıyorlardı. Hz. Peygamber (sav) Kâbe'de bireysel olarak namaz kılıyordu ancak cemaat halinde namaz müşriklerin saldırılarından ötürü o zaman için mümkün değildi. Hz. Peygamber (sav) hem İslâm'a davet hem de Müslüman olan kimselere İslâm'ı daha ayrıntılı anlatmak için Erkam b. Ebû'l Erkam isimli gencin evinde tebliğde bulunuyordu. Erkam'ın evi Safâ tepesinde bulunuyor ve müşriklerin dikkatini çekmiyordu. Nübüvvetin 6. Yılına kadar yani Hz. Ömer Müslüman olana kadar bu evde tebliğ faaliyetleri devam etmiştir.

Nübüvvetin üç veya dördüncü yılında İslâm'ı açıktan daveti emreden “Ey Muhammed! Sana emrolunanı açıkça duyur. Müşriklere aldırış etme.”¹²³âyeti ve bu açıktan davete akrabadan başlamayı emreden “Yakın akrabanı uyar.”¹²⁴âyetinâzil olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) bir yemek tertip etmiş ve en yakın akrabalarını bu yemeğe davet etmiştir.

Hz. Peygamber (sav) Allah Teâlâ'ya hamd ile söze başlamış, kendilerine asla yalan söylemeyeceğini belirtmiş, Allah Teâlâ'nın birliğini, kendisinin O'nun peygamberlikle görevlendirdiği bir kul olduğunu, âhiretin ve hesabın vuku bulacağını tebliğ etmiştir. Akabinde; Ebû Tâlîb görevine devam etmesini ve Hz. Ali kendisini destekleyeceğini söylemiş, Ubeyde b. Hâris Müslüman olmuştur. Ebû Leheb ise söylediklerinin çok kötü şeyler olduğunu, bu davete engel olacağını, daveti kabul edenlerin eziyetler göreceğini söylemiştir.

Hz. Peygamber (sav) yakın akrabalarını bu şekilde davet ettikten sonra Safâ tepesine çıkmış ve Kureyş'e davette bulunmuştur. Bu durum şöyle riyâyet edilir:¹²⁵ Hz. Peygamber (sav) “Ey Kureyş! Size şu dağın ardında süvari birliği var desem bana inanır mısınız ?” diye sordu, Kureyş; “Evet sen yalan söylemezsin” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) “Size büyük bir azaba uğrayacağınızı haber veriyorum. Ey Abdülmuttaliboğulları, Ey Abdülmenâfoğulları, Ey Zühreoğulları! Allah yakın

¹²³ (Kur'ân-ı Kerîm, Hicr, 15/94).

¹²⁴ (Kur'ân-ı Kerîm, Şu'arâ, 26/94).

¹²⁵ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 104-105.

akrabamı uyarmamı emretti. Allah'tan başka ilah yoktur demediğiniz müddetçe benim size faydam dokunmayacaktır.” Orada bulunan EbûLeheb inkârını bir kere daha dile getirdi.

Hiz. Peygamber (sav) daha fazla insana tebliğde bulunabilmek için panayrlara ve hacıların yanlarına gidiyor, Mekke dışından gelenlere sesleniyordu. Ebû Leheb ise yeğenini takip ediyor, ondan sonra konuştuğu kimselere gidip yeğenin yalancı olduğunu, onun kabilesine düşmanlık soktuğunu söylüyordu.

Müşrikler, Hiz. Peygamber (sav) ve beraberindeki Müslümanların faaliyetlerini bir müddet görmezden geldiler daha sonra onlarla alay ettiler. Allah Teâlâ'dan başkasına tapınmanın kötülendiği ve putlara tapan kimselerin cehenneme gideceğini bildiren âyetlernâzil olunca, düşmanca tutum sergilediler ve davete engel olmaya çalıştılar. Hiz. Peygamber'e (sav) ve Allah Teâlâ'nın kelamına iftiralar attılar. Kendisin deli, mecnun, büyülenmiş, kâhin ve şair olduğunu; kendisine vahyolunanın ise insan öğretisi, geçmişlerin masalları, uydurma ve şiir olduğunu söylediler.

Mekkeli müşriklerin baskısı günden güne artıyordu. Bilal-i Habeşî, Hâbbab b. Eret, Ebû Fûkeyhe, Lübeyne, Ammar b. Yâsir, Yâsir, Sümeyye, Âmir b. Fûheyre, Osman b. Âffan, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam işkence görenler arasındaydı. Hür olan kimseler aileleri tarafından, köle olan kimseler efendileri tarafından işkence görüyordu. Müşrikler Hiz. Peygamber'e (sav) de işkencede bulunuyorlardı. Ukbe b. Muayt Hiz. Peygamber (sav) namaz esnasındayken omuzlarına deve işkembesi koymuş, Ebû Leheb evinin kapısına çeşitli pislikler, çöpler ve onun karısı da dikenler koymuştur. Ebû Leheb ve karısının bu tutumları üzerine Tebbet sûresi nâzil olmuştur. Ukbe b. Muayt ve EbûLeheb dışında Ebu Cehil, Nadr b. Hâris, Velîd b. Muğîre, Utbe b. Rebîa, Âs b. Vâil ve Übey b. Halef önde gelen Mekkeli müşriklerdendir.

Mekkeli müşriklerin İslâm'a olan düşmanlıklarının çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan birkaçı şunlardır: Kasa ssûresi 57. âyette¹²⁶ geçtiği üzere iman ederlerse Mekke'den çıkarılmaktan korkmaları, putperestlik sayesinde elde ettikleri ticarîkazançlarının sekteye uğraması, Kâbe'nin Araplar için din merkezi olma özelliğini kaybetmesi, atalarının ve babalarının geleneklerini terk etmek istememeleri, Allah

¹²⁶ “Biz seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan atılırız, diyorlar.”

Teâlâ'nın kötülük işleyenleri cezalandıracak olması, iman ettikleri takdirde kölelerle aynı statüye sahip olmaları ve peygamberlik görevinin kendilerine verilmesi gerektiği yani kabileler arası rekabet sayılabilir.

Nübüvvetin dört veya altıncı yılında Hz. Peygamber'in (sav) amcası Hamza ve Kureyş'in önde gelen müşriklerinden Ömer b. Hattâb Müslüman olmuştur. Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman oluşu Müslümanlara güç vermiştir. Öyle ki artık Müslümanlar Dârülerkam'da gizlice buluşmayı bırakmışlardır.

Nübüvvetin beşinci yılına gelindiğinde Hz. Peygamber (sav) Müslümanların çektiği sıkıntılardan ötürü Habeşistan'a göç edebileceklerini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine, içerisinde Hz. Osman, Hz. Rukiye, Zübeyr b. Avvam, Mus'ab b. Umeyr ve Abdurrahman b. Avf gibi sahâbîlerin olduğu dört kadın on bir erkek hicret etmiştir. Böylelikle Habeşistan'a yapılan bu hicret İslâm'ın ilk hicreti olmuştur.

İlk hicretten bir yıl geçtikten sonra müşriklerin baskılarına dayanamayan Müslümanlar Ebû Tâlîb'in oğlu Cafer önderliğinde tekrar Habeşistan'a hicret etmiştir. İkinci hicrete seksen iki erkek ve on sekiz kadın katılmıştır. Bu sefer müşrikler Müslümanların hicretine sessiz kalmamış, peşlerinden Amr b. Âs ve İbn Ebû Rebiâ'yı göndermişlerdir. Amr b. Âs ve İbn Ebû Rebiâ, Habeş Kralı Necâşî'ye hediyeler vermiş, topraklarına sığınan Müslümanları kendilerine teslim etmelerini istemişlerdir. Necâşî durumu Cafer b. Ebû Tâlîb'den dinlemiş, Cafer İslâm'ı ve İslâm'ın kendilerinde oluşturduğu değişiklikleri, İslâm'a göre Hz. İsa ve Meryem'in konumunu anlatmıştır. Cafer'in konuşmasından etkilenen Necâşî hediyeleri kabul etmemiş ve Müslümanların topraklarında istedikleri kadar kalabileceklerini bildirmiştir.

Müslümanların her geçen gün sayıları artıyordu. Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in Müslüman olması, Müslümanların bir bölümünün Habeşistan'a hicret etmesi onları çok sinirlendirmişti. Müşriklerde bunlara kayıtsız kalmayarak baskılarını artırmaya devam ediyordu. Ebû Tâlîb müşriklerin baskılarından kabilesini korumak için onları, Şi'bu Ebû Tâlîb'e taşıdı. Bunun üzerine müşrikler iki kabile arasında alışverişi, evliliği ve hatta sohbet etmeyi yasakladı. Hazırladıkları bu vesikayı Kâbe'ye astılar. Hazırlanan ve imzalanan vesikayla amaçları hem inananları cezalandırmak hem de inananları koruyanları caydırarak Müslümanların teslim edilmesini sağlamaktı.

Boykot 3 yıl boyunca uygulanmaya devam etti. Hem ekonomik hem de sosyal baskı altında olan Müslümanlar çok zor günler yaşadı. Hz. Hatice ve Ebû Tâlîb boykot sürecinde Müslümanlar için bütün mal varlıklarını harcadı. Züheyr b. Ebû Ümeyye ve Hişam b. Amr gibi Hâşimoğullarının akrabaları gizlice Şi'bu Ebû Tâlîb'e yardım götürüyordu. Zaman sonra boykot müşriklerden bazılarını da rahatsız etmeye başladı. Mutîm b. Adiy, Zem'a b. Esved ve Ebû'l- Bahterî boykottan rahatsız olan ve boykotun kaldırılmasına öncelik eden isimlerdendir.

619 yılında Hz. Peygamber (sav) Kâbe'ye asılı vesikanın “Bismikellahümme” sözü haricinde bir ağaç kurdu tarafından yendiğini haber verdi.¹²⁷ Bu durumun gerçekliğine şahit olan müşrikler boykota son verdi. Boykota son verildikten sekiz ay sonra EbûTâlîb ve onun vefatından kısa bir müddet sonra da Hz. Hatice vefat etmiştir. (Âmü'l- Hüzn/ Hüzün yılı) Hz. Peygamber (sav), Hz. Hatice'yi Cennetü'l-Mualla'ya defnetmiş, cenaze namazı henüz farz kılınmadığı için kılamamıştı.

Ebû Tâlîb'in vefatından sonra Hâşimoğullarının kabile reisi EbûL eheb oldu. Ebû Leheb başlarda asabiyet duygusuyla Hz. Peygamber'i (sav) himaye etse de zaman sonra bu kararında vazgeçmişti. Hüzün yılından sonra müşrikler Hz. Peygamber'i (sav) korumasız görerek daha fazla rahatsız etmeye başlamışlardı. Hz. Peygamber (sav) ise daha fazla insana ulaşabilmek ve tebliğde bulunabilmenin yollarını arıyordu. Aklına son zamanlarda oldukça kalabalıklaşan Taif şehri geldi. Zeyd b. Hârise'yle beraber Taif'e gittiler ve Taif halkını İslâm'a davet ettiler. Ancak Taif halkı, Kureyş ile olan ticarî ve akrabalık bağlarından ötürü İslâm'ı kabul etmedi. Sadece İslâm'ı kabul etmemekle de kalmadılar, ayak takımına Hz. Peygamber (sav) ve Zeyd'e hakaret ettirdiler ve onları taşlattılar. Hz. Peygamber (sav) ve Zeyd yaralar içinde, Utbe ve Şeybe kardeşlerin üzüm bağına sığınmıştı.

Hz. Peygamber (sav) orada ellerini açıp şöyle dua etti: “Ya Rabbî, gücümün zayıflığını, imkânlarımın kısıtlılığını, insanlara karşı tâkatimin azlığını sana arz ediyorum. Ey merhametliler merhametlisi! Sen sıkıntıya uğramış ve mazlum kimselerin Rabbisin! Sen benim Rabbimsin! Beni kimlere emanet ediyorsun? Bana kötü davranan yabancıya mı? Yoksa beni eline bıraktığın düşmana mı? Senin katından bana bir gazap olmadığı müddetçe, başıma gelenlere aldırış etmeyerek katlanırım. Ama senin katından

¹²⁷ Sariçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 126.

gelecek olan koruyuş her zaman daha hoştur. Senin gazabına uğramaktan, karanlıkları aydınlatan ve dünya-âhiret işlerini nizama sokan nûruna sığınıyorum. Sen hoşnut oluncaya kadar yapılacak tevbelere lâıksın. Kuvvet ve kudret ancak sendedir.”¹²⁸

Utbe ve Şeybe’nin emriyle köleleri Addas, Hz. Peygamber (sav) ve Zeyd’e üzüm ikram etti. Hz. Peygamber’in (sav) üzümü yemeden önce besmele çekmesi Addas’ı şaşırttı ve Addas bu durumu dile getirince Hz. Peygamber (sav) ona nereli olduğunu sordu. Addas Ninovalı bir Hristiyandı. Hz. Peygamber (sav) “Demek ki sen sâlih kul olan Yûnus’un şehrandensin (Ninovadansın)” dedi. Addas Yûnus’u nereden bildiğini sorunca Hz. Peygamber (sav) “O kardeşimdir. Peygamberdir. Ben de peygamberim” buyurmuştur. Böylece Addas iman etmiştir.

Taif dönüşünde Hz. Peygamber (sav) Mekke’ye girerken de sıkıntılar yaşamıştır. Hz. Peygamber (sav) himaye altına girmeden Mekke’ye giremiyordu. Himaye altına almaları için haber gönderdiği kimseler de olumlu cevap vermiyordu. Nihayetinde Mutim b. Adiy ve oğulları onu himaye altına aldı. Hz. Peygamber (sav) Mekke’ye girince tavaf yaptı ve iki rekât namaz kıldıktan sonra evine gitmiştir. Boykot, Hz. Hatice ve EbûTâlîb’in vefatı ve Taif’te yaşananlar neticesinde Hz. Peygamber (sav) çok üzülmüştü. Onun çektiği bu sıkıntıların hafifletilmesi, yaşadığı üzüntülerin giderilmesi ve bazı hükümlerin indirilmesi için İsrâ ve Mi’râc hadiseleri vuku bulmuştur. Hz. Peygamber (sav) bir gece Mescid-i Harâm’dan, Mescid-i Aksâ’ya götürülmüş (İsrâ), oradan da göğe yükseltilmiştir (Mi’râc).

Mi’râc hadisesi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemekte hadislerde anlatılmaktadır. İsrâ olayı ise, İsrâsûresinde şöyle anlatılmaktadır; “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden ve noksanlıklardan münezzehdir. O, gerçekten işitendir ve görendir.”¹²⁹

Hz. Peygamber (sav) göğün her bir katında Âdem, İsâ, Yûsuf, İdrîs, Hârûn, Mûsâ ve İbrâhim peygamberle görüştü. Sidretü’l-müntehâ’da Allah Teâlâ’nın huzuruna çıktı ve elli vakit namaz kıldı. Namaz beş vakite indirilinceye kadar Allah Teâlâ’ya müracaatta bulundu. Namazın yanında imanlarına şirk karıştırmayan kimselerin

¹²⁸ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020), 111-112.

¹²⁹ (Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ, 17/1).

affedileceği ve Bakara sûresinin son âyetleri indirilmiştir. Hz. Peygamber (sav) Mekke'ye döndüğünde iman eden kimseler onun yaşadıklarını tasdik ederken, inkârcılar bu durumun imkânsız olacağını söyleyerek alaya almışlardır.¹³⁰

Hz. Peygamber (sav), nübüvvetin 11. yılında, Mekke'de bulunan Akabe mevkiinde Medinelilerle görüşmüştür. Medineliler ve pek çok Arap kabilesi cahiliye devrinden kalan hac âdetlerini devam ettiriyor bunun için her sene hac mevsiminde Mekke'ye geliyorlardı. Hicretten iki yıl kadar önce de adetleri üzere Mekke'delerdi. Hz. Peygamber (sav), gelen kabilelere teker teker İslâm'ı anlatıyordu. İslâm'ı anlattığı Medineli altı kişilik grup Müslüman olmuş seneye tekrar görüşmek için söz vermişti.

Ertesi yıl, 2 Evsli ve 10 Hazrecliden oluşan Medineliler söz verdikleri üzere Hz. Peygamber (sav) ile görüştüler. Bu görüşmelerinde; Allah Teâlâ'ya hiçbir şeyi ortak koşmayacaklarına, çocuklarını öldürmeyeceklerine, hırsızlık yapmayacaklarına, iftira atmayacaklarına, zina etmeyeceklerine ve Hz. Peygamber'in (sav) emirlerine itaat edeceklerine dair bîat ettiler. Bununla beraber kendilerine Kur'ân-ı Kerîm'i öğretecek bir kimse istediler; Hz. Peygamber (sav) de bu görevi yerine getirmesi ve tebliğde bulunması için Mus'ab b. Umeyr'i onlarla beraber gönderdi. Mus'ab b. Umeyr'in yapmış olduğu tebliğ faaliyetleriyle Medine'nin bir kısmı Müslüman olmuş diğer bir kısmı da İslâm'ın varlığından haberdar olmuştur.

Medineliler ertesi yıl bu sefer 75 kişiyle Hz. Peygamber (sav) ile görüştüler. Görüşmelerinde Hz. Peygamber'i (sav) Medine'ye davet ettiler. Bu görüşmeye Hz. Peygamber'in (sav) amcası Abbas da katılmıştır. Abbas, Medinelilere yeğenin himayesi altında olduğunu söylemiş ve Medine'ye onların davetiyle hicret ederse, onu müşriklerden koruyacaklarına dair söz almıştır. Hz. Peygamber (sav) Evs ve Hazrec kabilelerinden temsilciler seçti. Bu temsilciler ile irtibat halinde olunacaktı.¹³¹

Hz. Peygamber (sav), yapılan son Akabe Bîatı'nın ardından Müslümanlara hicret etmeleri için izin vermiştir. Böylelikle güç yetirenler, müşrikler tarafından engellenmeyenler yavaş yavaş hicrete başladı. Hz. Peygamber (sav) ise Hz. Ebû Bekir'le beraber Rebûlevvel ayında hicret etmiştir.

¹³⁰ Salih Sabri Yavuz , “Mi'rac” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,2020), 30:132-135.

¹³¹ Ahmet Önkâl, “Akabe Biatları” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1989), 2:211.

1.7. Mekkî Hükümlerde Önceliklendirme

Mekke döneminin tartışmasız en temel İslâmî hükmü putlara tapmanın yasaklanması ve tevhit inancının yerleştirilmesidir. Ayrıca Kur'ân'daâhiret inancı ve kıyamet ile alakalı bilgiler de çokça yer almıştır. Hayreddin Karaman'ın *İslâm Hukuk Tarihi* kitabında Mekke'de nâzil olan ancak tarihi bilinmeyen hükümler için şunlar zikredilmektedir:¹³²

a) Cahiliye Araplarının uygulamalarından biri olan kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesiydi. Kız çocuklarının yetiştirilmesindeki zorluklar, ev ekonomisine erkek kadar katkı sağlayamamaları, savaşlarda esir düşmeleri gibi nedenlerden ötürü kız çocukları öldürülmekteydi. Kız çocuklarının öldürülmesi ile ilgili âyetler Mekke döneminde indirilmiştir. Bu âyetlerde kız çocuklarını öldürmek kınanmıştır ve kız çocuğu olan kimselerin içinde oldukları utanç hâllerinden bahsedilmiştir. Tekvîrsûresindekiâyetle ise âhirette kız çocuklarının diriltileceği ve onlara suçlarının ne olduğu, neden öldürüldüğü sorulacağı bildirilmiştir. “Diri diri gömülen kız çocuğuna hangi suçundan ötürü öldürüldüğü sorulduğunda”¹³³

b) Cahiliye Araplarının uygulamalarından bir diğeri putları için evcil hayvanlarının bir kısmını serbest bırakmaktır. Serbest bırakılan bu hayvanları kullanmak ve onları kesmek yasaktır. Allah Teâlâ indirdiği âyetle uygulamalarının uydurma olduğunu ve bir faydası olmadığını bildirmiştir. “Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm ile ilgili bir emir vermemiştir. Fakat inkâr edenler kendi uydurdıkları yalanları Allah’a yakıştırmaya çalışıyorlar; o inkârcıların çoğu akıllarını kullanmıyorlar.”¹³⁴

c) Mekke döneminde nâzil olan ancak nâzil olma zamanı bilinmeyen hükümlerden diğeri domuz etinin, Allah Teâlâ'nın adı anılmadan kesilen ve Allah Teâlâ için kesilmemiş hayvanların haram olmasıyla ilgili âyettir. Bu âyetle ayrıca zor durumda kalanların zaruretleri nispetince yiyebilecekleri bildirilmiştir. “De ki: “Bana vahyedilende, murdar et veya akıtılmış kan veya domuz veya günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimse için yasaklanan bir şey bulamıyorum. Ama bir kimse zor durumda kalırsa, haksızlığa sapmayarak sınırı

¹³² Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 74.

¹³³ (Kur'ân-ı Kerîm, Tekvîr, 81/8-9).

¹³⁴ (Kur'ân-ı Kerîm, Mâide, 5/103).

aşmadığı müddetçe yiyebilir. Çünkü rabbın bağışlayıcıdır ve esirgeyendir.”¹³⁵ Bu konuyla ilgili diğer âyet şudur “Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük bir günahdır. Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için telkinde bulunurlar. Eğer onlara uyarsanız muhakkak ki siz de Allah’a ortak koşmuş olursunuz.”¹³⁶

d) Son âyette ise birden fazla hüküm vardır; şirk, anne-babaya iyilik, haksız yere kimseyi öldürmeme, yetimlerin mallarıyla ilgili husus ve ölçüde-tartıda adalet. “De ki: Geliniz, rabbinizin sizlere neleri haram kıldığını okuyayım: O’na hiçbir şeyi şirk koşmayın. Anne babaya iyilik edin. Fakirlikten korkarak çocuklarınızı öldürmeyin; biz, sizin de onların da rızkını veririz. Açık veya gizli kötülöklere yaklaşmayın. Haklı bir sebep olmadığı müddetçe Allah’ın öldürmeyi yasakladığı cana kıymayın. İşte bunları Allah size emretti; umulur ki düşünüp anlarsınız. Rüştüne erişinceye kadar yetimin malına, onun iyiliğine olmadığı müddetçe el sürmeyin. Ölçü ve tartıda adaletli olun. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Bir söz söylediğinizde, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah’a verdiğiniz sözö eksiksiz olarak tutun. İşte düşünüp öğüt almanız için Allah size bunları emretti.”¹³⁷

Hz. Peygamber’in nübüvvet sonrası Mekke hayatı sırasında ibadetlerle ilgili olarak ise şu hükümler vazedilmiştir:

a) Namaz: Hz. Peygamber (sav) nübüvvetin ilk günlerinden mi’râc hadisesine kadar, sabah ve akşam olmak üzere iki vakit namaz kılmıştır. Zaman sonra kendisine gece namazı farz kılınmıştır. Mi’râc hadisesi vuku bulduğunda namaz vakitleri beşe çıkarılmıştır. Böylelikle namaz hicretten önce azdan çoğa doğru artırılarak farz kılınmıştır.¹³⁸

b) Gusül ve Abdest: cünüb olanların yıkanmadıkları müddetçe namaz kılamayacakları Hz. Peygamber’e (sav) bildirilmiştir. Vâkıasûresinde geçen “Ona (Kur’ân’a) sadece tertemiz olanlar dokunabilir”¹³⁹âyetinden maksat gusül almaktır. Hz. Peygamber (sav) guslün şeklini ve nasıl alınacağını inananlara öğretmiştir. Abdestin hangi dönemde farz kılındığı hakkında ise iki görüş bulunmaktadır; birinci görüş

¹³⁵ (Kur’ân-ı Kerîm, En’âm, 6/145).

¹³⁶ (Kur’ân-ı Kerîm, En’âm, 6/121).

¹³⁷ (Kur’ân-ı Kerîm, En’âm, 6/151-152).

¹³⁸ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 74-75.

¹³⁹ (Kur’ân-ı Kerîm, Vâkıa, 56/79).

abdestin namaz öncesi hazırlık mahiyetinden ötürü Mekke’de farz kılındığıdır, ikinci görüş ise abdestin farz kılındığı Mâidesûresi 6. âyetin Medine’de nâzil olduğudur. Mekke’de farz kılınan diğer bir husus giysileri temiz tutmaktır.¹⁴⁰ Bu âyetle namaz kılmadan önce giysiler necasetten temizlenmektedir.

Hiz. Peygamber (sav) hicret etmeden önce Akabe Biatında, Medine halkına İslâm’ı anlatmak için Mus‘ab b. Umeyr’i görevlendirmiştir. Mus‘ab b. Umeyr Medine’ye gittiğinde Cuma namazı kıldırmıştır.¹⁴¹ O halde Cuma namazı hicretten önce bilinmekte fakat hicret esnasında Rânûnâ vadisinde farz kılınmıştır.¹⁴²

Hulâsa Mekke döneminde öncelikli olarak indirilen hükümlere baktığımızda puta tapmanın yasaklanması, putlar için yapılan uygulamaların yanlışlığı, domuz eti, murdar et ve Allah Teâlâ için kesilmemiş hayvan etlerinin haram olması, anne ve babaya iyilikte bulunmak, genel anlamda haksız yere kimseyi öldürmemek ve özel anlamda kız çocuklarını öldürmemek, adâletten şaşmamak, ölçü ve tartıya hile karıştırmamak emredilmiştir. Mekke döneminde kıyamet ve âhiret inancı üzerinde de çokça durulmuştur. Mekke döneminin sonlarına doğru hicretten hemen önce namazın beş vakit emredildiği anlaşılmaktadır. Namaz için abdest ve gusül emrinin ise Mekke’de mi Medine’de mi olduğu tartışmalıdır. Bu sayılan emirlerin bir kısmı yaratıcı ve kul arasındaki ilişkiyi, bir kısmı da kulların birbirleri arasındaki ilişkiyi ilgilendirmektedir. Böylelikle Mekke döneminde İslâm’ın temel âkidesi oluşmuştur ve temel ahlâk kuralları belirlenmiştir.

1.8. Önceliklendirmeye Delaleti Bakımından Mekkî Sûrelerin Üslubu

Mekkîsûrelerin içerik analizine geçmeden önce, Câhiliye dönemindeki Arap Edebiyatının bir takım özelliklerini belirtmek, genel anlamda Kur’ân-ı Kerîm’de ve özel anlamda Mekkî sûrelerde kullanılan dil ve üslubu anlamaya yardımcı olacaktır. Arap Edebiyatı; Türk Edebiyatı ve diğer dil edebiyatlarında olduğu gibi zamanla bazı değişiklikler geçirmiş ve bazı dönemleri yaşamıştır. Her ne kadar zamanla değişikliklere uğrasa da Arap Edebiyatının temelini câhiliye dönemi oluşturmaktadır. Câhiliye dönemi

¹⁴⁰ (Kur’ân-ı Kerîm, Müddessir, 74/4).

¹⁴¹ Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, 76.

¹⁴² (Kur’ân-ı Kerîm, Cuma, 62/9).

kendi içerisinde, ilk câhiliye ve son câhiliye olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır.¹⁴³ İlk câhiliye dönemi miladi 5. yüzyıla kadar geçen dönemdir. Bu dönem hakkında elde edilen bilgiler sınırlıdır. Soncâhiliye dönemi ise miladi 5. yüzyıldan İslâmiyet'e kadar olan dönemdir. Bu dönemdeki eserler şifahi ve yazılı olarak mevcuttur. Câhiliye edebiyatı hakkında edinilen bilgiler bu eserlerden alınmaktadır.

Câhiliye döneminde, Arapların özellikle bedevîlerin yaşam şartları, hayatlarının pek çok alanını etkilediği gibi dil ve edebiyatı da etkilemiştir. Gündelik hayatları deve, çöl, kuraklık, güneş, ay, yıldız, kabile vb. şeylerle dolu olan bedevîler, sözlü ve yazılı edebiyatlarına bu unsurları yansıtmışlardır. İçinde yaşadıkları bu coğrafya onları soyut düşünmekten uzaklaştırmış, somut düşünceye sevk etmiştir.¹⁴⁴ Çölde her türlü tehlikeyle beraber yaşamak kabilecilik anlayışını geliştirirken edebiyatlarına kendi kabilelerini öven medhler, diğer kabileleri eleştiren hicvler ve konu olarak savaşlar dâhil olmuştur.

Bilindiği üzere Arap Edebiyatının en önemli türü şiirdir. Şiir toplumun; dil yapısı, duyguları, düşünceleri, kültürü, tarihi ve yaşanan önemli olaylar hakkında bilgi vermektedir. Arap toplumu şiire ve şaire çok önem vermiştir. Öyle ki şairler kabilelerinin övünme sebeplerinden biriyken; aksi durumda kabilede bir şairin olmaması da utanç verici sebeplerdendir. Araplar, yılın bazı günlerinde ticaret amaçlı panayırlar kurmuş, bu panayırlarda şiirler takdim etmişlerdir. Bu şekilde, panayırlar sayesinde sadece ticaret değil edebiyatın şiir türü de canlı kalmıştır.

Arap Edebiyatının diğer türü nesirdir. Nesir, biçimsel olarak şiirden farklı olup konu bakımından bir farklılık içermemektedir. Nesir; güçlü, vecizli ve anlamlı lafızlar, sade bir üslup, müziksel uyum, darb-ı meseller, kısa ve öz ifadelerden oluşmaktadır.¹⁴⁵ Nesir, şiir gibi toplumun her tabakası tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır. Câhiliye dönemi Arap Edebiyatının genel özellikleri şunlardır:

1. Yalın bir dil ve sade bir üslup benimsenmiştir. Anlatılmak istenen şey, kısa ve öz olarak anlatılmıştır.

¹⁴³ İbrahim Şanlı, "Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatında Nesir" (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 7.

¹⁴⁴ Ayşenur Fidan, "Kur'ân Dilinde Mekki ve Medeni Âyetlerin Bütünlüğü" (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 101.

¹⁴⁵ Şanlı, "Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatında Nesir", 21.

2. Ayrıntılı tasvir ve betimlemelere yer verilmiştir. Bununla birlikte kullanılan ifadeler genellikle somuttur.
3. Çöl hayatının hareketliliği edebiyata da yansımıştır. Yapılan tasvirler durağanlık değil hareketlilik içermektedir.
4. Hareketliliğin neticesi olarak konular arasında hızlı bir geçiş vardır.
5. Birden fazla konu bir arada yer almaktadır. Böylelikle etkileyicilik artırılmıştır.
6. Kafiye, vezin, seci ve cinas gibi çeşitli ses uyumlarının olduğu sanatlar Arap Edebiyatının vazgeçilmez öğeleri arasındadır.¹⁴⁶

Kur'ân-ı Kerîm'in genelini incelediğimizde üslubunun ve dili kullanım şeklinin, Arapça'nın ve Arap Edebiyatının özellikleriyle uyum içerisinde olduğunu görmekteyiz. Muhakkak ki bu uyum muhatapların anlaması açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'in edebî özellikleri sadece Arap toplumunun değil, tüm insanlığın gönlüne hitap etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk inen sûrelerinde yani Mekkî âyetlerde Arap Edebiyatının belirgin özelliklerinden olan sade ve kısa bir üslup hâkimdir. Örneğin Alâksûresindeâyetler kısa ifadelerden oluşmaktadır. “Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı aşılarmış yumurtadanyaratmıştır. Oku! O Kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini bildirendir. Senin Rabbin sonsuz kerem sahibidir.”¹⁴⁷ Kullanılan bu kısa ifadeler güçlü ve derinlikli bir yapıya sahiptir. Sûrede yer alan rabb, insanın yaratılışı ve insana bilmediğinin öğretilmesi gibi derin ve mühim konular sadelikle işlenmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de işlenen; cennet, cehennem, âhiret ve kıyamet sahneleri ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Tasvir, Kur'ân-ı Kerîm'in genel üslubu olmakla beraber genellikle ayrıntılı tasvirler ilk inen sûrelerde yer almaktadır. Örneğin Tekvîrsûresinde kıyamet gününün dehşeti şöyle tasvir edilmiştir: “Güneş dürülerek karardığında, yıldızlar dökülerek söndüğünde, dağlar sökülerek yürütüldüğünde, yüklü develer boş bırakıldığında, yabani hayvanlar toplandığında, denizler kaynatıldığında, insanlar amelleriyle eşleştirildiğinde, diriyken gömülen kıza neden gömüldüğü sorulduğunda, defterler ortaya serildiğinde, gökyüzü sıyrılarak açıldığında,

¹⁴⁶ Erdinç Doğru, Cahiliye Dönemi Dil ve Üslup Özelliklerinin Erken Dönem Kur'an Sûrelerindeki İzdüşümleri”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 9/26 (2020): 363-364.

¹⁴⁷ (Kur'ân-ı Kerîm, Alâk, 98/1-5).

cehennem ateşi harlatıldığında ve cennet yaklaştırıldığında kişi neler yaptığını öğrenecektir.”¹⁴⁸

Arap Edebiyatında görünen hareketlilik ilk âyetlerde de görülmektedir. İlk âyetlerde yapılması istenen ve sakınılması istenen hususlar doğrudan emir ve nehyisigaları ile ifade edilmiştir. Örneğin Duhâsûresinde şöyle buyrulmaktadır: “Öyleyse sakın yetimi ezme! El açıp isteyen de sakın boş çevirme, azarlama. Rabbinin nimetini minnetle an.”¹⁴⁹ Bununla beraber hareketlilik sadece eylemleri değil zihinleri de kapsamaktadır. İman etmeyi, tefekkür etmeyi, düşünmeyi ve akletmeyi tavsiye eden âyetler zihinleri harekete geçirmektedir. “Asra yemin olsun ki, insan ziyandadır. Bundan ancak iman edip, yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.”¹⁵⁰ Asrûresinde geçtiği üzere iman, zihinleri durağanlıktan kurtarmakta ve eylemsel hareketliliğe de teşvikte bulunmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’in genelinde sûreler tek bir konudan oluşmamaktadır. İlk inen sûrelerde birden fazla konu bir arada işlenmiştir. Örneğin: Müddessir sûresinin ilk yedi âyetinde Hz. Peygamber’e (sav) ve tüm Müslümanlara her âyette ayrı bir emir verilmekte (“Kalk ve uyar, sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir, elbiseni temiz tut, her türlü pislikten uzaklaş, yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma, rabbinin rızasına ermek için sabret”), kıyametin bir gün kopacağı ve o gün cehenneme atılacak kimselerin özelliklerinin neler olduğu bildirilmektedir. Sûrenin son kısımlarında ise dünyada ümit bağlanan kimselerin ve putların âhirette hiçbir fayda vermeyeceği ifade edilmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’in ilk inen sûrelerinde ifadelerin güçlülüğü “كَلَّا” lafzı ve yeminlerle sağlanmaktadır. “كَلَّا” lafzı otuz üç âyette geçmekte¹⁵¹ ve bunlar Mekkîsûrelerde yer almaktadır. “كَلَّا” lafzının cümlede kullanım şekline göre anlamı değişmekle beraber nehyetme, reddetme, gerçekten gibi anlamlara gelerek dikkatleri üzerine çekmektedir ve muhatabı yapmak istediği şeyden vazgeçirmeye

¹⁴⁸ (Kur’ân-ı Kerîm, Tekvîr, 81/1-14).

¹⁴⁹ (Kur’ân-ı Kerîm, Duhâ, 93/9-11).

¹⁵⁰ (Kur’ân-ı Kerîm, Asr, 103/1-3).

¹⁵¹ “كَلَّا” lafzının geçtiği âyetler: Meryem 19/79, Meryem 19/82, Mü’minûn 23/100, Şuarâ 26/15, Şuarâ 26/62, Sebe’ 34/27, Meâric 70/15, Meâric 70/39, Müddessir 74/16, Müddessir 74/32, Müddessir 74/53, Müddessir 74/54, Kıyâmet 75/11, Kıyâmet 75/20, Kıyâmet 75/26, Nebe’ 78/4, Nebe’ 78/5, Abese 80/11, Abese 80/23, İnfitâr 82/9, Mutaffifîn 83/7, Mutaffifîn 83/14, Mutaffifîn 83/16, Mutaffifîn 83/18, Fecr 89/17, Fecr 89/21, Alak 96/6, Alak 96/15, Alak 96/19, Tekâsür 102/3, Tekâsür 102/4, ve Hûmeze 104/4.

çalışmaktadır.¹⁵² “Nihayet onlardan birine ölüm gelince, “Rabbim! Beni dünyaya geri gönder, geride bıraktığım hayırlı işleri yapayım” der. Hayır! Onun söylediği bu söz boş laftan başka bir şey değildir. Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar devam edecek bir berzah vardır.”¹⁵³ Âyetinde “لا” lafzı ile bir daha dünyaya dönüşün kesinlikle gerçekleşmeyeceği vurgulanmıştır.

Yemin, bir kimsenin ortaya koyduğu durumun veya söylediği bir sözün doğruluğunu Allah Teâlâ’nın isim ve sıfatlarıyla desteklemesidir. Araplar arasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Yemin ifadeleri Kur’ân-ı Kerîm’de de dikkatimizi çekmektedir ve 66 Mekkî 18 Medenî sûrede yer almaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de yemin ifadelerine yer verilmesinin bir takım hikmetleri vardır.¹⁵⁴ Allah Teâlâ’nın kudretine, saltanatına ve sanatına dikkat çekmek, gönderdiği peygamberleri desteklemesi ve doğrulaması, gönderdiği vahyin ilahî bir vahiy olduğunu ortaya koyması, vahyin sağlamlaştırılması, âhiretle ilgili meselelerin benimsenmesinin sağlanması, üzerine yemin edilen varlıkların ehemmiyetinin gösterilmesi, inkâr edenlerin düşünmeye teşvik edilmesi, inkâr edenlerin iddialarının reddedilmesi ve iman edenlerin imanlarının kuvvetlendirilmesi bu hikmetler arasında sayılabilir.

Mekke döneminde indirilen, yeminin geçtiği âyetlere örnek olarak; “Hikmet dolu Kur’an’a yemin olsun ki.”¹⁵⁵ “Kaleme ve yazanların kalemle yazdıklarına yemin olsun ki.”¹⁵⁶ “Tûr’a, açık sahifelere yazılmış kitaba, beyt-i ma‘mûra, yükseltilmiş göğe, kaynatılan denize yemin olsun ki, rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir; onu engelleyebilecek yoktur!”¹⁵⁷ “Yemin olsun ki biz, sizden önce gelip geçenleri de biliriz. Geri kalanları da muhakkak ki biliriz.”¹⁵⁸

Kur’ân-ı Kerîm’in genelinde hâkim olan, bilhassa Mekkî sûrelerde görülen bir diğer üslup özelliği ses uyumu ve söz sanatlarıdır. Mekkî sûrelerde bulunan âyetlerin, Medenî sûrelerde bulunan âyetlerden daha kısa olması sebebiyle, onların içinde yer alan

¹⁵² Ahmet Bektaş, “MekkîSûrelerdeki Edebi Üslûp Özellikleri Meryem Sûresi Örneği” (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 54.

¹⁵³ (Kur’ân-ı Kerîm, Mü’minûn, 23/100).

¹⁵⁴ Bilgi Aydın, “MekkîSûreler Örneğinde Kur’ân’ın Konuları Karşıtıyla Anlatım Üslûbu” (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 19-20.

¹⁵⁵ (Kur’ân-ı Kerîm, Yâsîn, 36/2).

¹⁵⁶ (Kur’ân-ı Kerîm, Kalem, 68/1).

¹⁵⁷ (Kur’ân-ı Kerîm, Tûr, 52/1-8).

¹⁵⁸ (Kur’ân-ı Kerîm, Hicr, 15/24).

ses uyumu ve söz sanatları daha net gözükmetedir. Mekkîsûrelerdeki söz sanatlarına şunları örnek verebiliriz;¹⁵⁹

1. Hümeze sûresi 1. âyette هُمْزَةٌ kelimeleri arasında cinas bulunmaktadır.¹⁶⁰
2. Duhâ sûresinin 9-10 âyetlerinde geçen تَنْهَرُ ve تَنْهَرُ kelimeleri arasında seci bulunmaktadır.¹⁶¹
3. Necm sûresi 38. Âyette “أَلَا تَرَوْا وَزَرَ وَزَرَ أُخْرَى” tevriye bulunmaktadır.¹⁶²
4. Leyl sûresi 1.âyette “وَأَنَّ لَنَا لِلْآخِرَةِ وَالْأُولَى” tıbak bulunmaktadır.¹⁶³
5. Fecr sûresi 4.âyette “وَاللَّيْلِ إِذَا يَسَّرَ” hazf bulunmaktadır.¹⁶⁴
6. Fatiha sûresinin tamamında iltifat bulunmaktadır.¹⁶⁵
7. İnşirâh sûresi 1-4 âyetlerinde takrir-î istifham bulunmaktadır.¹⁶⁶
8. Beled sûresi 11. Âyette geçen الْعَقَبَةُ kelimesinde istiare bulunmaktadır.¹⁶⁷
9. Kadr sûresinde ıtnab bulunmaktadır.¹⁶⁸
10. İhlâs sûresi 1. Âyette “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ” izmar bulunmaktadır.¹⁶⁹

Mekkî sûrelerin bir diğer belirgin özelliği secde âyetlerinin tümünün bu sûreler de geçmesidir. Secde, Allah Teâlâ'ya boyun eğmenin ve O'na iman etmenin en temel göstergesidir. Secde âyetleri; secde etmeye teşvik eden, secdede bulunanları öven, secde etmekten kaçınanları yeren¹⁷⁰ ve Allah Teâlâ'nın yarattığı her varlığın secde ettiğini

¹⁵⁹ Erdiñ Doğru, Cahiliye Dönemi Dil ve Üslup Özelliklerinin Erken Dönem Kur'an Sûrelerindeki İzdüşümleri”, 368-374.

¹⁶⁰ Cinaz: Yazımı veya okunuşu birbirlerine benzeyen ancak anlamları farklı olan kelimelerin bir arada kullanılmasıdır.

¹⁶¹ Seci: Cümle sonlarındaki seslerin aynı olmasıdır.

¹⁶² Tervriye: Yakın ve uzak olmak üzere iki veya daha fazla anlamı olan bir kelimenin, cümle içerisinde uzak anlamının kullanılmasıdır.

¹⁶³ Tıbak: Birbirlerine zıt olan kelimelerin bir arada kullanılmasıdır.

¹⁶⁴ Hazf: Bağlamın bilinmesi sebebiyle, cümlede yer alan bazı kelimelerin açıkça ifade edilmemesidir.

¹⁶⁵ İltifat: Cümlede bulunan sigaların; gaibden muhataba, muhatabtan gaibe, muhatabadan gaibe ve gaibeden muhataba dönmeleridir.

¹⁶⁶ Takrir-î istifham: Sorulan sorunun gerçek bir soru değil, onaylama maksadı taşımasıdır.

¹⁶⁷ İstiare: Bir kelimenin hakikî ve mecaz manaları arasında bir benzerlikten ötürü kelimenin manasını başka bir kelimeye yüklemektir.

¹⁶⁸ İtnab: Anlatılmak istenenin, bunu karşılayacak kelimelerden daha fazla kelime kullanılarak anlatılmasıdır.

¹⁶⁹ İzmar: Kullanılması mümkün olduğu halde bir ismin kullanılmayarak yerine zamir zikredilmesidir.

¹⁷⁰ Abdurrahman Çetin, “Tilâvet Secdesi” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41:157.

bildiren âyetlerdir. Hanefîler, Şâfiîler ve Hanbelîlere göre on dört¹⁷¹, Mâlikîlere göre ise on bir secde âyeti vardır.¹⁷² Bu secde âyetleri okunduğunda veya dinlendiğinde Hanefîlere göre tilâvet secdesi yapmak vacip, diğer mezheplere göre sünnettir.

Kur’ân-ı Kerîm, tüm insanlığa hitap eden bir kitaptır. Bu kitabın üslup özelliklerinden biri, hitap ederken kimi zaman nida (seslenme) edatlarını kullanmasıdır. Arapça’da en çok kullanılan nida edatları “آ يا أيا هيا آي أيا” dır.¹⁷³ Bu edatlar Kur’ân-ı Kerîm’de; Ey İnsanlar, Ey İman Edenler, Ey Ehl-i Kitap, Ey İnkâr Edenler, Ey Peygamber, Ey İsrailoğulları, Ey Âdemoğulları, Ey Nuh’un Çocukları, Ey Günahkârlar, Ey Cahiller, Ey Cin Topluluğu, Ey Huzura Ermiş Nefis ve Ey Kullarım şeklinde kullanılmıştır.¹⁷⁴

Hiz. Peygamber’e (sav) indirilen ve tüm insanlığa hitap eden Kur’ân-ı Kerîm’in bu özel nidaları kullanması muhakkak ki sebepsiz değildir. Tercih edilen hitap bizlere, muhatabın olumlu ya da olumsuz nitelikleri hakkında bilgi vermektedir. Bununla beraber müfessirlere göre “Ey İnsanlar” ve “Ey İman Edenler” hitapları Mekki ve Medeni sûreleri ayıran özelliklerdendir. Ancak bu özellik tek başına ayırıcı bir unsur değildir. Çünkü; toplam yirmi üç yerde kullanılan “Ey İnsanlar” hitabının on bir tanesi Medeni sûrelerde yer almaktadır.¹⁷⁵ “Ey İman Edenler” hitabı ise seksen dokuz yerde geçmekte ve tamamı Medeni âyetlerde bulunmaktadır.

“Ey İnsanlar” ve “Ey İman Edenler” hitaplarının kullanıldığı âyetlerin verdikleri mesajlar birbirinden farklıdır. “Ey İnsanlar” hitabı küllidir, kapsamı en geniş hitaptır. Bu nedenden ötürü genel mesajlar vermektedir. Örneğin; inanç, helal-haram, iyiliğe ve hayırlı olana yönlendirme gibi konularda bu hitap kullanılmaktadır. “Ey İman Edenler” hitabının ise kapsamı daha dardır. Bu hitabın devamında gelen âyetler iman edenlere uyarı niteliği taşımakta ve onlardan yapılması istenilenler belirtilmektedir. Örneğin;

¹⁷¹ Secde âyetleri: el-A’râf 7/206, er-Ra’d 13/15, en-Nahl 16/49, el-İsrâ 17/107, Meryem 19/58, el-Hac 22/18, el-Furkân 25/60, en-Neml 27/25, es-Secde 32/15, Sâd 38/24, Fussilet 41/37, en-Necm 53/62, el-İnşikâk 84/21, el-Alak 96/19.

¹⁷² Çetin, “Tilâvet Secdesi”, 157.

¹⁷³ Ahmet Bektaş, “MekkiSûrelerdeki Edebi Üslup Özellikleri Meryem Sûresi Örneği”, 34.

¹⁷⁴ Enver Bayram, “Kur’an’da Geçen “Ey İnsanlar” Ve “Ey İman Edenler” Hitabıyla Başlayan Ayetler Arasında Bir Mukayese”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (Aralık 2017), 161-184.

¹⁷⁵ Enver Bayram, “Kur’an’da Geçen “Ey İnsanlar” Ve “Ey İman Edenler” Hitabıyla Başlayan Ayetler Arasında Bir Mukayese”, 164.

abdest, namaz, oruç, hac, zekât, cihat, aile hukuku, toplumsal hayatla ilgili meselelerde “Ey İman Edenler” hitabı kullanılmıştır.

Mekkîsûrelerin bir diğer özelliği, bu sûrelerin başlarında hurûf-u mukattaa (teheccî/ hurûf-u mübheme) harflerinin bulunmasıdır. Hurûf-u mukattaa, bağımsız ayrı harfler demektir ve on dört harften oluşmaktadır.¹⁷⁶ İki Medenî ve yirmi yedi Mekkî olmak üzere toplam yirmi dokuz sûrede geçmektedir. İslâm âlimleri hurûf-u mukattaa hakkında farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bu görüşler; bulundukları sûrelerin isimleri, Allah Teâlâ’nın isim ve sıfatları, yemin edati, sûreleri ayıran işaret, Kur’ân-ı Kerîm’in icâzına işaret eden semboller ve te’vilini sadece Allah Teâlâ’nın bildiği âyetler şeklindedir.¹⁷⁷ Cumhurun görüşü; hurûf-u mukattaa’nın bizler tarafından tam anlamıyla bilinemeyeceği ancak yalnızca Allah Teâlâ tarafından bilinen âyetler olduğudur.

Yine cumhurun görüşüne göre hurûf-u mukattaa ile Kur’ân-ı Kerîm’in icâzına meydan okuyanlara cevap verilmiştir. Bu kimseler hurûf-u mukattaa karşısında âciz kalmışlardır. Bunun yanında hurûf-u mukattaa ile vahye kulak asmayanların dikkati çekilmiştir. Örnek olarak şu âyetleri verebiliriz: “Hâ-mîm. Açıklayan kitaba yemin olsun!”¹⁷⁸ “Yâ-sîn. Hikmet dolu Kur’an’a yemin olsun!”¹⁷⁹ “Hâ-mîm. Ayn-sîn-kâf.(Ey Muhammed) Mutlak güç, hüküm ve derin hikmet sahibi olan Allah sana ve senden öncekilere işte böyle vahiy gönderiyor.”¹⁸⁰

Mekkîsûrelerin son ayırıcı özelliği; Bakara sûresi hariç peygamberlerin ve geçmiş kavimlerin kıssalarını ihtiva etmesidir. Aslında kıssa üslubu sûrelerin genelinde olmakla beraber Mekkîsûrelerde yoğunluk göstermektedir. Kıssalar Kur’ân-ı Kerîm’in gayesine hizmet etmektedirler. İnsanların öğüt almaları için, verilmek istenen mesajın sebepleri ve sonuçları açıklanarak, şahıs ve zaman gibi ayrıntılara yer vermeden Allah Teâlâ’nın muradını aktarırlar. Allah Teâlâ’nın varlığını ve birliğini, iman eden ve inkâr eden kimselerin özelliklerini ve durumlarını bildiren kıssalar, başta Hz. Peygamber’e

¹⁷⁶ M. Zeki Duran, Mustafa Altundağ, “Hurûf-u Mukattaa” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18:401.

¹⁷⁷ Ahmet Bektaş, “MekkîSûrelerdeki Edebi Üslûp Özellikleri Meryem Sûresi Örneği”, 74.

¹⁷⁸ (Kur’ân-ı Kerîm, Duhân, 44/1-2).

¹⁷⁹ (Kur’ân-ı Kerîm, Yâsîn, 36/1-2).

¹⁸⁰ (Kur’ân-ı Kerîm, Şûrâ, 42/1-3).

(sav) ve Mekke’de zor günler yaşayan Müslümanlara destek olmak ve onları teselli etmek için Mekkîsûrelerde yer almıştır.¹⁸¹

1.9. Önceliklendirmeye Delaleti Bakımından Kur’ân’ın Muhtevası

Kur’ân-ı Kerîm; Hz. Peygamber’in (sav), inananların ve inkâr edenlerin tutumları, ihtiyaçları, eksiklikleri ve onların yaşadıkları olaylar doğrultusunda, uzun bir sûre zarfında ve farklı birçok konuda indirilmiştir.¹⁸² Bu nedenden ötürü Kur’ân-ı Kerîm’in ihtiva ettiği konular çok fazla çeşitlilik göstermektedir. Aksi bir durum yani Kur’ân-ı Kerîm’in belli başlı konulardan oluşması onun hayata yön veren bir kitap olmasına aykırıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan konu çeşitliliği sistematik olarak değil sûrelere yayılmış şekilde bulunmaktadır. Neredeyse her sûrede temel konulara değinilmesi tekrar etkileyici bir üslup oluşturmakla beraber okuyanların ve dinleyenlerin bir konuyu birden çok defa değerlendirmesine ve bir sûrede birden çok konuyu gözden geçirmesine sebep olmaktadır.¹⁸³

Kur’ân-ı Kerîm; temelde Allah-insan, insan-insan, insan-âlem ve Allah-âlem arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Muhtevası fizikî âlemle sınırlı kalmayarak, fizik ötesi âleme taşmaktadır. Bu nedenle Kur’ân-ı Kerîm’in ihtiva ettiği konuları tam anlamıyla sıralamak ve sınırlamak mümkün değildir. Nitekim İslâm âlimleri tarafından bazı çalışmalar yapılmış ve ortaya farklı tasnifler çıkmıştır. Bu farklı tasniflerin pek çoğunun ortak noktası Kur’ân-ı Kerîm’in en temel konularının; Tevhid, Nübüvvet ve Âhiret olduğudur.¹⁸⁴ Bu konular Kur’ân-ı Kerîm’in gayelerini oluşturmaktadır. Diğer konular ise, talî konular olup asıl gayeye hizmet etmektedirler. Kur’ân-ı Kerîm’in muhtevasına dair önemli bir tasnifte bulunan Mehdi Bâzergân, yüzdelik oran vererek konuları şöyle tasnifte bulunmuştur.¹⁸⁵

1. Tevhid, ulûhiyet, nübüvvet, vahiy ve inanmayanlarla tartışma ile ilgili âyetler Kur’ân-ı Kerîm’in %30’unu oluşturmaktadır. (1920 âyet)

¹⁸¹ Ahmet Bektaş, “MekkîSûrelerdeki Edebi Üslûp Özellikleri Meryem Sûresi Örneği”, 38-39.

¹⁸² Mustafa Çağrı, “Kur’an” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 390.

¹⁸³ Mustafa Çağrı, “Kur’an”, 390.

¹⁸⁴ Hasan Yılmaz, “Kur’an’ın Ana Konularına Dair Bazı Tasnifler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(2007): 206.

¹⁸⁵ Hasan Yılmaz, “Kur’an’ın Ana Konularına Dair Bazı Tasnifler”, 56-57.

2. Ölüm, yeniden diriliş, kıyamet ve âhiret ile ilgili âyetlerKur'ân-ı Kerîm'in %25.8'ini oluşturmaktadır. (1640 âyet)
3. Kıssalar, geçmiş peygamberler ve ümmetleri ile ilgili âyetlerKur'ân-ı Kerîm'in %23.5'ini oluşturmaktadır. (1500 âyet)
4. Müslümanlar, Ehl-i Kitâp, kâfirler ve münafıklar ile ilgili âyetlerKur'ân-ı Kerîm'in %11.7'sini oluşturmaktadır. (736 âyet)
5. Ahkâm âyetleriKur'ân-ı Kerîm'in %7'sini oluşturmaktadır. (456 âyet)
6. Cihat âyetleriKur'ân-ı Kerîm'in %4'ünü oluşturmaktadır. (260 âyet)
7. İnsanın yaratılması, özellikleri, diğer varlıklarla münasebeti ile ilgili âyetlerKur'ân-ı Kerîm'in %3'ünü oluşturmaktadır. (190 âyet)
8. Hz. Peygamber'in (sav) eşleri ve ailesi ile ilgili âyetlerKur'ân-ı Kerîm'in %0.35'ini oluşturmaktadır. (22 âyet)

Her ne kadar âyetlerin sadece muhtevası değil esbâb-ı nüzulü ve bağlamı da önemli olsa da bu oranları dikkate alarak İslâm dinindeki önceliğin; Allah Teâlâ'nın varlığı, birliği, en yüce varlık olduğu, peygamberler gönderdiği, ölümün, yeniden dirilişin ve hesap gününün vuku bulması gibi konularının olduğunu görmekteyiz. Bundan hareketle çalışmamızda, Mekkî sûrelerde sıklıkla yer alan 15 konu araştırılmış ve bu konulardaki âyetlertesbit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler tabloda yer almaktadır:

Tablo 1.1: Mekkî Sûrelerin Konuları

KONULAR	MEKKÎ ÂYET	MEDENÎ ÂYET	TOPLAM
1- Allah'ın Kudreti	301	69	370
2- Âhiret	245	123	368
3- Peygamberler (Peygamberliğin Teyidi ve Hz. Muhammed'in Bazı Özellikleri)	179	64	243
4- Allah'ın Birliği ve Birliğinin Delilleri	51 (birliği) 131 (delilleri)	16 (birliği) 41 (delilleri)	239

Tablo 1.1: Mekkî Sûrelerin Konuları (devamıdır)

5- İnsan (İradesi, Mâhiyeti, Üstünlüğü, Yaratılışı ve Hizmetine Verilenler)	196	17	213
6- Kıyamet (Kıyamet Alametleri, Kıyametin Dehşeti ve Vuku Şekli)	130	22	152
7- Dünya Hayatı	86	41	127
8-Takvâ	79	26	105
9- Sabır ve Sebât	72	22	94
10- Allah'ın Varlığı ve Varlığının Delilleri	22 (varlığı) 46 (delilleri)	6 (varlığı) 1 (delilleri)	75
11-Cimrilik ve Cömertlik	52	22	74
12- Böbürlenmek, Büyüklük Taslamak, Kibir	58	15	73
13- Ölçü ve Tartı	43	3	46
14- Eşitlik ve Eşitsizlik	26	4	30
15- Tebliğ	18	2	20

Mekkî sûrelerin muhtevalarını incelediğimiz zaman, Kur'ân-ı Kerîm'in genelinde işlenen Allah Teâlâ'nın varlığı hususunu öncelikli olarak görmekteyiz. Allah Teâlâ; zihinlerin dışında gerçek bir varlığa sahip, yokluğu asla düşünülemeyen, vâcibü'l-vücûd yani varlığı zorunlu, diğer yaratılmışların varlığı kendisine bağlı ve kendi varlığı da kendisinden olan bir varlıktır.¹⁸⁶Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'nın varlığına dair ifadeler, 22 tanesi Mekkî ve 6 tanesi Medenî olmak üzere 28 âyette

¹⁸⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Vücûd" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2013), 43:136.

geçmektedir. Allah Teâlâ'nın varlığının delillendirilmesi ise 46 tanesi Mekkî ve 1 tanesi Medenî olmak üzere toplam 47 âyette geçmektedir.

Allah Teâlâ'nın varlığına ve bir yaratıcıya inanma hususuna dair âyetlerin neredeyse tamamının Mekke'de nâzil olması, bu konunun İslâm'ın en temel ilkesi olduğunu bizlere göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın varlığına inanmak İslâm dinini kabulün eşiğidir. Elbette ki bir yaratıcının varlığına inanmayan kimselerin İslâm ile ilişkisi olmamaktadır. İslâm'ın emrettiği ve nehyettiği diğer hususlar Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği ilkelerinin üzerine bina edilmiştir. Söz konusu âyetlerin çok az bir kısmının Medine'de nâzil olması Hz. Peygamber (sav) ve ona inananların, Allah Teâlâ'nın varlığıyla ilgili hususlarda bir sıkıntı yaşamadıklarını göstermektedir. Yeni Müslüman olacak kimseler içinse âyetler apaçık ortadadır.

Allah Teâlâ'nın varlığına ilişkin âyetlere örnek olarak şunlar verilebilir: “Peki kimdir ilk baştan yaratan, sonra yaratmayı sürekli olarak devam ettiren? Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? Allah’tan başka bir tanrı mı? De ki: “Eğer iddia ettiğiniz doğru isedelilinizi getirin!”¹⁸⁷, “De ki: Hiç düşündünüz mü, Allah geceyi kıyamet gününe kadar üzerinizde devamlı halde tutsa, Allah dışında size ışık getirecek bir ilah var mıdır? Hâlâ gerçeğe kulak vermeyecek misiniz!”¹⁸⁸, “De ki: “Ne dersiniz, Allah gündüzü üzerinizde kıyamet gününe kadar devamlı halde tutsa, Allah’ın dışında size dinleneceğiniz geceyi getirebilecek bir tanrı var mı? Hâlâ gerçeği (içinde bulunduğunuz hatayı) görmeyecek misiniz?”¹⁸⁹.

Allah Teâlâ'nın varlığının delillendirildiği âyetlere örnek olarak şunlar verilebilir: “Şüphesiz ki göklerde ve yerde inananlar için önemli âyetler vardır. Sizin yaratılışınızda ve yeryüzüne yaydığı bütün canlılarda kesin bilgiye inananlar için deliller âyetler mevcuttur. Gece ile gündüzün ardarda gelmesinde, Allah’ın gökten rızık indirip, o rızıkla öldükten sonraye yeniden hayat vermesinde, rüzgârları çeşitli yönlerden estirmesinde akledenleri için alınacak ibretler vardır”¹⁹⁰, “Yeryüzünü enine boyuna genişleten, oraya sabit dağlar yerleştiren ve ırmaklar meydana getiren, orada bitkilerin

¹⁸⁷ (Kur’ân-ı Kerîm, Neml, 27/64).

¹⁸⁸ (Kur’ân-ı Kerîm, Kasas, 28/71).

¹⁸⁹ (Kur’ân-ı Kerîm, Kasas, 28/72).

¹⁹⁰ (Kur’ân-ı Kerîm, Câsiye, 45/3-5).

her birinden çiftler çiftler yaratan O'dur. Gündüzü geceyle örten ve bürüyen O'dur. Doğrusuakledenleriğin şüphesiz bütün bunlarda alınacak ibretler vardır.”¹⁹¹

Mekkî sûrelerin muhtevasında yer alan ikinci önemli husus tevhid akîdesidir. Tevhid; Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatlarında, kendisine ibadet edilmesi bakımından tek olması demektir.¹⁹² Tevhid kavramının zıttı şirktir. Şirk; Allah Teâlâ'nın yaratmasında, yarattıklarını yönlendirmesinde, zâtında, sıfatlarında, kendisine ibadet edilmesi bakımından ortağı olduğuna inanmak demektir.¹⁹³ Tevhid akîdesi, Allah Teâlâ'nın varlığına inanmak kadar önemli bir husustur. Çünkü bir yaratıcının ve Allah Teâlâ'nın varlığını kabul ederek kendisine şirk koşturmak, kişiyi iman dairesinden çıkarmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'nın bir ve tek olduğuna dair ifadeler; 52 tanesi Mekkî ve 16 tanesi Medenî olmak üzere 68 âyette geçmektedir. Allah Teâlâ'nın bir ve tek olduğunun delilleri ise 131 tanesi Mekkî ve 41 tanesi Medenî olmak üzere toplam 172 âyette geçmektedir. Görüldüğü üzere tevhid akîdesine ilişkin âyetlerin büyük bir kısmı Mekke'de nâzil olmuştur. Çünkü câhiliye Arapları kendilerini yaratan bir varlığa inanıyorlar ancak ona zâtında, sıfatlarında, yarattıklarını yönlendirmesinde ve yalnızca ona ibadet edilmesi hususunda şirk koşuyorlardı. Câhiliye Araplarının bu yanlış inanışlarından ötürü tevhid ve şirkle ilgili âyetler Mekke'de toplanmaktayken Medine'de de gerek yeni Müslüman olanlar gerekse Müslüman olmuş kimselerin inançlarını kuvvetlendirmek için zikredilmiş olabilir.

Zikredilen âyetlerde Allah Teâlâ insanların akıllarını kullanarak çıkarımlarda bulunmalarını istemiş ve kendi birliğini böylelikle ispat etmiştir. Örneğin; “De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah'la beraber başka ilâhlar da olsaydı, onlar da arşın sahibine yakınlaşmak için yollar arayacaklardı. Allah onların dedikleri şeylerden münezze ve uzaktır, O çok yücedir”¹⁹⁴, “İşte bu Kur'ân, bütün insanlara bununla hem uyarılınsınlar hem Allah'ın yalnızca tek bir Tanrı olduğunu öğretilsinler hem de akıl ve vicdan sahipleri öğüt alsınlar diye yapılmış bir bildiridir”¹⁹⁵, “De ki: O Allah bir ve tektir. Allah Samed'dir (Her şey O'na muhtaç olup hiçbir şeye kesinlikle muhtaç değildir). O

¹⁹¹ (Kur'ân-ı Kerîm, Ra'd, 13/3).

¹⁹² Mevlüt Özler, “Tevhid” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41:18.

¹⁹³ Mustafa Sinanoğlu, “Tevhid” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39:193.

¹⁹⁴ (Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ, 17/42-43).

¹⁹⁵ (Kur'ân-ı Kerîm, İbrahim, 14/52).

doğurmamış ve doğurulmamıştır. (Kimsenin babası ve çocuğu değildir) Hiçbir şey O'nun dengi ve benzeri değildir"¹⁹⁶.

Mekkîsûrelerin muhtevasında en çok göze çarpan konulardan bir tanesi Allah Teâlâ'nın kudretidir. Allah Teâlâ'nın kudret sıfatı, sübûti sıfatlardan olup dilediği şeyi eksiksiz ve ölçülü olarak ve bir hikmetle yapması demektir.¹⁹⁷ Allah Teâlâ'nın kudretine yönelik ifadeler 301 tanesi Mekkî ve 69 tanesi Medenî olmak üzere toplam 370 âyette geçmektedir. Bunlara örnek olarak; "O, kullarının üstünde dilediklerini yapma kudretine ve tasarrufuna sahiptir. O hüküm ve hikmet sahibidir, her şeyden haberdârdır"¹⁹⁸, "Güneşi bir ışık kaynağı ve ayı bir nûr yapan, yılların sayısını ve vakitlerin hesâbını bilersiniz diye ona menziller tayin eden O'dur. Allah, bütün bunları boş yere değil, bir sebebe dayalı ve hikmeti gereğince yaratmıştır. O, bilen bir kavme âyetlerini detaylıca açıklamaktadır"¹⁹⁹ ve "Allah, her dışının rahminde ne taşıdığını ve rahimlerin neyi eksilteceğini neyi ziyade ettireceğini bilir. O'nun katında her şey ölçülüdür"²⁰⁰ verilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in geneline hâkim olan ancak özellikle Mekkî sûrelerin çarpıcı konularından olan âhiret ve kıyamet (ikisi bir arada) 500'den fazla âyette geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de âhiret; el-yevm, el-yevmü'l-âhir, ed-dâr, ed-dârü'l-âhire ve en-neş'etü'l-âhire gibi kavramlarla ifade edilmiştir.²⁰¹ Âhiret; insanın ölümü, kıyamet, berzah, hesap, cennet ve cehennemden oluşan merhalelerin tamamına verilen isimdir. Kısaca öldükten sonra Allah Teâlâ tarafından hesaba çekilerek kişinin mükâfatlandırılacağına ya da cezanlandırılacağına inanmak demektir. Âhiret gününe iman İslâm'ın temel akîdelerinden olduğu için âyetlerde sıkça geçmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği üzere Hz. Peygamber'den (sav) önce gelen peygamberler de ümmetlerine âhiretgününe inanmayı emretmişlerdir.²⁰² Öldükten sonra dirilmeye ve Allah Teâlâ tarafından hesaba çekilmeye inanan, hesap korkusuyla iyi

¹⁹⁶ (Kur'ân-ı Kerîm, İhlâs, 112/1-4).

¹⁹⁷ Bekir Topaloğlu, "Kudret" içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 316.

¹⁹⁸ (Kur'ân-ı Kerîm, En'âm, 6/18).

¹⁹⁹ (Kur'ân-ı Kerîm, Yûnus, 10/5).

²⁰⁰ (Kur'ân-ı Kerîm, Ra'd, 13/8).

²⁰¹ Bekir Topaloğlu, "Kıyamet" içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1:543.

²⁰² Yûsuf 12/101, Meryem 19/33, Tâhâ 20/55, eş-Şuarâ 26/81-102, Nûh 71/17-18.

amellerde bulunan Sâbiî, Yahudî ve Hristiyanlar için korku ve üzüntünün olmadığı âyetlerde geçmektedir.²⁰³ Câhiliye Araplarına gelince âhiret inancı hususunda farklı fikirler mevcuttur. Bazı İslâm âlimlerine göre âhirete hiçbir şekilde inanmıyorlar, bazısına göreyse ölümlerine nasıl davrandıklarından hareketle âhirete dair dağınık bilgilere sahiptirler.²⁰⁴ Âhiretle ilgili nâzil olan âyetler diğer konularda olduğu gibi bu konuda da onların eksik bilgilerini tamamlamış ve yanlış inançlarını düzeltmiştir.

Bu âyetlere örnek olarak: “Âyetlerimizi ve âhirete kavuşma gerçeğini yalan sayanların bütün amelleri boşa gitmiştir. Onlar, sadece yaptıklarının cezalarını çekerler”²⁰⁵, “Onlar, insanları Allah’ın yolundan menederler ve Allah’ın yolunu eğri göstermek isterler. İşte onlar, âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir”²⁰⁶, “İman edip Allah’a karşı gelmekten sakınanlar, takva sahibi olanlar için âhiret eciri elbette daha iyidir”²⁰⁷ ve “Onların âhiretle ilgili malumatları eksik kalmıştır. Onlar bu hususta şüpheye düşmüşlerdir. Doğrusu onlar âhirete karşı kördürler”²⁰⁸ verilebilir.

Kıyamet bahsine Mekkî sûrelerde genişçe yer verilmektedir. Nasıl vuku bulacağından, o dehşetli günde neler yaşanacağından ve kıyamet öncesinde gerçekleşecek alametlerinden bahsedilmiştir. “Biz her insanın sorumluluğunu, sevabını ve günahını boynuna yükledik. Öyle ki, kıyamet gününde her şeyi açıkça kaydedilmiş bir kitap çıkartırız”²⁰⁹, “Kıyamet mutlaka gelecektir. Herkesin dünyadayken yaptıklarının karşılığı âdil biçimde verilmesi için onun vaktini gizliyorum”²¹⁰, “Söylediğimiz kıyamet yaklaşmış başlarına geldiğinde, yerden bir canlı çıkarırız. O, insanların âyetlerimize kesin olarak iman etmeleri hususunda kendilerini uyarır.”²¹¹

Mekkî sûreler için bahsedeceğimiz İslâm akaidinin son unsuru peygamberlere imandır. Peygamberler, Allah Teâlâ’nın vahyini, emir ve nehiylerini insanlara tebliğ etmekle görevli kimselerdir. Kur’ân-ı Kerîm’de 25 resul ya da nebînin ismi

²⁰³ Bakara 2/62, Mâide 5/69.

²⁰⁴ Mehmet Mahfuz Söylemez, “İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı, Mîl ve Nihâl 13/1 (2016): 72-74.

²⁰⁵ (Kur’ân-ı Kerîm, A’râf, 7/147).

²⁰⁶ (Kur’ân-ı Kerîm, Hûd, 11/19).

²⁰⁷ (Kur’ân-ı Kerîm, Yûsuf, 12/57).

²⁰⁸ (Kur’ân-ı Kerîm, Neml, 27/66).

²⁰⁹ (Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ, 17/13).

²¹⁰ (Kur’ân-ı Kerîm, Tâ-Hâ, 20/15).

²¹¹ (Kur’ân-ı Kerîm, Neml, 27/82).

geçmektedir.²¹²Mekkîsûrelerde peygamberlerle ilgili pek çok âyet bulunmakla beraber konu olarak sadece peygamberlerin te'yidi, gönderilen peygamberler ve Hz. Peygamber'in (sav) bazı özelliklerinin geçtiği âyetlerin sayısı 179'dur. Bu âyetlerden birkaçı şunlardır: “(Ey Muhammed!) De ki: “Ey insanlar! Şüphesiz ben ancak sizin için apaçık bir uyarıcıyım”²¹³, “Ey Peygamber! Doğrusu biz seni hem insanları müjdelemen hem de insanları uyarman için gerçeklerle gönderdik. Hiçbir toplum bulunamaz ki, aralarında kendilerine gönderilmiş bir uyarıcı olmasın.”²¹⁴

Peygamberlerden ve gönderildikleri ümmetlerden söz eden âyetler 179 âyetle sınırlı değildir. Bilakis peygamber kıssaları ve diğer kıssalar Kur'ân-ı Kerîm'de yaygın olarak kullanılan bir üsluptur. Kıssalar Kur'ân-ı Kerîm'in gayelerine hizmet etmektedir; Allah Teâlâ'nın birliği, âhirete ve peygamberlere iman, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker, cimrilik-cömertlik ve ahlâk gibi konuları içerirler. Mekkî sûrelerde yer alan kıssalar şunlardır; Âdem ve İblis, İdrîs, Nûh (ailesi ve kavmi), İbrâhim (putları kırması, Kâbe'nin inşası, ateşe atılması), İsmâil, İshak, Ya'kûb, Yûsuf, Lût (Lût Kavmi), Hûd (Âd Kavmi), Sâlih (Semûd Kavmi), Mûsâ (Firavunla mücadele ve Hızır'la yolculuk), Hârûn, Yûnus, Eyyûb, Dâvûd, Süleyman, Zekeriyâ, Yahyâ, Îsâ, Zülkarneyn (Ye'cûc ve Me'cûc), Ashab-ı Kehf ve iki bahçe sahibi.²¹⁵

Buraya kadar açıklanan konular Allah Teâlâ'nın sıfatları ve iman esaslarıydı. Buradan sonra yer alan konularsa insan, dünya hayatı ve temel ahlâkî konulardır. İnsan, Allah Teâlâ'nın yaratıp kendisine akıl ve irade verdiği, imtihana tuttuğu varlıktır. Kur'ân-ı Kerîm'de türevleriyle beraber 315 yerde geçmektedir. İnsan kavramı, konu yelpazesi geniş bir biçimde işlenmiştir. Bu durum insanın kendi varlığını anlamlandırması ve bundan yola çıkarak asıl gayeye ulaşması açısından değerlendirilebilir. Mekkîsûrelerde de insanın çeşitli yönleri bizlere aktarılmaktadır. Sadece, insanın hizmetine sunulan varlıklar ve imkânlar, yaratılışı, iradesi, mahiyeti ve diğer varlıklara üstünlüğü bakımından insan, Mekkî sûrelerde 196 defa geçmektedir.

²¹² Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kûb, Yûsuf, Lût, Hûd, Sâlih, Şuayb, Mûsâ, Hârûn, İlyâs, Elyesa', Yûnus, Eyyûb, Dâvûd, Süleyman, Zülkifl, Zekeriyâ, Yahyâ, Îsâ ve Muhammed.

²¹³ (Kur'ân-ı Kerîm, Hac, 22/49).

²¹⁴ (Kur'ân-ı Kerîm, Fâtır, 35/24).

²¹⁵ Burhan Çonkor, “Son Dönem Mekkî Sûrelerde Öne Çıkan Toplumsal Mesajlar”, ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11/1(2020): 326-331.

Bu hususlardaki âyetler şunlardır: “Görmedin mi? Varlığının delillerinden bazısını size göstermek için denizde gemiler Allah’ın hikmetiyle nasıl da yüzüp gidiyor! Bunda çokça sabreden, çokça şükreden ve herkes için nice ibretler vardır”²¹⁶, “O Allah, yeryüzünü size beşik yaptı. Gideceğiniz yerden sapmadan varmanız için orada yollar ve geçitler yarattı”²¹⁷, “Şüphesiz insan için ancak kendi çalıştığının karşılığı vardır.”²¹⁸, “Yemin olsun ki sizi yarattık, sonra size biçim verdik, sonra meleklere: “Âdem’e secde edin!” emrini buyurduk. Melekler hemen secde ettiler. İblîs hariç, o secde edenlerle beraber olmadı”²¹⁹, “Yemin olsun ki biz Âdemoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları karada ve denizde gezdirdik, onlara rızıklar verdik ve onları diğer yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”²²⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de dünya hayatı ile ilgili 86 tanesi Mekkî ve 41 tanesi Medenî olmak üzere toplam 123 âyet vardır. Bu âyetlerde genellikle âhiretle beraber zikredilmiş ve hayatü’l-dünya şeklinde kullanılmıştır. Âyetlerde dünya hayatının bir imtihan, oyun-eğlence ve geçici olduğu, âhiretin daha hayırlı olarak görüldüğü belirtilmiş ve dünya nimetlerinden söz edilmiştir. “Oysaki siz dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Ancak âhiret yurdu daha hayırlıdır ve o sürekli”²²¹, “Kâfirler cehennemin başına getirilince, “Size ait olan iyi ve güzel şeyleri dünyadayken tükettiniz ve onları kullandınız şimdi yeryüzünde hakkınız olmayarak büyüklük taslamanıza ve yoldan çıkmanıza karşılık olarak alçaltıcı cezayı çekeceksiniz!” denilecektir”²²², “Size verilen her şey dünya hayatının geçici menfaatlerindendir. Allah yanında olanlarsa daha hayırlıdır ve daha devamlıdır. Bu nimetler, iman eden ve rablerine dayanarak güvenenler içindir.”²²³

Mekkî sûrelerin muhtevasında yer alan, ilk olarak ele alacağımız ahlâkî konu takvâdir. Takvâ, Allah Teâlâ’nın emrettiği ve nehyettiği hususlara titizlikle uymak demektir. Takvânın temelinde yatan duygu Allah Teâlâ’ya duyulan saygı ve beraberindeki korkudur. Takvâ, insanda yer alan sorumluluk bilincini her daim dinamik tutan bir unsurdur. Çünkü takvâ sahibi bir kimse, Allah Teâlâ’nın kendisine kesin olarak

²¹⁶ (Kur’ân-ı Kerîm, Lokman, 31/31).

²¹⁷ (Kur’ân-ı Kerîm, Zuhuruf, 43/10).

²¹⁸ (Kur’ân-ı Kerîm, Necm, 53/39).

²¹⁹ (Kur’ân-ı Kerîm, A’râf, 7/11).

²²⁰ (Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ, 17/70).

²²¹ (Kur’ân-ı Kerîm, A’lâ, 77/16-17).

²²² (Kur’ân-ı Kerîm, Ahkâf, 46/20).

²²³ (Kur’ân-ı Kerîm, Şûrâ, 42/36).

emrettiği farzlar dışında onun hoşnutluğunu kazanmak için daha çok çabalar. Aynı şekilde kesin olarak haram kıldıklarının yanında onun hoşnutluğunu kaybetmemek için daha hassas davranır. Bu nedenlerden ötürü Kur’ân-ı Kerîm’de takvâ sahipleri övülmüş, peygamberlere ve tüm inananlara takvâ tavsiye edilmiştir. Örneğin: “(Ey Muhammed!) Ailene namaz kılmalarını emret; kendin de namaza sabırla devam et. Senden bir rızık istemiyoruz, bilakis biz seni rızıklandırıyoruz. Güzel sonuç, takvâ sahiplerinindir.”²²⁴

Mekkî sûrelerde Hz. Peygamber’e (sav) ve ilk inananlara takvâdan sonra sabır ve sebât tavsiye edilmiştir. Mekke müşriklerinin fizikî, malî ve psikolojik baskıları, Müslümanlarınsa sayılarının ve kuvvetlerinin az oluşu onları sabretmeye yönlendirmiştir. Bu nedenden ötürü sabırla ilgili âyetler Mekkî sûrelerde yoğunlaşmış olabilir. İlgili âyetlerin birkaçı şunlardır: “O halde Ey Resûlüm! Onların söyledikleri alay ve hakaret dolu sözlerle karşı sabret. Güneşin doğuşundan önce ve batışından önce Rabbini överek tesbihte bulun!”²²⁵, “Asra yemin olsun ki, insan hakikaten ziyan içindedir. Yalnız iman ederek sâlih amellerde bulunanlar ve birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesna”²²⁶ ve “İşte onların baskılarına karşı sabrettikleri için onlara ecirleri iki defa verilecektir. Onlar kötülüğe iyilikle karşılık verirler ve kendilerine verdiğimiz rızıklardan da Allah rızasını kazanmak için harcarlar.”²²⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de cimrilik ve cömertlik 52 tanesi Mekkî ve 22 tanesi Medenî olmak üzere toplam 74 âyette geçmektedir. Cimrilik; mal veya mülk edinmek, onları biriktirmek ve harcamamak, iyilikten ve yardımlaşmadan kaçınmaktır. Cimrilik her insanda farklı düzeylerde olabilecek tabii bir duygudur. Ancak bir kimsede bulunan aşırı cimrilik; sadaka ve zekât vermekten kaçınarak Allah Teâlâ’nın emirlerini yerine getirmeme, yardımlaşmadan uzaklaşarak kardeşlik bağlarına zarar verme ve kişiye verdiği psikolojik zararlar nedeniyle düzeltilmeye çalışılmalıdır.

Allah Teâlâ, İslâm’ın Mekke yıllarında cimrilik hususundan insanları sakındırmak ve onlara cömertlik erdemini kazanmaları için tavsiyelerde bulunmuştur. “Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızın canına kıymayın. Biz, sizide onları da

²²⁴ (Kur’ân-ı Kerîm, Tâ-Hâ, 20/132).

²²⁵ (Kur’ân-ı Kerîm, Kâf, 50/39).

²²⁶ (Kur’ân-ı Kerîm, Asr, 103/1-3).

²²⁷ (Kur’ân-ı Kerîm, Kasas, 28/54).

rızıklandırırız. Onları öldürmek hakikaten büyük bir suçtur”²²⁸“İnsanları arkalarından çekiştiren, onların ayıp ve kusurlarını arayan, mal toplayan ve topladığı malı sayıp duran kimselerin vay haline! O kimseler, mallarının kendisini ebedileştirdiğini zannetmektedir”²²⁹, “Kim cömert davranarak Allah yolunda harcar, gûnahtan sakınır, bunların ecirlerini alacağına inanırsa biz ona iyiliğe giden yolları kolaylaştırır.”²³⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de böbürlenmek ve kibirlenmek 58 tanesi Mekkî ve 15 tanesi Medenî olmak üzere toplam 73 âyette geçmektedir. Böbürlenmek ve kibir; bir kimsenin kendisini diğer insanlardan daha üstün görerek onları aşağılamasıdır. Bunların aksi tevazudur. Kibirlenmenin en ileri evrelerinden olan tekebbür, Allah Teâlâ’ya karşı böbürlenmek ve itaat etmemek demektir. Kibir, cimrilik gibi Mekke döneminde nehyedilen vasıflardandır. “Bizim âyetlerimize yalnızca, kendilerine bu âyetlerle öğüt verildiğinde secde eden, kibire kapılmadan, Rabblerinehamd ile tesbihde bulunan kimseler inanır”²³¹, “Onlara, içerisinde ebedî olarak kalmak üzere cehennemin kapılarından girin. Büyüklük taslayanların varacakları yer ne kötüdür, denilecek.”²³²

Kur’ân-ı Kerîm’de ölçü ve tartıyla ilgili hususlar 43 tanesi Mekkî ve 3 tanesi Medenî olmak üzere toplam 46 âyette geçmektedir. Bu hususlar genellikle Allah Teâlâ’nın bir ölçü ve nizâmla yaratması, ölçüde adâletli davranma, haksızlık ve hile yapmamaya yöneliktir. “Yazıklar olsun, ölçüye ve tartıya hile karıştıranlara”²³³, “Bir şeyi ölçtüğünüz vakit tam ölçün. Doğru teraziyle tartın, bu daha hayırlıdır ve neticesi de güzeldir.”²³⁴, “Şuayb dedi ki: Ey kavmim! Ölçü ve tartıda adâletli davranın. İnsanların mallarınınve hakları olanın değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk ve fasat çıkarmayın”²³⁵, “Tartma işlemini adâletle yerine getirin. Teraziyi eksik tutmayın.”²³⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan eşitlik ve eşitsizlik konusu 26 tanesi Mekkî ve 4 tanesi Medenî olmak üzere toplam 30 âyette geçmektedir. Eşitlik, her insan için temel haklardan biridir. Allah Teâlâ, insanları yaratırken aralarında üstünlük veya ayrıcalık

²²⁸ (Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ, 17/31).

²²⁹ (Kur’ân-ı Kerîm, Hümeze, 104/1-3).

²³⁰ (Kur’ân-ı Kerîm, Leyl, 92/1-3).

²³¹ (Kur’ân-ı Kerîm, Secde, 32/15).

²³² (Kur’ân-ı Kerîm, Mü’min, 40/76).

²³³ (Kur’ân-ı Kerîm, Muttaffifin, 83/1).

²³⁴ (Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ, 17/35).

²³⁵ (Kur’ân-ı Kerîm, Hüd, 11/85).

²³⁶ (Kur’ân-ı Kerîm, Rahmân, 55/9).

olmadan eşit olarak yaratmıştır. Erken dönemde gündeme gelen bu konu Kur'ân-ı Kerîm'in indiği toplumun; kabile anlayışına sıkı sıkıya bağlı olması, hür ve köle ayrımının olması ve erkeklerin kadınlardan daha üstün tutulmasıyla ilgili olabilmektedir. İslâm'ın getirdiği düşünce sistemi, insanlığın geneline hâkim olan bu adâletsiz yaklaşımları kınayarak yaratılışta insanların eşit olduğunu, üstünlüğün aklını kullanma, iman etme ve takvâda olabileceğini savunmuştur.

Eşitlik ve eşitsizlik hususundaki âyetlere şunlar örnek gösterilebilir: “Allah şu iki adamı size misal veriyor: Bunlardan ilki dilsizdir, hiçbir şeye güç yetiremeyen ve efendisinin sırtına yük olan bir kimsedir. Onu nereye gönderirse göndersin hayırla dönemez. Hiç böyle bir kimseyle adâleti emreden ve işlerinde doğru yolda olankimse eşit olabilir mi?”²³⁷, “İnkâr edenler mi yoksa âhiret korkusuyla ve rabbinin rahmetini, nimetini umarakgece vakitlerinde secde eden ve ayakta duran kimse mi daha hayırlıdır?” De ki: “Hiç bilen kimselerle bilmeyen kimseler bir olur mu?” Yalnızca akıl sahipleri öğüt alırlar.”²³⁸, “Hiç görenle görmeyen bir olur mu? İman ederek dünya ve âhirethayatı için sâlih amel yapan ile kötülük yapan bir değildir. Ne kadar az düşünüyorsunuz!”²³⁹

Mekkî sûrelerin muhtevalarıyla ilgili ele alacağımız son konu tebliğdir. Tebliğ, Kur'ân-ı Kerîm'de 18 tanesi Mekkî ve 2 tanesi Medenî olmak üzere toplam 20 âyette geçmektedir. Tebliğ, peygamberlerin vahiyle aldıkları bilgileri insanlara aktarmasıdır. Bu nedenle Hz. Peygamber (sav) beşîr (müjdeleyici) ve nezîr (uyarıcı) olarak nitelendirilmiştir. Özel olarak peygamberlerin olan bu görev genel anlamda tüm inananların görevidir. Kur'ân-ı Kerîm'de 20 defa geçen tebliğ kelimesinin yanında aynı anlamlara gelen davet 200'den fazla geçmektedir. Bu durum bizlere Allah Teâlâ'nın dini ve kelamını anlatmanın, hayırlı olan şeylere ve asıl kurtuluşa çağırmanın önemini göstermektedir.

Tebliğ ve davetle ilgili âyetlerin birkaçı şunlardır: “Ey Resûlüm, sen Rabbinin yoluna hikmetle ve güzellikle çağır. Onlarla en güzel yöntemlerle mücedelede bulun. Muhakkak ki senin rabbin, kendisinin yolundan çıkanların kimler olduğunu çok iyi

²³⁷ (Kur'ân-ı Kerîm, Nahl, 16/76).

²³⁸ (Kur'ân-ı Kerîm, Zümer, 39/9).

²³⁹ (Kur'ân-ı Kerîm, Mü'min, 40/58).

bilendir. Rabbin, doğru yolda olanları da çok iyi bilmektedir”²⁴⁰, “Ve biz seni yalnızca beşîr ve nezîr olarak tüm insanlara gönderdik. Ancak insanların çoğu bunu bilmiyorlar”²⁴¹, “Ve bizim üzerimize düşen Allah’ın mesajını tam olarak, açıkça size ulaştırmaktır”²⁴², “Onlara haber verdiğimiz azabın bir bölümünü sana göstersek de göstermesekde, senin vazifen yalnızca tebliğ etmektir. Hesaba çekmek ise bize aittir”²⁴³, “Ben size rabbimin vahyettiğini iletiyorum ve ben size öğüt veren güvenilir bir öğüt verenim.”²⁴⁴

Hulâsa Mekkî âyetlerde öne çıkan bu 15 konuda öncelikli olarak Allah Teâlâ’nın varlığını, birliğini ve kudret sıfatını görmekteyiz. Önceliğin bu konuda olması, Allah Teâlâ’nın kendisinin birtakım niteliklerinden bahsederek vahiy yoluyla iletişime geçtiği insanlara kendisini tanıtmaya amacına mâtuftur. Allah Teâlâ aynı zamanda insanlara, insan türünün özelliklerinden ve dünya hayatından bahsederek yaratılışın asıl gayesine işaret etmektedir. Kıyamet, hesap, âhiret, cennet ve cehennem konuları ise yaratılışın asıl gayesini destekleyen diğer konulardandır. Bunların yanı sıra Hz. Peygamber’in (sav) peygamberliğinin doğrulanması, onun birtakım özelliklerinin açıklanması Mekke dönemi için elzemdir. Çünkü Mekke döneminde Hz. Peygamber’e (sav) kendisinin şair ve mecnun olduğu gibi birtakım iftiralar atılmıştır. Hz. Peygamber’le (sav) ilgili âyetler inkârcılara cevap vermesi bakımından önemli olduğu gibi, Hz. Peygamber’in (sav) İslâm dininin son peygamberi olması bakımından her dönemde önem arz etmektedir.

Mekke döneminde inanılması gereken hususlar belirtildikten sonra temel ahlâki ilkeler emredilmiştir. Bir nevi insanların zihinlerinin içi temizlendikten sonra insanların dış dünyalarına geçilmiş, onların birbirleriyle olan ilişkileri ve iletişimleri düzenlenmiştir. Allah Teâlâ’ya ve âhiret gününe inanan kimselere yakışmayacak cimrilik, büyüklük taslamak, eşitsizlik, adaletsizlik, ölçü ve tartı kullanımında hileye başvurmak gibi davranışlar uygun görülmemiştir. Cömertlik, tevâzu, adâletli olmak, takvâ ve sabır sahibi olmak, tebliğde bulunmak ise övülen davranışlar arasındadır. O hâlde Müslüman bir kimsenin ahlâkını oluşturan temel dinamiklerin zikrettiğimiz bu maddeler olduğunu söyleyebiliriz.

²⁴⁰ (Kur’ân-ı Kerîm, Nahl, 16/125).

²⁴¹ (Kur’ân-ı Kerîm, Sebe’, 34/28).

²⁴² (Kur’ân-ı Kerîm, Yâsîn, 36/17).

²⁴³ (Kur’ân-ı Kerîm, R’ad, 13/40).

²⁴⁴ (Kur’ân-ı Kerîm, A’râf, 7/68).

İKİNCİ BÖLÜM

ÖNCELİKLERİ BAKIMINDAN HZ. PEYGAMBER'İN MEDİNE HAYATI

2.1. Öncelikleri Bakımından Hz. Peygamber'in Medine Hayatı

İslâm tarihinin ilk hicreti Mekke döneminde açıkladığımız üzere Habeşistan'a olan hicrettir. Hz. Peygamber'in (sav), Habeşistan'a hicret edilmesine izin vermesinde birtakım sebepler olduğu gibi, Medine'ye hicret edilmesine izin vermesinde de birtakım sebepler vardır. Medine; Evs, Hazrec ve çeşitli Yahudi kabilelerin yaşadığı, birlik ve beraberliğin olmadığı bir şehirdir. İçinde bulundukları karma yapı, yeni bir dinin rahatlıkla yayılmasına ortam hazırlamaktadır. Aynı şekilde Evs ve Hazrec kabileleri arasında uzun yıllardır devam eden savaşlar toplumun, İslâm'ın ön gördüğü kardeşlik ve beraberliğe ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Medine, Mekke'nin 350 km kuzeyinde önemli bir yere sahiptir.²⁴⁵ Medine'nin, Mekke'ye yakın oluşu Mekkelilerin faaliyetlerinden haberdâr olmalarını kolaylaştırmaktadır. Mekkelilerin ticaret güzergâhlarına yakınlık, Mekkeliler için bir tehdit oluşturacak ve ileride savaşmalarına neden olacaktır. Medine'nin tercih edilmesinde diğer bir sebep Hz. Peygamber'in (sav) dedesi Abdülmuttalib'in akrabalarının orada bulunmasıdır. Amcası Abbas'ın ise Medineli bazı kimselerle dostluğu bulunmaktadır.²⁴⁶ Bunların yanında Akabe Biatlarından sonra Medine'de Müslüman olanların sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. Medine'de Mus'ab b. Umeyr'in tebliğ faaliyetleri neticesinde önemli kabile reislerinden Sa'd b. Muaz

²⁴⁵ Bozkurt, Küçükaşçı, "Medine", 305.

²⁴⁶ Sarıçam, *Hiz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı*, 139.

Müslüman olmuştur. Bu ve dahada artırılabilcek nedenlerden ötürü Hz. Peygamber (sav), Medine'ye hicrete izin vermiştir.

Akabe Biatlarından sonra Mekke'de Hz. Peygamber (sav), Hz. Ebû Bekir ve onların aileleri, hicret etmeye güç yetiremeyenlerden başka neredeyse Müslüman kimse kalmamıştır. Bu durum Mekkeli müşrikleri endişelendirmiştir. Çünkü Mekke'de rahatça yaşamalarına izin vermedikleri ve küçük gördükleri Müslümanlar, toplu olarak bir merkeze gidiyor ve Mekke'yi hem güvenlik açısından hem de ekonomik açıdan tehdit ediyordu. Hicret olayının oluşturduğu bu tehditlere karşı önlem alabilmek için Dârunnedve'de toplanmışlar ve ileri sürülen üç görüşü değerlendirmişlerdir. Bu görüşler; Hz. Peygamber'i (sav) ölene kadar hapsedmek, Hz. Peygamber'i (sav) Mekke'den başka bir yere sürgün etmek ve onu her kabileden bir kişinin saldırmasıyla öldürtmekti.

Üçüncü görüş Ebû Cehil tarafından verilmiştir. EbûCehil'in görüşünde yer alan her kabileden bir kişinin katılması, olası bir kan davasının önüne geçeceğinden, kabul görmüştür. Mekkeli müşriklerin bu planları Hz. Peygamber'e (sav) haber verilmiş ve akabinde hicret etmesine de izin verilmiştir. Hz. Peygamber (sav) hazırlıklarını tamamlamış, Hz. Ali'yi kendi yatağına yatırmış ve Hz. Ebû Bekir'le Sevr Dağı'na doğru yola çıkmıştır. Sevr Dağı, Mekke'nin güneyinde yer almaktadır. Hicret güzergâhının ilk durağının Sevr Dağı olması müşriklerin peşlerine düşüp yakalamak isteyeceklerinden ötürüdür.

Hz. Peygamber (sav) ve Hz. Ebû Bekir Sevr Dağında bir mağarada üç gün kalmışlardır. Üç gün boyunca onlara Esmâbnt. Ebû Bekir yemek getiriyor, kardeşi Abdullah b. Ebû Bekir Mekke'de olup biteni haber veriyordu. Esmâ ve Abdullah Mekke'ye döndükten sonra Âmir b. Führeyre koyun sürüsünü getiriyor ve onların ayak izlerini siliyordu. Mekke'de ise müşrikler Hz. Peygamber'in (sav) yerinde Hz. Ali'yi bulmuş ve onu bir süreliğine hapsedmişlerdi. Yaptıkları planların başarısızlığı onları daha da öfkelenmişti. Şimdide Hz. Peygamber'i (sav) yakalayana ya da öldürene ödül vaad ediyorlardı. Böylelikle daha fazla kişiyle onu arayarak bulma imkânlarının artacağını ümit ediyorlardı.

Ödül den faydalanmak isteyen kimseler Hz. Peygamber (sav) ve Hz. Ebû Bekir'in gizlendiği mağaranın önüne kadar gelmişlerdi. Ancak Allah Teâlâ'nın

yardımla iz sürücüler onları göremediler. Hz. Peygamber (sav) ve Hz. Ebû Bekir üç günün sonunda mağaradan çıkmış ve Medine yoluna düşmüşlerdi. Kendilerine Abdullah b. Üreykıt isimli klavuz yardımcı olmuştu. Abdullah b. Üreykıt, içinde bulundukları tehlikeden dolayı onları az kullanılan yollardan götürüyordu. Her ne kadar gerekli tedbirler alınsa da Arapların arasında mâhir iz sürücüler vardı. Bunlardan biri olan Sürâka b. Mâlik atıyla Hz. Peygamber'e (sav) yetişmişti. Ancak onu görünce atının ayakları çöl kumuna gömülmüş, kendisi de yere düşmüştü. Bu durum birkaç defa daha tekrarlanmış ve sonuncusunda Sürâkaeman dilemiştir. Hz. Peygamber (sav), arkalarından gelen başka kimseler varsa onlara engel olmasını isteyerek kendisine emannâme vermiştir.

Ödül nedeniyle Hz. Peygamber'i (sav) durduranlardan biri de Büreyde b. Husayb'dır. Büreyde, Hz. Peygamber'in (sav) konuşmasından etkilenmiş ve Müslüman olmuştur. Bir süre, yolculuklarına da eşlik etmiştir. Zaman sonra Hz. Peygamber (sav) ve Hz. Ebû Bekir Kubâ'ya ulaşmıştır. Kubâ'da yaşayan Müslümanlar Hz. Peygamber'den (sav) kendilerine bir mescit yapmalarını istemişler ve bu isteklerinin neticesinde Hz. Peygamber (sav) Kubâ Mescidi'nin temellerini atmıştır. Böylelikle İslâm'ın ilk mescidi inşa edilmiştir. Kubâ Mescidi Kur'ân-ı Kerîm'de takvâ üzerine kurulu mescit olarak geçmektedir.²⁴⁷ Hz. Peygamber (sav) Kubâ'da üç gün kalmış ve Hz. Ali kendilerine yetişince Medine'ye doğru tekrar yola koyulmuşlardır. Kubâ ve Medine arasında, Rânûnâ vadisine vardıklarında Hz. Peygamber (sav) cuma namazı kıldırmış, hutbe irâd etmiştir. Akabinde Hz. Peygamber (sav) ve beraberindekiler Medine'ye ulaşmış ve sevinçle karşılanmıştır.²⁴⁸

Mekkeli Müslümanların Hz. Peygamber (sav) önderliğinde Medine'ye hicreti sadece İslâm tarihinde değil dünya tarihinde de yer alan önemli olaylardandır. Bununla beraber Müslümanların tümü için hicretin öneminde, hicret esnasında ve sonrasında gösterilen kardeşlik, fedakârlık, sabır, Allah Teâlâ'ya güvenme, ümitsizliğe düşmeme, İslâm davası için malını harcama ve canını tehlikeye atma, cesaret ve soğukkanlılık gösterme hususunda örnekler vardır. Bu nedenle hicret farklı bakış açılarından değerlendirilerek okunmalıdır.

²⁴⁷ (Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe, 9/107).

²⁴⁸ Ahmet Önkâl, "Hicret" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17:458-462.

H. Peygamber (sav) Medine'ye gelince yaptığı ilk iş Mescid-i Nebevî'nin inşa edilmesi olmuştur. H. Peygamber (sav) devesinin çöktüğü araziye satın almış, arazide gerekli düzenlemeler yaptırmış ve taş, kerpiç, hurma ağaçlarından mescid inşa edilmiştir. Mescidin inşasında H. Peygamber (sav), ensar ve muhacir beraber çalışmıştır. Mescidin yan tarafına H. Peygamber (sav) ve hanımları için iki oda yapılmıştır. Zamanla odaların sayısı dokuza çıkmıştır. Mescidin inşası tamamlanana kadar H. Peygamber (sav), Ebû Eyyûb el-Ensarî'nin evinde kalmıştır. İnşa edilen bu mescit; namazgâh, askerî mevzuların istişare edildiği, savaş sonrası yaralı askerlerin tedavi edildiği, elçilerle görüşüldüğü, kimsesizlerin barındığı, tebliğ faaliyetlerinin yürütüldüğü ve Kur'ân-ı Kerîm'in öğrenildiği ve müzakere edildiği yerdir.

H. Peygamber'in (sav) Medine'de yaptığı en önemli faaliyetlerden bir tanesi muâhâttir. Muâhât, İslâm kardeşliği demektir. İlk olarak Mekke yıllarında hürler ve azâd edilmiş köleler arasında yapılmıştır. İkinci olarak Medine'de, ensar ve muhacir kardeş kılınmıştır. Muâhât ile muhacir ve ensarın arasında kardeşlik, hoşgörü, yardımlaşma, sevgi, birlik ve beraberlik bağları kuvvetlenmiştir. Mekke'de evlerini, geçim kaynaklarını ve akrabalarını bırakan muhacirlerin sıkıntıları biraz olsun giderilmeye çalışılmıştır. Ensar evlerini ve mallarını muhacirlerle paylaşmış, hatta onlara vâris bile olmuşlardır. Mirasa dair hüküm Bedir Savaşı'ndan sonra neshedilmiştir.²⁴⁹

Hicretin ilk yılında gerçekleşen önemli bir husus Medine Sözleşmesi'nin hazırlanmasıdır. Medine sözleşmesi hazırlanmadan önce, kabileler kendi içlerinde birlik oluşturmakta ancak şehrin tamamını içeren idari bir yapı bulunmamaktadır. Medine Sözleşmesiyle H. Peygamber'in (sav) amacı, dini ve etnik yapısı farklı kesimlerin idari yapısını birleştirmek ve toplumsal dayanışmayı sağlamaktır. Medine Sözleşmesi'yle, Medine'ye bir saldırı olması durumunda şehrin güvenliği Yahudiler ve Araplar tarafından beraberce sağlanacaktır. Yahudiler, Müslümanlar gibi savaş masraflarına ortak olacaktır. Yahudiler, müşriklerle ittifak halinde olmayacak Müslümanlarla beraber bir topluluk oluşturacaktır. Bir hususta ihtilaf edildiğinde H. Peygamber'e (sav)

²⁴⁹ (Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl, 8/75).

danışılacaktır. Maddelerini artırabileceğimiz Medine Sözleşmesi, dünyada bir devletin oluşturduğu ilk anayasa kabul edilmektedir.²⁵⁰

Hiz. Peygamber (sav), Medine Sözleşmesi'yle şehrin içini barışla güvence altına almıştır. Aslında Hiz. Peygamber (sav), peygamberlikle görevlendirildiği ilk günden itibaren davetini tavsiyelerle, deliller göstererek, güzel bir üslup kullanarak yerine getirmektedir. Buna karşılık kendisi ve kendisine inananlar zulüm, baskı ve şiddet görmüştür. Hiz. Peygamber de o günlerde inananlara sabırlı olmayı tavsiye etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in de tavsiyesi sabır ve barış olmuştur: "Onların söylediklerine karşı sabırlı ol ve onların yanlarından güzellikle uzaklaş"²⁵¹, "Ey Mü'minler! Hep birlikte barışa giriniz. Şeytanın adımlarını takip etmeyiniz. Çünkü Şeytan açıkça size düşmanlık etmektedir."²⁵²

Cihada izin veren âyetlernâzil olduktan sonra, Hiz. Peygamber (sav), 4 tane seriyye²⁵³ düzenlemiştir. Bu seriyyeler Bedir Savaşı'ndan önce gerçekleşmiştir ve sırasıyla şunlardır; Sîfûlbahr, Râbiğ, Harrâr ve Batn-ı Nahle. İlk üç seriyyede çarpışma gerçekleşmemiştir. Ancak Abdullah b. Cahş komutasındaki Batn-ı Nahle seriyyesinde bir kişi öldürölüp iki kişi de esir alınmıştır. Bedir Savaşından önce düzenlenen gazveler²⁵⁴ ise şunlardır; Ebvâ, Bûvat, Bedr'ul-Ûlâ ve Zu'l-Uşeyre.

Bedir Savaşı, hicretin 2. yılında yapılmıştır. Bedir Savaşı müşriklerle yapılan ilk savaş olması hasebiyle İslâm tarihinde önem arz etmektedir. Hicretten 2 yıl sonra Mekkeli müşrikler Suriye'ye büyük bir kervan göndermişlerdir. Hiz. Peygamber (sav), bu kervanın haberini almış ve iki sahabeyi daha fazla bilgi edinmesi için göndermiştir. Kervanın büyüklüğü, kervanı koruyan muhafızların azlığı ve Mekke'de muhacirlerin mallarına el konulması nedenlerinden ötürü Hiz. Peygamber (sav), ashabını sefere çağırmıştır. Bedir mevkiine gitmek için 300 kişiden oluşan bir ordu hazırlamıştır.

Kervanın idarecisi Ebû Süfyan, Müslümanların hazırlık yaptığı haberini almış ve Mekkelilere de durumu bildirmiştir. Ebû Süfyan Bedir'e uğramadan başka bir yoldan Mekke'ye ulaşmıştır. Kervan Mekke'ye varmadan, 1000 kişilik müşrik ordusu Bedir'e

²⁵⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 126.

²⁵¹ (Kur'ân-ı Kerîm, Müzzemmil, 73/10).

²⁵² (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/208).

²⁵³ Seriyeler: Hiz. Peygamber (sav)'in katılmadığı, başka bir sahabinin kumanda ettiği askeri birliklerdir.

²⁵⁴ Gazveler: Hiz. Peygamber (sav)'in katılarak bizzat kendisinin komuta ettiği askeri birliklerdir.

doğru yola çıkmıştır. EbûSüfyan bir zarara uğramadan Mekke'ye vardığını haber vermesine rağmen müşrik ordusu Müslümanlara gücünü göstermek için geri dönmemiştir. Bunun yanı sıra müşrikler Batn-ı Nahle'de öldürülen kişinin intikamını da almak istiyorlardı.

İki ordu karşılaşmadan önce Hubâb b. Münzir'in fikriyle Müslüman ordusu Bedir kuyularına yakın yerlere yerleştirilmiş ve diğer su kuyularıda kapatılmıştır. Böylelikle Müslümanlar bir avantaj elde etmişlerdir. Hz. Peygamber (sav) orduyla ilgili gerekli düzenlemeleri yapmış ve tedbirleri almıştır. Savaştan bir gece önce ise Allah Teâlâ'ya uzun uzun dua etmiştir.

Savaş, 17 Ramazan 2/ 14 Mart 624 tarihinde geleneklere uygun olarak teke tek vuruşma şeklinde başlamıştır. Teke tek vuruşmada müşriklerin karşısına ensardan kişiler çıkmış ancak müşrikler buna itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine ensardan kişilerin yerini Hz. Hamza, Hz. Ali ve Ubeyde b. Hâris almış ve üçüde düşmanını öldürmüştür. Savaş 4-5 saat sürmüştür. Müslümanların kazanmasıyla neticelenmiştir. Savaşta 14 şehit verilmiş ve karşı taraftan 70 müşrik öldürülmüştür.

Öldürülen müşriklerin içerisinde; Ebû Cehil, Utbe b. Rebîa, Şeybe b. Rebîa, Ümeyye b. Halef ve Hanzala b. EbûSüfyan gibi önemli isimler vardır. Müşrikler bu yenilginin sonucunda EbûSüfyan'ı Mekke'nin idareciliğine getirmişlerdir. Müslümanlar, savaş sonrasında esirlere iyi muamelelerde bulunmuş, Hz. Ebû Bekir'in fikri benimseyerek esirlerin fidye vermesi ya da Müslümanlara okuma yazma öğretmesi şartıyla serbest bırakmışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Bedir Savaşı, batşe-i kübra (şiddetli yakalayış)²⁵⁵ ve yevmü'l-furkan (hak ile batılın ayrıldığı gün)²⁵⁶ olarak geçmektedir. Bununla beraber Allah Teâlâ'nın Bedir Savaşı'nda Müslümanlara 3 bin melek ile yardım ettiği bildirilmektedir.²⁵⁷ Âl-i İmrânsûresinin 13, 123-127, 173-174 âyetlerinde, Enfâlsûresinin 9-12, 19, 41-44, 67, 71 âyetlerinde ve Duhânsûresi 16. âyette Bedir Savaşı'ndan söz edilmektedir.²⁵⁸

²⁵⁵ (Kur'ân-ı Kerîm, Duhân, 44/16).

²⁵⁶ (Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmran, 3/41).

²⁵⁷ (Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmran, 3/123-124).

²⁵⁸ Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5:325.

Bedir Savaşı'nda büyük yenilgiye uğrayan ve akrabaları öldürülen müşriklerin Müslümanlara olan öfkesi gittikçe artıyordu. Mekke lideri EbûSüfyân, Müslümanlarla savaşıp onları öldürünceye kadar temizlenmemeye ve hanımına yaklaşmamaya ant içmişti. EbûSüfyân bu andını tutmak için Bedir Savaşı'ndan yaklaşık iki buçuk ay sonra Medine'ye gitmek için yola çıktı. Medine'ye saldırmaya cesaret edememiş ancak Medine'nin dış tarafında yer alan hurma bahçelerini yakmış ve orada çalışan iki kişiyi öldürmüştü. Müslümanlar bu durumun hemen farkına vararak EbûSüfyân ve beraberindeki birliğin peşine düştü. Ebû Süfyân yine savaşıma cesaret edememiş, kaçarken daha hızlı hareket edebilmek için yanında getirdikleri kavrulmuş unları da atmıştır. Bu gazveye kavrulmuş un anlamına gelen Sevîk Gazvesi denilmektedir.²⁵⁹

Bedir Savaşı'ndan kısa bir süre sonra Medine'de, kendileriyle daha önce Medine Sözleşmesi imzalanmış olan Kaynukâ Yahudileri huzursuzluklar çıkarmaya başlamıştır. Müslümanların Bedir Savaşı'nı kazanmış olmalarını küçümseyen laflar etmişlerdir. Ancak onların bu tutumları Müslümanları kıskanmalarından ötürüdür. Hz. Peygamber (sav) onları uyarmasına ve İslâm'a davet etmesine rağmen onlar, antlaşmayı bozmayı tercih etmişlerdir. Beraberinde kendilerine ait pazarda Müslüman bir kadına hakaret etmişler ve kadını korumak isteyen başka bir Müslümanı da şehit etmişlerdir. Bu olayın neticesinde Kaynukâ Yahudileriyle ipler kopmuştur. Hz. Peygamber (sav) önce tekrar onları İslâm'a davet etmiş daha sonra kalelerini kuşatmıştır. 15 gün süren kuşatmanın ardından verilen hükmü kabul ederek Medine'den çıkarılmışlardır.²⁶⁰

EbûSüfyân önderliğinde yapılan Sevîk Gazvesi, müşriklerin intikamlarını almaları için yeterli olmamıştı. Müşrikler, Müslümanları daha büyük bir hezimete uğratmak istiyorlardı. Hem intikam hem de ticaret yollarının güvenliğini sağlamak için EbûSüfyân'ın Bedir gününde kurtardığı kervandan elde ettikleri gelirleri askeri teçhizatlanmaya ayırmışlardı. Müşrik ordusuna civar kabilelerden de asker toplamışlardı. Yapılan bu hazırlıkları Hz. Peygamber'in (sav) amcası Abbas, kendisine haber vermişti. Haberi alan Hz. Peygamber (sav) de hemen hazırlıklara koyuldu.

²⁵⁹ İsmail Yiğit, "Sevîk Gazvesi" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2009), 36:585.

²⁶⁰ Casim Avcı, "Kaynukâ (Benî Kaynukâ)" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,2022), 25:88.

Hız. Peygamber (sav), savaşın Medine’de kalıp savunma savaşı mı yapacakları ya da Medine’nin dışına çıkararak meydan savaşı mı yapacakları hususunda ısrışarede bulundu. Aslında Hız. Peygamber (sav) gördüğü bir rüyaya binaen savunma savaşı yapmak istiyordu ancak Bedir Savaşı’na katılmayan gençler heyecanla meydan savaşı istediler. İstışarenin sonucunda oğunluğın görüşü olan meydan savaşına karar verilmiş ve Hız. Peygamber (sav) zırhını giymişti. Kısa bir süre sonra sahabe ısrarcı olarak meydan savaşı kararını aldırdığ için pişman olsa da Hız. Peygamber (sav) artık zırhını giymiştir.

Hız. Peygamber (sav) 1000 kişilik orduyla beraber Uhud mevkiine doğru yola ıktı. Ordu henüz Uhud’a ulaşmamışken, münafıkların lideri Abdullah b. bey beraberindeki 300 kişiyle ordudan ayrıldı. Bu durum her ne kadar Müslümanları sayılarının azalmasından ötürü endişelendirse de onlar tevekkül etmeye devam ettiler. Hız. Peygamber’in (sav) ordusu 3 şevval 3/ 23 Mart 625 tarihinde Uhud Dağı’na ulaştı, Hız. Peygamber (sav) savaş düzenini ayarladı ve Ayneny Tepesi’ne okçular yetleştirdi. Okulara savaşı kazansalar da kaybetselerde bulundukları tepeden ayrılmamalarını emretti. Ordunun sancağını Mus’ab b. Umeyr’e verdi.

Savaş yine teke tek vuruşma şeklinde başlamış, Hız. Ali ve Hız. Hamza karşılarına çıkan müşrikleri ldrmşti. Savaşın ilk bölümünde müşrik ordusu ciddi kayıplar vermişti. Öyleki Müslümanlar yendiklerini düşünerek kaçan müşriklerin bıraktıkları ganimetleri topluyorlardı. Bu durumu gören Ayneyn Tepesi’ndeki okçular da ganimet elde etmek istediler. Komutanları Abdullah b. Cübeyr, Hız. Peygamber’in (sav) emrini onlara hatırlatmış ancak kendisini dinleyen sadece birkaç kişi olmuştur. Savaşın başından beri Ayneyn’deki okçuların oradan ayrılmasını bekleyen müşriklerin komutanlarından Hâlid b. Velid, Ayneyn Tepesi’ne baskın yapmış orada kalan okçuları şehit etmiştir. Oradan da savaş meydanına inen müşrik askerler Müslümanları iki ateş arasında bırakmıştır. Savaşın bu bölümünde Müslümanların saf szeni bozulmuş, kargaşa yaşanmış, Hız. Hamza ve daha birçok şehitler verilmiş ve Hız. Peygamber (sav) yaralanmıştır.

Hız. Peygamber (sav) yüzünden ve dizlerinden yaralanmıştı. Etrafindaki sahbeler ise onu korumak için adeta canlarını feda etmişlerdi. Müşriklerden İbnKmie, Hız. Peygamber (sav) olduğunu zannederek Mus’ab b.Umeyr’i şehit etmiş, sevinçle

bağırıyordu. Bu durum müşriklere moral olurken Müslümanları psikolojik olarak yıkmıştı. Sahâbenin bir kısmı Hz. Peygamber (sav) öldürülmüşse savaşmanın ne anlamı var diyordu, bir kısmı da o öldürüldüyse bizlerin yaşaması bir şey ifade etmiyor diyordu. O sırada Hz. Peygamber'i (sav) gören bir sahâbî sevinçle yaşadığını duyurdu. Sahâbîler Hz. Peygamber (sav)'in yanına toplamış, kadınlar yaralarını sarıyordu.

Zaman sonra Hz. Peygamber (sav) ve birkaç sahâbî Uhud Dağı'nda bir mağaraya sığındı. Ebû Süfyan ve beraberindekiler sığındıkları yere kadar gidip Hz. Peygamber (sav), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e seslendiler. Amaçları onların yaşayıp yaşamadıklarını anlmaktı. Onlara göre eğer ki onlar öldüyse bu dava bitmiş demektir. Hz. Ömer Ebû Süfyan'ın söylediklerine dayanamayarak yaşadıklarını söylemiş ve ertesi sene tekrar savaşmak için sözleşmişlerdir. Uhud Savaşı'nda Müslümanlar 70 şehit vermiştir ve müşriklerden 22 kişi öldürülmüştür. Savaş sonunda müşrikler çekildikten sonra, Müslümanlar müsle yapılmış şehitlerini defnetmişlerdir. Müsle yapılmış şehitlerden biri de Hz. Hamza'ydı. Ebû Süfyan'ın karısı Hind, Bedir Savaşı'nda kaybettiği yakınları için özellikle Hz. Hamza'yı öldürtmüş ve organlarını söktürmüştür. Hz. Peygamber (sav) ve akrabalarını şehit veren Müslümanlar bu duruma üzülmüş, bir de onların bedenlerine zarar verilmiş olması onları daha da derinden hüznlendirmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Âl-i İmrân sûresinin 121-122, 140-144, 155, 157, 165-168 âyetlerinde ve Enfâl sûresinin 36-37 âyetlerinde Uhud Savaşı'ndan söz edilmektedir. Uhud Savaşı'nın başından sonuna kadar bizler için önemli dersler bulunmaktadır. Bu savaşta; Hz. Peygamber'in (sav) bir peygamber olmasına rağmen ashâbıyla istişarede bulunduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber'in (sav) emirlerine uymamanın ve ganimet elde etme isteğinin neticelerini müşahade etmekteyiz. Savaşta ya da herhangi bir mücadelede sayının kesin zafer getirmediğini Bedir ve Uhud Savaşı'ndan anlamış bulunmaktayız. Bunlarla beraber gevşemenin ve ümitsizliğe kapılmanın Müslümanlara yakışmadığını, onları yanlışa sevk ettiğini anlamaktayız.²⁶¹

Uhud Savaşı'ndan sonra Hz. Peygamber (sav) müşriklerin tekrar baskın yapma ihtimaline karşılık tedbir almak ve Müslümanların yenilmiş olmalarına rağmen tamamen zayıf düşmediklerini göstermek için müşrik ordusunu takip ettirmiştir.

²⁶¹ Muhammed Hamidullah, Casim Avcı, "Uhud Gazvesi" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42:54-47.

Müslüman birliği Hamrâülesed mevkiine kadar gitmiş ve orada 5 gün beklemişlerdir. Müşrik ordusu ise geri dönmeye cesaret edememiştir. Düzenlenmiş olan bu sefere Hamrâülesed Gazvesi denilmektedir.²⁶²

Uhud Savaşı'nın yaraları sarıldığı günlerde Âmir b. Sasaa kabilesinin başkanı Medine'ye gelmiş ve Hz. Peygamber'den (sav) kabilesine İslâm'ı anlatacak kimselerin göndermesini istemiştir. Hz. Peygamber (sav), göndereceği kimselerin güvenliğini kabile başkanı EbûBerâ'nın temin etmesi üzerine, 70 kurrayı göndermiştir. Kabile mensupları ve kurralar yola çıkmış Bi'r-i Maûne mevkiinde Hz. Peygamber'in (sav) mektubunu elçi Âmir b. Tufeyl'e götürmüştür. Âmir b. Tufeyl mektubu okumayarak elçiyi öldürmüş ve beraberindeki kurralardan iki kişi hariç hepsini şehit etmiştir.

Bi'r-i Maûne olayının gerçekleştiği sıralarda Adal ve Kâre kabileleride kendilerine İslâm'ı öğretecek kimselerin gönderilmesini talep etmişlerdi. Bu talebin üzerine Hz. Peygamber (sav) 10 kurrayı görevlendirmiştir. Ne yazık ki Bi'r-i Maûne'de gerçekleşen olay, Recî' kuyularının yanında 10 kurranın da başına gelmiştir. 8 kurra şehit edilmiş, 2 kurrada Mekke'ye götürülüp önceki savaşlarda akrabaları öldürülen müşriklere satmışlardır. Bu iki sahâbeye bir süre işkence edilmiş sonrasında asılmak sûretiyle şehit edilmiştir. Hz. Peygamber (sav) bu iki olaya çok üzölmüş, bu olayların faillerine beddua etmiştir.

Aynı yıl (625) peygamberlik iddiasında bulunan Tüleyha b. Huveylid üzerine sefer düzenlenmiş ve Tüleyha etkisiz hale getirilmiştir. Hz. Peygamber'i (sav) kötüleyen, zaferlerini küçümseyen ve hanımlarına şiirler yazan Yahudi şair Ka'b b. Eşref öldürtölmüştür. Yahudi Nadîroğulları kabilesi, Medine'de karışıklıklar çıkarmaya başlamıştır. Bi'r-i Maûne olayından kurtulan Amr b. Ümeyye'nin yanlışlıkla eman verilen iki kişiyi öldürmesi sonucunda ödenmesi gereken diyete ortak olmamışlardır. Halbûki yapılan Medine Sözleşmesi'ne göre ortak olmaları gerekmektedir. Ardından Hz. Peygamber'e (sav) çeşitli oyunlar kurarak kendisini öldürtmeye çalışmışlardır. Bu hareketleriyle kendi akîbetlerini hazırlamış ve Kaynukaoğulları gibi Medine'den çıkarılmışlardır.²⁶³

²⁶² İbrahim Sarıçam, "Hamrâülesed Gazvesi" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1997), 15:498-499.

²⁶³ Nadir Özkuyumcu , "Nadîr (Benî Nadîr)" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,2006), 32:275-276.

627 yılına gelindiğinde Yahudilerin ve münafıkların kışkırtmalarıyla Mekkeli müşrikler civar kabilelerle anlaşmalar yapmışlardır. Bu kabileler arasında Gatafân, Süleym, Sakîf ve Kinâne gibi pek çok kabile vardır. Neredeyse 10.000 kişiden oluşan ordu hazırlamışlardır. Bu durumu haber alan Hz. Peygamber (sav) ashâbıyla istişarede bulunmuş ve Selman-ı Farisî'nin fikriyle Medine'nin etrafına hendekler kazılmasına karar verilmiştir. Bu fikirden ötürü yapılacak olan savaşa Hendek Savaşı ve Kur'ân-ı Kerîm'de Ahzâbsûresinde geçmesinden ötürü de Ahzâb Savaşı denilmiştir.

Mekke'den çıkan müşrik ordusu Medine'ye ulaşınca kadar Müslümanlar hendek kazma işlemini tamamlamış, çıkarılan kumlardan ve taşlardan siperler oluşturmuşlardır. Bu işlem yapılırken Müslümanlar kıtlık ve savaş hazırlıklarının ağırlığı nedeniyle zor dönemler geçirmişlerdir. Müşrik ordusu Medine'ye ulaştığında ilkdefa gördükleri bu savaş yönteminden ötürü şaşırılmışlardır. Hendeğin zayıf noktalarını tesbit ederek aşmaya çalışmışlar ancak başarılı olamamışlardır. Müslümanlar kazdıkları hendeklerin arkasında müdafaya devam etmişlerdir. Hendeğe düşen kimseleri öldürmüşlerdir. Müşrikler hendeğe aşamayacaklarını anlamış ok kullanarak mücadeleye devam etmişlerdir. Müşriklerin yoğun ok atışları nedeniyle Müslümanlar dört vakdin namazını kılamamışlardır.

Savaş uzamış, müşriklerin yanlarında getirdiği gıdalar yetersiz kalmıştır. Mekkeli Müşrikleri savaş için kışkırtan kimselerin belkide en başı olan Huyey b. Ahtab, savaşın yalnızca Kureyzaogullarının içeriden saldırmasıyla, Müslümanları iki ateş arasında bırakmak sûretiyle bitebileceğini düşünmüştür. Bunun için hemen Kureyzaogullarına gitmiş, her ne kadar onlar sözleşmeye sadık kalacaklarını belirtse de onları ikna etmeyi başarmıştır. Hz. Peygamber'e (sav) bu durum haber verilmiştir.

Hz. Peygamber (sav), Gatafân kabilesiyle antlaşma yapmak istemiş ancak Gatafânlılar yanaşmamıştır. Bu sırada müşriklerle daha önce anlaşma yapmış olan Eşca' kabilesinin lideri Nuaym b. Mes'ud Müslüman olmuştur. Nuaym b. Mes'ud Müslüman olduğunu Hz. Peygamber'e (sav) söyledikten sonra gizli tutmuş ve bu sayede Medine'nin içerisinde yer alan Yahudilerin, dışarıdaki düşmanla ittifakını bozmuştur. Böylelikle müşrikler içerideki müttefiklerini yitirmiş, gıdaları tükenmiş ve hac mevsiminin de yaklaşması nedeniyle kuşatmayı kaldırmışlardır.

Hendek Savaşı neticesinde 6 kişi şehit olmuş ve 8 müşrik öldürülmüştür. Hendek Savaşı'yla müşriklerin Müslümanlara saldırıları sona ermiş ve artık Müslümanlar taarruza geçmiştir. Hendek Savaşı Kur'ân-ı Kerîm'de şiddetli sarsıntı şeklinde ifade edilmiştir.²⁶⁴ Bununla beraber Ahzâbsûresinin 10-25 ve 33.âyetlerinde geçmektedir. Hendek Savaşı'nda müşriklerle işbirliği yaparak Medine Sözleşmesi'ne aykırı davranan son Yahudi gurup Kureyzaogulları olmuştur. Hz. Peygamber (sav) Hendek Savaşı'ndan sonra Kureyzaogullarının yurtlarına doğru yürümüştür. Hz. Peygamber (sav) onları ilk önce İslâm'a davet etmiştir. Daveti reddetmeleri üzerine çarpışmalar yapılmıştır. Ancak Kureyzaogulları iyi bir sonuç alamayacaklarını anlamış ve teslim olmuşlardır.

Kureyzaogulları hususunda hakem Sa'd b. Muaz olmuştur. Sa'd'ın, Tevrat'a göre hüküm verdiği rivayet edilmektedir. Bu hükme göre bülûğ çağına erişmiş erkekler öldürülmüş, henüz çocuk olanlar ve kadınlar esir olarak alınmış ve geride bıraktıkları mallar ganimet sayılmıştır.²⁶⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de Kureyzaogulları için şöyle buyurulmaktadır: “Allah kitap ehlinde müşriklere destek verenleri sığındıkları kalelerinden çıkardı. Onların kalplerine korku yerleştirmişti. Siz de onların bazısını öldürüyor ve bazısını da esir olarak alıyordunuz. Allah, sizi onların daha önce girmedığınız topraklarına, yurtlarına ve geride bıraktıkları mallara varis bıraktı. Muhakkak ki Allah'ın her şeye gücü yetmektedir.”²⁶⁶

627 yılında yaşanan bir diğer önemli gelişme Müstalikoğulları Savaşı'dır. Hz. Peygamber Huzâahlara bağlı Müstalikoğullarının Medine'ye saldırmak için hazırlandıklarının haberini almış ve Müslümanlar Müreysi' kuyusunun başında düşmanla karşı karşıya gelmişlerdir. Kuyunun isminden dolayı bu savaşa Müreysi' Savaşı da denilmektedir. Savaş Müslümanların üstünlüğü ile sona ermiş; ganimetler ve esirler elde edilmiştir. Esirlerin arasında Müstalikoğullarının lideri Hâris'in kızı Cüveyriye Hz. Peygamber (sav) ile evlenmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) bu evliliğindeki maksat Müstalikoğullarını İslâm'a yaklaştırmaktır. Evlilik maksadına ulaşmış Müstalikoğulları Müslüman olmuştur.

²⁶⁴ (Kur'ân-ı Kerîm, Ahzâb, 33/11).

²⁶⁵ Casim Avcı, “Kureyza (Benî Kureyza)” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26:431-432.

²⁶⁶ (Kur'ân-ı Kerîm, Ahzâb, 33/26-27).

Müstalikoğulları Savaşı'na Hz. Peygamber'in (sav) beraberinde Hz. Âişe de gitmiştir. Hz. Âişe savaşın sonunda kolyesini düşürüp onu aramaya koyulmuştur. Bu sırada ordu savaş mevkiinden uzaklaşmış, Hz. Âişe geride kalmıştır. Ordunun ardında kalanları toplamakla görevli Safvân b. Muattal, Hz. Âişe'yi görmüş devesine bindirerek onu orduya yetiştirmiştir. Bu durum münafıklar tarafından konuşulmuş hatta daha da ileri giderek Hz. Âişe ve Safvân b. Muattal'a iftira atma boyutuna ulaşmıştır. Müslümanlardan bir kısmı atılan iftiraya inanmış ancak bir kısmı da inanmamıştır.

Ordu Medine'ye döndükten kısa bir süre sonra Hz. Âişe hastalanmış ve neredeyse bir ay kadar yatmıştır. Böylelikle kendisi için atılan iftiralardan haberi olmamıştır. Bu süreçte Hz. Peygamber (sav), Hz. Ebû Bekir ve ailesi çok üzülmüştür. Hz. Âişe hastalığı bitip durumu öğrendiğinde üzüntüsünden çok ağlamıştır. Daha sonra Nûrsûresinin 11-21 âyetleri indirilmiş ve Hz. Âişe ve Safvân b. Muattal'ın suçsuz olduğu Allah Teâlâ tarafından ortaya konulmuştur. Böylelikle Hz. Âişe, Allah Teâlâ'ya hamd etmiş ve iftiralara inanan Müslümanlar kendisinden özür dilemişlerdir.²⁶⁷

628 yılına gelindiğinde, Hz. Peygamber (sav) Kâbe'yi tavaf ettiğine dair bir rüya görmüştür. Bu rüyanın üzerine yaklaşık 1500 müslümanla umre yapmaya karar vermişlerdir. Yola çıkmadan önce kurbanlık hayvanlarını ve sadece yolculuk silahlarını yanlarına almışlardır. Zülhuleyfe mevkiine gelindiğinde Hz. Peygamber (sav) ihrama girmiştir. Müşriklerle savaşmak için değil umre yapmak için geldiklerini bildirecek bir grup göndermiştir. Müşrikler bunun üzerine asker toplamaya başlamıştır.

Hz. Peygamber (sav) ve beraberindeki müslümanlar Mekke'nin yakınlarında olan Hudeybiye' ulaşmışlardı. Oradayken pek çok elçi Mekke'yle Müslümanlar arasında gidip gelmiştir. Son olarak Hz. Peygamber (sav) Mekke'ye Hz. Osman'ı göndermiştir. Müşrikler, Müslümanların umre yapmasına izin vermemiş ancak Hz. Osman'ın yapabileceğini söylemişlerdir. Hz. Osman'ın bu teklifi kabul etmemesi üzerine onu birkaç günlüğüne hapsedmişlerdir. Ancak Hz. Peygamber'e (sav) gelen haber Hz. Osman'ın öldürüldüğü şeklindedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav),

²⁶⁷ Ahmet Önkâl, "Müstalik (Benî Müstalik)" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31:360-361

beraberindeki Müslümanlardan gerekirse savaşmak üzere bîat almıştır. Bu bîata Rıdvân Bîatı veya Bey'atürrıdvân denilmektedir.²⁶⁸

Müşrikler, Müslümanların yapmış olduğu bîat hakkında bilgi edinince telaşlanarak Hz. Osman'ı serbest bırakmış ve antlaşma yapmak üzere bir heyeti Hudeybiye'ye göndermiştir. Böylelikle Mekkeli müşrikler ve Müslümanlar arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma metninin başında müşrik heyeti bismelenin yazılmasına itiraz etmiş, Hz. Peygamber (sav) de Abdullah'ın oğlu Muhammed yazılmasına rıza göstermiştir. Yapılan antlaşmaya göre; Müslümanlar bu yıl umre yapmayacak ancak ertesi yıl yapabilecekler; Müslümanlar da Mekkeli müşriklerde istedikleri kabilelerle birlik olabilecekler; Mekkelilerden biri Müslüman olarak Müslümanlara gelirse geri gönderilecek ancak aksi durumda Müslümanlar geri gönderilmeyecek ve on yıl boyunca Müslümanlar ve Mekkeli müşrikler müttefikleri de dâhil olmak üzere birbirlerine saldırmayacaklardır. Yapılan bu antlaşmaya, yapıldığı mevkiden ötürü Hudeybiye Antlaşması denilmektedir.

Hudeybiye Antlaşmasından hemen sonra müşrik heyetinde olan Süheyl b. Amr'ın oğlu Ebû Cendel, Müslüman olduğu için babasının kendisini kapattığı yerden kaçarak Müslümanlara sığınmıştır. Ancak yapılan antlaşmaya göre EbûCendel'in geri gönderilmesi gerekmektedir. Bu durum Müslümanları ne kadar üzse ve kızdırsada antlaşmaya sadık kalınmış ve Ebû Cendel geri gönderilmiştir. Böylelikle Müslümanlar aleyhlerine görünen bir antlaşma imzalamış ve niyetlendikleri umreyi yapamayarak Medine'ye dönmüşlerdir. Yoldayken Fetih sûresi indirilmiştir. Fetih sûresinde; Rıdvânbiâtında bulunanların Allah Teâlâ'ya bîat ettiği, Allah Teâlâ'nın Müslümanlara yardım edeceği kendilerine fetih nasip edeceği bildirilmiştir. Fetih sûresi üzerine Müslümanların kızgınlıkları geçmiş ve fetihle müjdelendikleri için umut ve sevinç dolmuşlardır.²⁶⁹

Medine'den Yahudiler çıkarıldıktan sonra güvenlik sağlanmış olsada bu durum kalıcı olmamıştır. Çünkü Medine'den çıkarılan Yahudi kabileleri Hayber mevkiine, Hayber Yahudilerinin yanına yerleşmişlerdir. Böylelikle Medine ve Müslümanların

²⁶⁸ Mustafa Fayda, "Bey'atürrıdvân" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1992), 6:39-40.

²⁶⁹ Muhammed Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1998), 18:287-299.

ticaret yolları Yahudi tehlikesi altına girmiştir. Hayber Yahudileri, Benî Kureyza kabilesinin durumundan sonra Müslümanların kendilerine saldıracaklarını düşünmüş, çevrelerinde bulunan diğer Yahudi kabileleriyle antlaşmalar yapmaya ve asker toplamaya başlamıştır. Yahudilerin bu fiilleri üzerine Müslümanlarda hazırlık yapmış ve 628 yılında hareketetmişlerdir. Gece Hayber'e ulaşan Hz. Peygamber (sav) baskın için sabah olmasını beklemiştir. Sabah olduğunda Yahudiler Hz. Peygamber'in (sav) İslâm'a davetini reddetmiş ve kalelerine sığınarak savaşmayı tercih etmişlerdir.

Zorlu Yahudi kaleleri kuşatmanın ardından teker teker fethedilmiştir. Kâmus kalesi, Hz. Ali'nin gayreti ve kahramanlığıyla fethedilmiş ve böylelikle Hayber'in fethi tamamlanmıştır. Bu savaşta 15 şehit verilmiş ve Yahudilerden 93 kişi öldürülmüştür. Savaştan kısa bir süre sonra Zeynep isimli Yahudi kadın Hz. Peygamber'i (sav) zehirlemeye çalışmış ancak Hz. Peygamber (sav) durumu fark etmiştir. Fark etmeyen Bîşr b. Berâ isimli sahâbî zehirlenerek vefat etmiştir. Hayber'in fethinde yaşanan önemli gelişmelerden biri de Hz. Peygamber'in (sav) Yahudi Huyey b. Ahtab'ın kızı Safiye ile evlenmesidir. Safiye, kendisine sunulan teklifte akrabalarının yanına dönmeyi değil Müslüman olarak Hz. Pegamber'e (sav) eş olmayı seçmiştir. Hayber'in fethinden sonra Câfer b. EbûTâlib ve beraberindeki muhacirler Habeşistan'dan dönmüş Hz. Peygamber'in mutluluğu katlanmıştır.²⁷⁰

Hayberin fethinden sonra genellikle Yahudilerin yaşadığı ya da sığındığı Fedek, Teymâ ve Vâdi'l-Kurâ cizye vermeyi kabul etmiştir. Müslümanlar, önce Mekkelilerle Hudeybiye Antlaşması yaparak sonra Yahudi tehlikesini ortadan kaldırarak büyük bir güç elde etmiştir. Bu durum elbetteki Mekkeli müşrikleri tedirgin etmiştir. Hz. Peygamber (sav) elde ettiği güçle barış ortamı oluşturarak İslâm'a davete devam etmiştir. Bunun için çeşitli kabilelere ve devletlere davet mektupları göndermiştir. Amr b.Ümeyye isimli elçiyi Habeşistan'a göndermiştir. Habeşistan Kralı Necaşi, elçiye iyi davranmış, İslâm'ı kabul etmiş, Hz. Peygamber (sav) ile EbûSüfyan'ın kızı Ümmü Habibe'nin nikâhını kıymış ve Hz. Peygamber (sav)'in isteği üzerine Câfer b. EbûTâlib ve diğer muhacirleri göndermiştir.

²⁷⁰ Muhammed Hamidullah, "Hayber" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1998), 17:20-22.

Hız. Peygamber (sav), Dıhye b. Halıfe'yi Bizans İmparatorluğuna göndermiştir. Bizans İmparatoru Heraklitos elçiye iyi davranmış, hediyeler vermiş, Hız. Peygamber'in(sav) vasıflarını EbûSüfyan'dan dinlemiş ve onun peygamber olduğuna inanmış ancak halkının Hristiyanlık'tandönmeyeceği için daveti reddetmiştir. Abdullah b. Huzâfe, İran Kisrası'na gönderilmiştir. İran Kisrası, kendi isminin Hız. Peygamber'in (sav) isminden sonra yazılmasına çok kızarak elçiye kötü davranmıştır. Hâtıb b. Ebû Beltea, Mısır Mukavkısı'na gönderilmiştir. Mısır Mukavkısı, elçiye iyi davranmış, Mâriye ve Sîrîn isimli iki cariye hediye etmiş ancak halkının kendisini dinlemeyeceğini söyleyerek daveti reddetmiştir.

Şüca' b. Ebû Vehb, Gassânî Kralı'na gönderilmiştir. Gassânî Kralı, mektuba çok sinirlenmiş ve mektubu fırlatmıştır. Bir süre Müslümanlara saldırmak için hazırlık yapmış ancak Bizans'tan destek göremeyince bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Hâris b. Umeyr, BusrâEmiri'ne gönderilmiştir. Busrâ Emiri Şurahbil b. Amr elçiyi öldürmüştür. Bu durum uluslararası hukuka aykırı olup Mûte Savaşı'na sebep olmuştur. Hız. Peygamber (sav), Hâris b. Umeyr ve ZâtuAtlah bölgesinde şehit edilen kimseler için ordu hazırlamıştır. Ordunun komutanı Zeyd b. Hârise'dir. Eğer ki o şehit olursa yerine Câfer b. EbûTâlib, Câfer şehit olursa yerine Abdullah b. Revâhâ geçecektir.

Müslümanlar 100.000 kişilik Bizans ordusuna karşı zorlu bir mücadeleye girişmişlerdir. Hız. Peygamber'in (sav) tayin ettiği komutanların her biri şehit olmuştur. Abdullah b. Revâhâ'dan sonra komutan istişareyleHâlidb. Velîd olmuştur. Hâlid b. Velîd, geceleri yakılan ateşlerin sayısını artırarak ve birliklerin yerlerini değiştirterek düşmana destek kuvvet geldiğini düşündürtmüştür. Savaş esnasında Müslümanlar ani bir şekilde Bizans ordusuna saldırmış ve Bizans ordusunu şaşırtarak geri çekilmiştir. Böylelikle kazanılmasa da Hâlid b. Velîd'in zekâsıyla az kayıp vererek sonuşlanmıştır. Bu savaştan sonra Medine'deki bazı kimseler, Mûte Savaşı'na katılanlara kaçıktıklarını ifade eden fûrrar derken, Hız. Peygamber (sav) dönerek savaşan anlamında kürrar denilmesini emretmiştir.²⁷¹

629 yılında Mûte Savaşı'ndan önce, Müslümanlar 2000 kişiyle umreyi yapmak için yola çıkmışlardır. Hudeybiye Antlaşması'na göre geçen sene yapamadıkları umreyi

²⁷¹ Hüseyin Algül, "Mûte Savaşı" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,2020), 31:385-387.

bu sene yapabileceklerdir. Ancak umre yapabilmeleri için Mekkeliler kendilerine üç gün süre vermişlerdir. Bu üç günde Mekkeliler, Müslümanların Kâbe'yi tavaf etmelerine dayanamayarak dağ eteklerine çekilmişlerdir. Müslümanlar ibadetlerini yerine getirmişler ve yıllar önce hicret etmeye zorlandıkları Mekke'yle, evleriyle ve mahalleleriyle hasret gidermişlerdir. Kendilerine verilen süre bittiğinde Mekke'den ayrılmışlardır. Böylelikle Hz. Peygamber'in (sav) gördüğü rüya doğrulanmıştır. Müslümanların bu umre ziyaretinden sonra Hâlid b. Velîd, Osman b. Talha ve Amr b. Âs gibi önemli isimler Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber (sav) son evliliği olan Meymûne'yle evliliğini gerçekleştirmiştir.

Hudeybiye Antlaşmasına göre Müslümanlar ve Mekkeli müşrikler istedikleri kabilelerle beraber hareket edebileceklerdir. Ancak bu durumda antlaşmanın hükümleri o kabileleride bağlamaktadır. Müslümanlar Huzâa kabilesiyle, müşriklerse Bekir kabilesiyle anlaşma yapmıştır. Bekir ve Huzâa kabilelerinin arasında öncelerden beri anlaşmazlıklar vardır. Bu anlaşmazlıklara dayanarak Bekir kabilesi, Huzâalılara saldırmış ve 23 kişiyi öldürmüştür. Yaptıkları bu baskına Mekkeli müşriklerden önemli isimlerde katılmıştır.

Yapılan baskından Hz. Peygamber'in (sav) haberi olmuştur. Hz. Peygamber (sav), Kureyş'e Bekir kabilesiyle anlaşmalarını bozmalarını ve öldürülen kimselerin diyetlerini ödemelerini söylemiştir. Müşrikler bu teklifi önce kabul etmemiş sonra kabul etmedikleri için pişman olmuşlardır. Pişmanlıklarını ifade etmek ve Hudeybiye Antlaşmasını yenilemek için Ebû Süfyân'ı Hz. Peygamber'e (sav) göndermişlerdir. Ancak Hz. Peygamber (sav), Ebû Süfyân'ın teklifini kabul etmemiştir.

Bir süre sonra Müslümanlar Mekke'nin fethi için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Hz. Peygamber (sav) Mekke'de kan dökmek istemediğinden, hazırlıkları gizli tutmuştur. Mekke'ye haber uçurmak isteyen casuslar yakalanmıştır. Hz. Peygamber (sav) ve beraberindeki Müslüman ordusu Ramazan ayında yola çıkmış ve Mekke yakınlarında konaklamıştır. Bu sırada Ebû Süfyân, Müslümanlar tarafından yakalanarak Hz. Peygamber'e (sav) getirilmiştir. Mekke'nin lideri olan Ebû Süfyân, Hz. Peygamber (sav)'in davetiyle Müslüman olmuştur.

Müslümanlar Mekke'ye dört bir yandan girmişlerdir. Sadece Hâlid b. Velîd komutasındaki birlik çatışmaya girmiştir. Diğer birlikler herhangi bir zorlukla

karşılaşmamıştır. Hz. Peygamber (sav) saldırıda bulunmayan, Kâbe'ye ve Ebû Süfyân'ın evine sığınan kimselerin güvende olduğunu ve esirlerin öldürülmeyeceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber (sav) fetih tamamlanınca Kâbe'ye gelmiş içindeki ve dışındaki putların kırılmasını istemiştir. İçinde namaz kıldıktan sonra, Kâbe'nin anahtarını bununla görevli olan Osman b. Talha'ya geri vermiştir.

Hz. Peygamber (sav), kendileri hakkında ne karar verileceğini bekleyen Mekkelilere, Hz. Yusuf'un kardeşlerine söylediğini söyleyerek genel af ilan etmiştir. Ancak 17 kişi işledikleri büyük hatalar sebebiyle affa dâhil edilmemiştir. Hz. Peygamber (sav), Mekke halkına tebliğde bulunmuş, onlara İslâm'ın özünü anlatmıştır. Bu sayede Mekkelilerin neredeyse tamamına yakını Müslüman olmuştur. Mekkelilerin malları ganimet sayılmamış, kendilerine iade edilmiştir.²⁷²

Mekke'nin fethinden sonra Hevâzin ve Sakîf kabileleri Müslümanlara saldırmak istemişlerdir. Aslında onlar Müslüman ordusunun Mekke için değil kendileri için hazırlandığını düşünüyorlardı. Her ne kadar durum öyle olmasa da niyetlerinden vazgeçmeyerek savaş için hazırlanmışlardır. Hevâzin kabilesi hırslarından ötürü savaş meydanına tüm malvarlıklarını, kadınlarını ve çocuklarını getirmiştir. Müslüman ordusu Mekke'de yeni Müslüman olanlarla beraber 12.000'den fazladır. İki ordu Mekke'ye çok yakın olan Huneyn mevkiinde karşılaşmıştır.

Savaş meydanına düşman ordusu daha erken gelmiş Müslüman ordusunu pusuya düşürmüştür. Müslüman ordusu panikle dağılmıştır. Bazı sahâbîler dağılan kimseleri toplamak için üstün bir gayret göstermiştir. Savaşın ilerleyen safhasında Müslüman ordusu toplanarak Hevâzinlilerin ordusunu yenilgiye uğratmıştır. Hevâzin ordusu mallarını, kadınlarını ve çocuklarını geride bırakarak kaçmışlardır. Bu savaşta 14 şehit verilirken karşı taraftan 70 kişi öldürülmüştür. Kur'ân-ı Kerîm'de, Tevbe sûresi 25-27 âyetlerde Huneyn Savaşı'ndan bahsedilmektedir.²⁷³

Hz. Peygamber (sav), Huneyn Savaşı'ndan sonra Hevâzinlilere yardım eden Taiflilerin üzerine yürümüş, Taif'i kuşatmıştır. Ancak Taif'in kaleleri sağlam, içeride halkın yiyecek-içecek sıkıntısı olmadığından kuşatma uzun sürmüştür. Hz. Peygamber (sav) 15 gün sonra kuşatmayı kaldırmış, Huneyn Savaşı'nın ganimetlerinin toplandığı

²⁷² Küçükaşçı, Bozkurt, "Mekke", 555-563.

²⁷³ Muhammed Hamidullah, "Huneyn Gazvesi" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18:376-377.

Cirâne mevkiine gitmiştir. Cirâne’de ganimetleri paylaştırdıktan sonra Medine’ye dönmüşlerdir. Bir süre sonra da Taif kabilesi kendileri Müslüman olmuştur.²⁷⁴

630 yılında yaşanan bir diğer önemli gelişme Tebük Savaşı’dır. Hz. Peygamber’e (sav) Bizans İmparatoru’nun Müslümanlara saldırmak için ordu topladığı haberi gelmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) de hazırlıklara başlamıştır. Ancak bu hazırlıklar sıcaklık, kıtlık, düşmanın güçlü ve savaş mevkiinin uzak olması nedeniyle zordur. Bunun için Tebük Savaşı’na Zorluk Gazvesi/Gazvetü’l-Usre, savaşın zamanına Zorluk Zamanı/Sâatü’l-Usre, savaşın ordusuna Güçlük Ordusu/Ceyşü’l-Usre denilmiştir.

Bu zorluklardan ötürü savaşa katılmak istemeyen kişiler olmuştur. Özellikle münafıklar katılmamak için çeşitli bahaneler uydurmuşlardır. Hz. Peygamber (sav) ve beraberindeki Müslümanlar Medine’den neredeyse 800 km uzaklıktaki Tebük’e ulaşmışlardır. Orada düşman ordusunu beklemişler ancak aldıkları haberin yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Müslüman ordusu Medine’ye dönmüştür. Tebük Savaşı sırasında Tevbesûresi indirilmiştir. Bu sûrenin 29, 38-40, 74, 90-93 ve 94-98 âyetleri Tebük Savaşı’yla ilgilidir.

Müslüman ordusu Medine’ye döndükten sonra savaşa katılmayanlar Hz. Peygamber’e (sav) bahanelerini sunmuştur. Ancak üç sahâbî; Kâ’b b. Mâlik, Mürâre b. Rebî‘ ve Hilâl b. Ümeyye bahane öne sürmemiş, Hz. Peygamber’e (sav) dürüst davranmıştır. Hz. Peygamber (sav) ve Müslümanlar üç sahâbiyle 50 gün boyunca konuşmamışlardır. Bu sahâbîlerin geçirdikleri zorlu tevbe sürecinin sonunda, Allah Teâlâ tarafından affedildikleri Tevbesûresi 118. âyette bildirilmiştir.²⁷⁵

Mekke’nin fethinden bir yıl sonra Müslümanlara hac vazifesi farz kılınmıştır. O yıl (631), Hz. Peygamber (sav) hacca gitmemiştir. Kendisinin yerine Hz. Ebû Bekir’i hac emîri olarak görevlendirmiştir ve hac yapacak kimseler onunla hacca gitmişlerdir. Hz. Peygamber (sav) 632 yılında hac vazifesini gerçekleştirmiştir. Hz. Peygamber’in (sav) yapmış olduğu bu hacca; hac vazifesini her ayrıntısına kadar Müslümanlara bildirdiği için Belâğ Haccı, ilk ve tek haccı olduğu için İslâm Haccı ve Mekke’yi, Kâbê’yi son kez gördüğü için Vedâ Haccı denilmektedir.

²⁷⁴ Küçükaşçı “Taif”, 443-447.

²⁷⁵ İsmail Yiğit, “Tebük Gazvesi” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40:228-230.

H. Peygamber (sav), yoldayken ihrama girmiş, Mekke'ye ulaştığında umresini yapmıştır. Mina'ya giderek orada sabaha kadar kalmış oradan Arafat'a geçmiştir. Arafat Vadisi'ndeyken VedâHutbesi'ni irat etmiştir. Arafat'ta namazlarını cem ederek kılmış beraberinde ibadet ve duayla meşgul olmuştur. H. Peygamber (sav) buradayken “Bugün sizin için dininizi tamama erdirdim, size bahsettiğim nimetimi tamama erdirdim ve sizin için İslâmiyeti seçtim”²⁷⁶ âyeti nâzil olmuştur. H. Peygamber (sav), Arafat'tan Müzdelife'ye geçmiş, orada namazlarını cem etmiş ve sabahlamıştır. Ardından Mina'da şeytan taşlama görevini yerine getirmiş, kurbanını kesmiş ve ihramdan çıkmıştır. Akabindeki günlerde şeytan taşlama görevini bitirmiş ve veda tavafıyla hac menâsiklerini tamamlamıştır.

H. Peygamber (sav), Zilhicce'nin 9. günü Arafat'ta sayısı 100.000'i aşan Müslümana VedâHutbesi'ni irat etmiştir. Bu hutbeye H. Peygamber (sav), Allah Teâlâ'ya hamd, şükür, istiğfarla, O'nun tekliğiyle ve O'ndan gerektiği gibi korkmanın önemiyle başlamıştır. Akabinde; insanların canlarının, mallarının ve ırzlarının dokunulmaz olduğu, emanetleri sahiplerine vermenin gerekliliği, faizin ve kan davalarının kaldırıldığı, kasten adam öldürmenin cezasının kısas olduğu, nesi' yapmanın küfürde aşırıya gitmek olduğu, eşlerin birbirleri üzerinde bir takım haklara sahip olduğu, kadınların Allah Teâlâ'nın birer emaneti olduğu, mü'minlerin kardeş olup kardeşinin malını yemenin helal olmadığı, bütün insanların H. Âdem'den geldiği, miras hususunda yapılacak vasiyetin üçte birden fazla olmayacağını bildirmiştir.²⁷⁷

H. Peygamber'in (sav) bu konuşması sahâbîlerine ve tüm ümmetine bir vasiyetname niteliğindedir. İslâm'ın temel konularına, birtakım hükümlerine, insan haklarına ve dikkat edilmesi gereken bazı hususlara değinmiştir. H. Peygamber (sav) ümmetine Kur'ân-ı Kerîm'e ve sünnetine sıkı sıkıya tutunmasını tavsiye ederek veda etmiştir. Hutbenin ardından Medine'ye dönmüştür. Medine'de son yaptığı işler; yalancı peygamberlere karşı ordu göndermek ve Mûte Savaşı'nın intikamını almak için Üsâme b. Zeyd komutasında bir ordu hazırlamak olmuştur. H. Peygamber'in (sav) son günlerinde dahi cihad üzere olması dikkat çekicidir.

²⁷⁶ (Kur'ân-ı Kerîm, Mâide, 5/3).

²⁷⁷ Bünyamin Erul, “Vedâ Hutbesi” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42:591-593.

Hiz. Peygamber (sav), 29 Safer 11/27 Mayıs 632 günü hastalanmıştır. Hasta hâldeyken Üsâme b. Zeyd'i görevlendirmiş ve ona çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Hastalığı ilerleyince mescitte namaz kıldıraramamış, bunun için kendisinin yerine Hiz. Ebû Bekir'i görevlendirmiştir. Hiz. Ebû Bekir, 17 vakit namazı kıldırımıştır. Hiz. Peygamber (sav) iyi hissettiği bir vakitte, Hiz. Ebû Bekir'in yanında namaz kılmıştır. Hiz. Peygamber (sav), bu hastalık sürecini Hiz. Âişe'nin odasında geçirmiştir. 14 Rebûlevvel 11/8 Haziran 632 tarihinde öğle namazından önce "Maa'rRefiki'l-A'lâ (Yüce Rabbim ile beraber)" diyerek mübarek ruhunu, ruhun sahibine teslim etmiştir.²⁷⁸

Hiz. Peygamber (sav)'in vefatı sahabîleri derinden sarsmıştır. Bir kısmı bu vefatı anlamlandıramamış ve inanamamıştır. Bu kimselerden biri Hiz. Ömer'dir. Hiz. Ömer bu durumun verdiği büyük üzüntüyle peygamberin öldüğünü söyleyenleri öldürmekle tehdit etmiştir. Bir süre sonra Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Peygamber'in (sav) yanına girmiş, alnını öpmüş adeta onunla vedalaşmıştır. Ardından mescide girerek "Muhammed sadece bir peygamberdir, Ondan önce de peygamberler gönderilmiştir. Eğer ki Muhammed ölür ya da öldürölürse sizler geriye mi döneceksiniz? Kim ki geriye dönecek olursa Allah'a zarar veremeyecektir. Muhakkak ki Allah şükreden kimselere karşılığını verir"²⁷⁹âyetini okumuştur. Hiz. Ebû Bekir'in yaptığı konuşma ve okuduğu âyetsahâbeyi teskin etmiştir. Bu konuşmanın ardından Hiz. Ali cenazesini yıkamış ve kefenlemiştir. Vefat ettiği odada gruplar halinde imamsız olarak cenaze namazı kılınmıştır. Ve nihayetinde vefat ettiği yere defnedilmiştir.²⁸⁰

2.2. Medenî Hükümlerde Önceliklendirme

Medîne dönemi Mekke dönemine göre ahkâmın daha fazla olduğu bir zaman dilimidir. Yukarıda da göröldüğü üzere Medîne döneminin asıl gündemi cihattır. Bununla birlikte bu atmosfer içinde pek çok dinî, hukûkî ve ahlâkî hüküm de vazedilmiştir.

a) Cuma Namazı ve Hutbe: Mekke döneminde Cuma namazının bilindiği ancak hicret esnasında farz kılınığını söylemiştik. Hicret esnasında farz kılınığı için, Cuma

²⁷⁸ Sarıçam, *Hiz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı*, 479.

²⁷⁹ (Kur'ân-ı Kerim, Âl-i İmrân, 3/144).

²⁸⁰ Hiz. Peygamber'in nübüvvet öncesi Mekke hayatı hakkında bk.İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002).İbnHişâm, *SîretüİbnHişâm*, çev. Arif Erkan, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 1995). Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2020).

namazı Medine’de indirilen hükümler arasında yer almaktadır. Cuma namazı, Cuma sûresi 9. âyetle farz kılınmıştır. Âyet şöyledir: “Ey mü’minler! Cuma günü namaza çağırıldığınızda, Allah’ı zikretmeye koşun ve alışverişi bırakın. Eğer ki bilecek olursanız, bu daha hayırlıdır.” Cuma namazıyla beraber hutbe de ilk defa hicretin birinci yılında irat edilmiştir.

b) Ezan: Hicretin birinci yılında yapılan uygulamalardan biridir. Medine’de Müslümanları namaza çağırmak için farklı fikirler öne sürülmüş ancak Hz. Peygamber (sav) tarafından bu fikirler kabul edilmemiştir. Abdullah b. Zeyd ve birkaç sahâbînin rüyasında görmesi üzerine ezan ve kamet uygulanmaya başlanmıştır.²⁸¹ Medine’de İslâm tarihinin ilk ezanını Bilâl-i Habeşî okumuştur.

c) Mehir: Câhiliye döneminde yapılan evliliklerden ve bu evliliklerdeki kadının konumundan birinci bölümde bahsetmiştik. Mehir Câhiliye döneminde soylu ve hür kadınlara verilirdi. Mehir verilmeden gerçekleştirilen nikâh akdi kınanırdı. Mehir erkeklere yüklenmiş bir sorumluluk olması hasebiyle, sorumluluktan kaçmak isteyen bazı kimseler velâyetlerindeki kadınlarla evleniyorlardı. Hicretin birinci yılında, Hz. Peygamber (sav) mehir vermeyi tavsiye etmiş, mehirin kadının tasarrufunda olduğunu bildirmiştir.²⁸²

d) Cihat: Hicretin birinci yılında indirilen hükümlerden bir diğeri de cihattır. Allah Teâlâ “Mü’minlerin kendileriyle savaşanlarla, zulme uğradıkları için savaşmalarına izin verilmiştir. Muhakkak ki Allah onlara zafer nasip etmeye kâdirdir”²⁸³ ve “Fitne kalmayınca ve din ancak Allah’ın oluncaya dek onlarla savaşınız. Lakin vazgeçip sonverirlerse artık zalimlerin dışındakilerle savaşmak yoktur”²⁸⁴ âyetleriyle Ümmet-i Muhammed’in gerektiğinde savaşmasına ve cihat etmesine izin vermiştir.

e) Ramazan Orucu: Oruç Câhiliye döneminde bilinen bir ibadettir. Nübüvvetten önce Hz. Peygamber (sav) kimi zaman Ramazan ayında oruç tutmuştur. Hicretin ikinci yılında Ramazan orucu diğer ümmetlere farz kılındığı gibi Ümmet-i Muhammed’e de farz kılınmıştır.²⁸⁵ Ramazan orucuyla beraber bayram namazı ve fitır sadakası hicretin ikinci yılında koyulan hükümlerdendir.

²⁸¹ Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, 76.

²⁸² Adnan Demircan, “Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh” Diyanet İlmî Dergi, 49/3 (2013): 31-33.

²⁸³ (Kur’ân-ı Kerîm, Hac, 22/39).

²⁸⁴ (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/193).

²⁸⁵ (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/183-185).

f) Kurban: Câhiliye döneminde müşrikler putları için adaklar adıyor ve kurbanlar kesiyordu. Pek çok âyette bu uygulamalarının şirk olduğu ve kestikleri hayvanın da helal olmadığı bildirilmiştir.²⁸⁶Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Âdem'in oğulların kurbanları ve Hz. İbrahim'in Hz. İsmâil'i kurban olarak adaması geçmektedir. Hz. Peygamber (sav), hicretin ikinci yılında kendisi, ailesi ve ümmeti için kurban kesmiştir.

g) Zekât: Zekâtın farz kılındığı tarih tam anlamıyla bilinmemektedir. Hicretten 2, 5 veya 9 yıl sonra farz kılındığına dair rivayetler vardır. Ancak kabul edilen görüşe göre fitır sadakasından sonra yani hicretin ikinci yılında farz kılındığı yönündedir.²⁸⁷Zekât, fakirlerin hakkı zenginlerin sorumluluğu olup, veren kimseyi ve o kimsenin malını temizleyen bir ibadettir.

h) Kible: Hicretin ikinci yılına kadar Müslümanlar namazlarını eda ederken Kudüs'e dönüyorlardı. Medine'ye hicret ettikten sonra Kudüs'e döndüklerinde Mekke'ye ve dolayısıyla Kâbe'ye arkalarını dönmüş oluyorlardı. Hem Kâbe'ye duydukları saygı hem de Yahudilerin bu konuda konuşmaları üzerine Allah Teâlâ kibleyi Bakara sûresinin 144. âyetiyle Kâbe'ye çevirmiştir.

i) Ganimet Taksimi: Ganimetlerin taksim edilmesiyle ilgili âyetler Bedir Savaşı'nda indirilmiştir. Ancak ganîmetle ilgili hükümleri ilk defa Kaynuka Yahudilerinden alınan mallara uygulanmıştır. Enfâlsûresinin 41. âyetine göre, ganîmetlerin beşte dördü savaşa katılanların ve gazilerin, beşte biri ise Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber (sav)'in, onun akrabasının, yetimlerin, yoksulların ve yolda kalmış kimselerindir.²⁸⁸

j) Mirasla İlgili Hükümler: Hicretin üçüncü yılında indirilen Nisâ sûresinin 11 ve 12. âyetlerinde, miras kalan malın bazı durumlarda nasıl taksim edileceğini anlatmaktadır. Mirasla ilgili hükümler çeşitli âyetlerle ve hadislerle, zamanla tamamlanmıştır.

k) Boşanmayla İlgili Hükümler: Hicretin üçüncü yılında boşanmayla ilgili hükümleri ihtiva eden Talâk sûresi indirilmiştir. Talâk sûresinde; hamile kadınların,

²⁸⁶ Bakara, 2/173, Mâide 5/3, En'âm 6/121, En'âm 145, Nahl 16/115.

²⁸⁷ Mehmet Erkal, "Zekât" içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları,2013), 44:197.

²⁸⁸ Mehmet Erkal, "Ganimet" içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları,1996), 13: 351-354.

âdet gören ve görmeyen kadınların iddet süreleri, nafaka yükümlülüğü, emziren annenin ücreti ve uygun olan boşama biçimi bildirilmiştir.

l) Yolcunun Namazı: Yolculuk yapan, savaş ve tehlike halinde bulunan kişinin namazlarını kısaltması Müslümanlara verilen bir kolaylıktır. Bu tür durumlarda 4 rek'atlı farz namazlar 2 rek'at şeklinde kılınmaktadır. Namazın kısaltılmasıyla ilgili hükümler hicretin dördüncü yılında indirilmiştir ve Nisâ sûresinin 101-103 âyetlerinde geçmektedir.

m) Recm Uygulaması: Zina suçunu işleyen kimselere verilen cezadır. Recm, Yahudî şeriatında olan bir uygulamadır. Hz. Peygamber (sav) zina yapan iki yahudiye kendi şeriatlarına uygun olarak bu cezayı vermiştir. Recm Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir. Ancak Hz. Peygamber (sav) nadirende olsa zina suçu işleyen evli kimselere recm hükmü vermiştir.²⁸⁹

n) Teyemmüm: Suyun temin edilemediği ya da temin edilip kullanılmadığı zamanlarda, toprak ya da toprak cinsinden bir madde kullanılarak yapılan hükmî temizliktir. Teyemmümle ilgili hükümler Müstalikoğulları Savaşı'nda indirilmiştir. Bu hükümler Mâidesûresinin 6 ve Nisâ sûresinin 43. âyetinde geçmektedir.

o) Haddü'l-Kazf: İffetli kimselere zina isnadında bulunmak, iftira atmak demektir. Buhususla ilgili hükümler Müstalikoğulları Savaşı'nda Hz. Âişe'ye iftira atılmasıyla indirilmiştir. Nisâ sûresinde Hz. Âişe'nin masum olduğu bildirilmiştir. Bununla beraber Nisâ sûresinin 4. âyetinde iftira atanlara ceza olarak; iddialarını ispat edebilmek için 4 tane şahit göstermeyen kimselere 80 sopa vurulması ve onların şahitliklerinin kabul edilmemesi emredilmiştir.

p) Tesettür: Ahzâb sûresinin 53. âyetinde; Hz. Peygamber'in (sav) evine davet edilmeksizin yemek yemek amacıyla girmek ve davet edilen yerde uzun müddet durmak yasaklanmıştır; Hz. Peygamber'in (sav) eşlerinin yabancı kimlelerle perde arkasından konuşması emredilmiştir.

q) İla: Kocanın eşine yaklaşmama hususunda yemin etmesini ifade eder. Câhiliye döneminde Araplar eşlerine yaklaşmayacaklarına dair yemin ediyor ancak eşlerini de boşamıyorlardı. Bu sûretle Bakara sûresinin 226 ve 227. âyetlerinde kadına zulmedilmesinin önüne geçilmiştir. İla yapıldıktan sonra 4 ay eşlerine yaklaşılması

²⁸⁹ Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, 82-83.

durumunda evlilik sona ermektedir. 4 ay içerisinde kocanın eşine geri dönmesi durumunda keffâretvermesi gerekmektedir.

r) Alkollü İçkinin Yasaklanması: Tedricîlik bölümünde açıkladığımız üzere alkollü içeceklerin yasaklanması dört merhalede gerçekleşmiştir. Yasaklamanın hicretin altıncı yılında olması kuvvetli muhtemeldir.²⁹⁰

s) Zihâr: Câhiliye devrinde bir kocanın eşine “senin sırtın, benim için annemin sırtı gibidir” diyerek kadını boşamasıdır. Hicretin altıncı yılında eşi zihâr yapan bir kadın Hz. Peygamber’e (sav) şikâyet etmesi üzerine Mücâdele sûresindeki âyetler nazil olmuştur. Böylelikle zihâr yaptıktan sonra eşlerine geri dönmek isteyen kimselerin köle azad etmeleri, bunu yapamıyorlarsa 60 gün oruç tutmaları ve eğer bunu da yapamıyorlarsa 60 fakiri doyurmaları gerektiği bildirilmiştir.

t) İsyân Cezası: Hicretin altıncı ya da yedinci yılında, Müslüman olduğunu söyleyen grup bir sürüye saldırarak çobanları ve hayvanları katletmiştir. Bu olay üzerine Mâidesûresinin 33. âyetinâzil olmuştur. Bu kimselerin cezalarının öldürülmek, asılmak ya el ve ayaklarının çapraz kesilmesi ya da sürülmek şeklinde olduğu bildirilmiştir.

u) Kısâs: Bakara sûresinin 178, Mâidesûresinin 45 ve İsrâsûresinin 33. âyetlerinde haddi aşmayarak, haksızlık yapmayarak, kısâs yapmanın gerekli olduğu ancak affetmenin ve diyet ödemenin mümkün olduğu bildirilmektedir.

v) Alkollü İçkinin Satışının Yasaklanması: Alkollü içeceklerin kullanımının yasaklanmasından sonra hicretin sekizinci yılında Hz. Peygamber’in (sav) satışını yasakladığı rivâyet edilmiştir.²⁹¹

w) Umre ve Hac: Câhiliye dönemine hac ve umreye dair bilgiler Hz. İbrâhîm’in zamanından kalmıştır. Müşrikler bu husustaki bildiklerine şirk ve gayri ahlaki uygulamalar katarak değiştirmiştir. Sa’y yapmayı bırakmışlar, hacın tarihini diledikleri vakitlere ayarlamışlar ve Kâbe’yi çıplak tavaf etmişlerdir. Haccın ne zaman farz kılındığıyla ilgili ihtilaflar vardır. Hicretten sonra 5, 6, 7, 8, 9 ve 10. yıllarda olabileceği ileri sürülmüştür. Haccın, hicretin 9. yılında farz kılınması en kuvvetli ihtimaldir.²⁹²

x) Mulâane: Eşine zina isnat etmiş ancak bunu ispatlayamamış ve şahit getirememiş kocanın hâkim huzurunda eşiyile lanetleşmeleridir. Hicretin dokuzuncu

²⁹⁰ Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, 87

²⁹¹ Müslim, Müsâkat, 67-72.

²⁹² Abdülkerim Özaydın, “Hac” içinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14:386-389.

yılında bir kişinin çocuğunun nesebini inkâr etmesi üzerine Nûrsûresinin 6-9 arasındaki âyetlerinâzil olmuştur. Mulâane ile koca eşine iftira atma suçundan kurtulur ve evlilik sona erdirilir.

y) Hicretin onuncu yılında irat edilen VedâHutbesi'nden çıkarılabilecek hükümler şunlardır:²⁹³Hz.Peygamber (sav), irat ettiği hutbede Mekke şehrinin kutsal olduğu gibi, insanların canlarının, mallarının ve namuslarının da kutsal ve dokunulmaz olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle kasıtlı olarak birini öldüren kimsenin cezası kısastır. Aynı şekildeKur'ân-ı Kerîm'de haksız yere birini öldürmek yasaklanmıştır.

Nesepleri karıştırmak, kendisini babasının dışında birine nispet etmek lanetlenmiştir. İnsanların canları ve malları koruma altında olduğu gibi nesilleri ve nesepleri de koruma altındadır. İnsanların tümü Hz. Âdem'in çocuğu olması hasebiyle eşittirler. Farklı ırkların birbirlerine karşı bir üstünlüğü bulunmamaktadır. Köle-cariye, zengin-fakir ayrımı yapılmamalıdır ve farklı statüdeki kimselere hayırla muamelede bulunulmalıdır.

İşlenen suçlar bireyseldir. Bir suçun işlenmesi durumunda ceza suçu işleyen kimseye verilmeli, durum kan davasına dönüştürülmemelidir. Hz. Peygamber (sav), hutbesinde kan davalarını kaldırmıştır. Ticaret esnasında dürüst davranılmalıdır. Akitlerde eksiklik, hile haksız rekabet yapılmamalı ve ticarete faiz karıştırılmamalıdır. Mü'minlerin haksız yere birbirlerinin mallarına el koymaları yasaklanmıştır. Emanetler korunmalı ve sahiplerine iade edilmelidir.

Vârise vasiyetle mal bırakmak doğru değildir. Miras hukukuyla ilgili hususlar ayrıntılı bir şekilde bildirilmiştir. Bir vârise vasiyette bulunarak, diğer vârislerin hakkı yenmemelidir. Karı-kocanın birbirlerine karşı birtakım görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde bu görevler açıklanmıştır. Hz. Peygamber (sav), VedâHutbesi'nde kadının ve erkeğin aile hayatındaki konumunu ve kadınların Allah Teâlâ'nın birer emaneti olduğunu hatırlatmıştır. Ayların yeri değiştirilmemeli, takvime müdahalede bulunulmamalıdır. Bu durum haddi aşmak ve inkârda ileri gitmektir.

²⁹³ Hasan Dam, Meryem Karakaş, "Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru", Pamukkale Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi, 0/2 (2014): 55-71. Adnan Adıgüzel, "Vedâ Hutbesi'ndeki Temel Prensipler ve Kur'ân-î Temelleri", Diyanet İlmî Dergi, 52/3 (2016): 91-103.

Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (sav)'in sünneti Müslümanların en önemli rehberidir. Hz. Peygamber (sav) sünnetiyle Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerinin nasıl hayata geçirileceğini ve ona uyan kimselerin ahlâkının ne şekilde olacağını göstermiştir. Hz. Peygamber (sav), hayatı boyunca olduğu gibi VedâHutbesi'nde de ümmetine Kur'ân-ı Kerîm ve sünneti üzerine olmayı, onlardan ayrılmamayı kesinlikle tavsiye etmiştir.

2.3.Önceliklendirmeye Delaleti Bakımından Medenî Sûrelerin Üslubu

Birinci bölümde; genel anlamda Arap Edebiyatı'nın, Kur'ân-ı Kerîm'in ve Mekkîsûrelerin üslup ve içerik özelliklerinden bahsetmiştik. Bu bölümde ise Medenî sûrelerin üslup ve içerik özelliklerinden bahsedeceğiz. Konumuza geçmeden önce Mekkî ve Medenî sûreler karşılaştırıldığında, onları birbirlerinden ayıran farklılıklar görülmekle beraber Kur'ân-ı Kerîm'in bir bütünlük arz ettiğini de söylemek gerekir.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan bu bütünlük, ele alınan konularda ve lafızlarda kendisini göstermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in temel konuları olan tevhit, nübüvvet ve âhiret, Mekke döneminde işlendiği gibi Medine döneminde de sıklıkla işlenmiştir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'in temel konuları olarak ele aldığımız bu konular esasen İslâm'ın özünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu konular, Kur'ân-ı Kerîm'in muhatapları açısından mekân ve içinde olunan durum fark etmeksizin, her şartta ve her durumda önemini korumaktadır.

Medenî sûrelerde yer alan tevhit akîdesine örnek olarak “Size rahimlerde istediği gibi şekil veren Allah'tır. O Allah'tan başka hiçbir ilâh bulunmamaktadır”²⁹⁴, “Allah'ın için üçüncüsü olduğunu söyleyenler muhakkak ki kâfir olmuşlardır. Hâlbuki tek olan ilâhın dışında hiçbir ilâh bulunmamaktadır”²⁹⁵ âyetleri verilebilir. Nübüvvetle ilgili “Ey Peygamber! Sana biat edenler, Allah'a biat etmiş sayılmaktadır”²⁹⁶, âhiretle ilgili “İnkâr eden kâfirler var ya onlara hem dünyada hem de âhirette şiddetli bir azap vardır. Onların yardımcıları da olmayacaktır”²⁹⁷ âyetleri verilebilir.

Bu konuların yanı sıra Allah Teâlâ'nın çeşitli sıfatları; varlığı, birliği, diri oluşu, ebedî ve ezelî oluşu, her şeyi bildiği, gördüğü ve işittiği Medenî sûrelerde de yer

²⁹⁴ (Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/2).

²⁹⁵ (Kur'ân-ı Kerîm, Mâide, 5/73).

²⁹⁶ (Kur'ân-ı Kerîm, Fetih, 48/10).

²⁹⁷ (Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/56).

almaktadır. İnsanın idrakinin sınırlı olması, zayıf yaratılması, yeryüzünün halifesi olması ve insanlığın tek bir ümmet olması gibi hususlar da Medenî sûrelerde yer almaktadır. Yani Mekkîsûreler için söylediğimiz Allah Teâlâ'nın yaratıcı olarak kendini ve yarattığı varlık olması bakımından insanı tanıtmayı Medenî sûreler içinde geçerli olmaktadır. Mekkî ve Medenî sûrelerin ortak üslubunda ise; ayrıntılı ve canlı tasvirler,²⁹⁸ bir sûre içerisinde birden fazla konu işlenerek sağlanan hareketlilik,²⁹⁹ çeşitli edebî sanatlar ve yemin lafızlarının³⁰⁰ kullanılması sayılabilir.

Mekkî ve Medenî sûreleri birbirlerinden ayıran unsurlara gelecek olursak; bunların başında Medenî sûrelerin Mekkîsûrelere göre ya da Medenî âyetlerin Mekkîâyetlere göre daha uzun olmasını örnek verebiliriz. Önceki bölümlerde belirttiğimiz üzere Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan 114 sûrenin, 82 tanesinin Mekkî ve 20 tanesinin de Medenî sûre olduğuna ittifak edilmiştir. İttifak edilen 20 Medenî sûre arasında âyet sayısı 200'ü geçenler Bakara (286 âyet) ve Âl-i İmrân (200 âyet) sûreleridir. Âyet sayısı 100'ü geçenler; Mâide (120 âyet), Tevbe (129 âyet) ve Nisâ (176 âyet) sûreleridir. Âyet sayısı 50-100 arasında olanlar; Rahman (78 âyet), Hac (78 âyet), Enfâl (75 âyet), Ahzâb (73 âyet) ve Nûr (64 âyet) sûreleridir.

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan en uzun âyetse, en uzun sûre olan Bakara sûresinde geçmektedir. Bakara sûresinin 282. âyeti olup bir sayfa uzunluğundadır. Âyet; borçlunun borcunu yazmasını, borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmamayı, şahit tutmayı ve borcun vadesinin belirtilmesini tavsiye etmektedir. Borçla ilgili bu hususları ele aldığından bu âyete karşılıklı borçlanma anlamına gelen “Müdâyeneâyeti” denilmektedir.

Medenî sûrelerin bir diğer özelliği, içerisinde “Ey İman Edenler” hitabının kullanılmış olmasıdır. Bu hitap Kur'ân-ı Kerîm'de 89 Medenî âyette geçmektedir. “Ey İman Edenler” hitabının kullanıldığı yerlerde genellikle helaller, haramlar, ibadetler, cihatla ilgili hususlar, çeşitli cezalar ve sosyal hayata dair mesajlar tafsilatlı anlatımlarla yer almaktadır. Bu konulara şu âyetler örnek gösterilebilir:

²⁹⁸ Örnek olarak Bakara sûresinin 40-101 âyetleri arasında ehl-i kitapla ilgili ayrıntılı anlatımlar yer alması verilebilir.

²⁹⁹ Örnek olarak Nisâ sûresinde; bütün insanların aynı nefisten yaratılması, akrabalığa saygı duyulması gerektiği, yetimlerin hakları, mirasın paylaşımı, evlenilmesi haram olan kimseler, Yahudilerin çeşitli tutumları, adaletli davranma, çok eşlilik ve münafıklar gibi çeşitli konuların beraber ele alınması verilebilir.

³⁰⁰ Yemin lafızları; 66 Mekkî ve 18 Medenî sûrede yer almaktadır.

- a) “Ey iman edenler! Allah’ın sizin için helal saydığı temiz şeyleri kendinize haram saymayın, haddinizi aşmayın. Çünkü Allah haddini aşanları sevmez”³⁰¹(helal-haram).
- b) “Ey iman edenler! Rükûda bulunun, secdeye kapanın, yalnızca Rabbinize kullukta bulunun, hayır işleyin ki kurtuluşa erişesiniz”³⁰² (ibadetler).
- c) “Ey iman edenler! Size ne oldu ki Allah’ın yolunda cihat edin denildiğinde olduğunuz yerde kaldınız? Yoksa âhiretten vazgeçerek, dünya hayatına mı meylettiniz? Ancak dünya hayatının faydaları pek azdır”³⁰³(cihat).
- d) “Ey iman edenler! İhramlıyken avlanmayınız. Kim bilerek öldürürse kendisine bir ceza vardır. Bu ceza Kâbe’ye gönderilecek, öldürdüğüne denk, iki adaletli kişinin hükmedeceği bir kurban veya yoksulları yedirme ya da oruç tutmaktır. Allah öncekileri bağışlamıştır. Ancak kim hatasını tekrarlarsa, Allah onun cezasını verir, muhakkak ki Allah gücün sahibidir”³⁰⁴ (yasaklar ve ceza).
- e) “Ey iman edenler! Bir topluluk başka bir topluluğu alaya almasın. Belki alaya aldıkları kendilerinden daha hayırlı olabilir. Kadınlar dabaşka kadınları alaya almasınlar. Belki alaya aldıkları kadınlar kendilerinden daha hayırlı olabilir. Birbirinizi ayıplamayın, birbirinize lakaplar takmayın. İman ettikten sonra, yoldan çıkmak ne kötü bir iştir”³⁰⁵(sosyal hayat).
- f) “Ey iman edenler! Mü’min olmayan kimseleri kendinize sırdaş edinmeyin. Onlar size kötülük yapmaktan çekinmezler. Onlar sizin sıkıntıya girmenizi ister, onlar size karşı nefret doludurlar. Onların kalplerinde sakladıkları ise daha büyüktür. Düşünüp anlayasınız diye sizlere açıkladık”³⁰⁶ (sosyal hayat).

Medenî ve Mekkî sûrelerin üsluplarının arasında birtakım farklılıklar olması, vahyin yaşanılan olaylara ve olgulara uygun olarak indirildiğini göstermektedir. Mekke döneminde, İslâmiyet’i inkâr etme hususunda inatçı bir toplum vardır. Üstelik bu toplum sadece inkâr etmekle de kalmayarak Hz. Peygamber’e (sav) ve ona inananlara işkencede bulunmuşlardır. Bu durumdan hareketle, inkârcılara yönelik üslup daha sert, uyarıcı ve inananlar içinse teselli edici ve yumuşaktır.

³⁰¹ (Kur’ân-ı Kerîm, Mâide, 5/87).

³⁰² (Kur’ân-ı Kerîm, Hac, 22/77).

³⁰³ (Kur’ân-ı Kerîm, Tevbe, 9/38).

³⁰⁴ (Kur’ân-ı Kerîm, Mâide, 5/95).

³⁰⁵ (Kur’ân-ı Kerîm, Hucurât, 49/11).

³⁰⁶ (Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/118).

Medine’ye gerçekleştirilen hicretle Müslümanlar, farklı bir toplumun içine dâhil olmuştur. İnatçı kâfirlerin yerini muhâcir, ensâr, münâfıklar, Medineli inanmayan Araplar ve Yahudiler almıştır. Medine’deki inanmayan kimselerin, münâfıkların ve Yahudilerin tepkileri Mekkeliler gibi olmamıştır. Müslümanlar Medine’de bir işkenceye uğramamıştır ancak düşmanlık eden kimselerin stratejik hamlelerine maruz kalmışlardır. Müslümanlar, Medine Sözleşmesi’yle toplum içerisinde barışı hedeflemiş, sözleşmeye aykırı davrananlarsa bu davranışlarının bedelini ödemiştir. Dolayısıyla Medenî sûrelerde, Mekkîsûrelere göre daha yumuşak bir üslup hâkimdir.³⁰⁷

Mekkîsûrelerde birinci bölümde de açıklandığı üzere pek çok edebî sanat hâkim olup, üslup canlı ve süslüdür. Medenî sûrelerdeyse edebî sanatlara daha az başvurulmuştur. Mekkîsûrelerin üslubu nazma, Medenî sûrelerin üslubu nesre yakınlık göstermektedir. Bu durum ihtiva ettikleri konularla alakalıdır. Medenî sûrelerde yer alan dinin emirleri, yasakları ve tafsilatlı hükümler nedeniyle çeşitli izahlar yapılmış, itnâb ve tatvil³⁰⁸ sanatları daha çok kullanılmıştır.³⁰⁹ Sembolik ifadeler ve istiareler isedaha az kullanılmıştır.³¹⁰ Böylelikle Medenî sûrelerin üslubu daha yumuşak, sade ve açıktır.

2.4.Önceliklendirmeye Delaleti Bakımından Medenî Sûrelerin Muhtevası

Medenî sûrelerin muhtevalarını incelediğimiz zaman; iman, ibadet, ahlak, toplumsal düzenlemeler ve Müslümanların diğer toplumlarla olan ilişkileri gibi konular karşımıza çıkmaktadır. İmanla ilgili husus Mekkî sûrelerin içerik özellikleri bahsinde, ibadetle ilgili hususlarsa Medine döneminde indirilen hükümler bahsinde açıklanmış ve 25 maddeye yer verilmiştir. Medine döneminde dikkatimizi çeken ilk toplumsal düzenlenmelerden biri cihat etmeye, düşmanla savaşmaya izin verilmesidir.

Allah Teâlâ’nın cihada izin vermesinin sebepleri İbrahim Sarıçam’ın *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* kitabında şöyle özetlenmektedir: Cihada izin verilmesinin en temel sebebi Müslümanların kendilerine yapılan saldırılara karşı meşrû müdafaa yapmalarıdır. Savaşmaya izin verilmemesi durumunda, insanlar kendilerine savunma hakkı vermeyen bir dine girmeye çekinebilir ve böylece bu durum İslâm’ın

³⁰⁷ Cumhur Demirel, “Mekkî – Medenî”, 47-48.

³⁰⁸ İtnâb ve Tatvil: Bir düşüncüyü ifade ederken, gereğinden fazla söz kullanmak demektir.

³⁰⁹ Mesut Okumuş, “Mekkî ve Medenî Âyetler Üzerine”, 17.

³¹⁰ Mustafa Çağrı, “Kur’an” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26:393.

yayılmasına engel olabilirdi. Hz. Peygamber'in (sav) risaleti sürecinde hiçbir kimseyi silahla İslâm'a girmeye zorlamamıştır. Ancak müşrikler silahla ve işkenceyle inananları dinlerinden dönmeye zorlamışlardır. Bu durumda Müslümanların hür iradeleriyle dinlerini seçme özgürlüğü kısıtlanmıştır. O halde İslâm'ın savaşmaya ve cihada izin vermesi insan haklarını güvence altına almak içindir diyebiliriz. Savaşa ve cihada izin verilmesinin bir diğer sebebi yapılan antlaşmaları bozan ve Müslümanlara hainlik yapan kimselerin cezalandırılmasıdır. Son sebep ise, İslâm topraklarına yapılan ve yapılacak olan saldırılara karşı korunmaktır.³¹¹

Bu zikredilen sebepler neticesinde Allah Teâlâ “Mü'minlerin kendileriyle savaşanlarla, zulme uğradıkları için savaşmalarına izin verilmiştir. Muhakkak ki Allah onlara zafer nasip etmeye kâdirdir”³¹² ve “Fitne kalmayınca dek ve din ancak Allah'ın oluncaya dek onlarla savaşınız. Lakin vazgeçip son verilerse artık zalimlerin dışındakilerle savaşmak yoktur”³¹³ âyetleriyle savaşmaya ve cihada izin vermiştir. Hz. Peygamber (sav) de “Müşriklere karşı mallarınız, nefisleriniz ve dillerinizle cihad edin”³¹⁴, “Kim onlarla eliyle cihad ederse o mümindir, kim onlarla diliyle cihad ederse o mümindir, kim onlarla kalbiyle cihad ederse o mümindir”³¹⁵ buyurmuşlardır.

Medenî sûrelerin diğer önemli muhtevası hadlerden ve miras hükümlerinden bahsetmesidir. Had, Allah Teâlâ'nın koymuş olduğu hükümleri, yasakları ve sınırları ifade etmektedir. İslâm hukukunda, nas ile belirlenmiş cezai müeyyidelerdir. Hanefî hukukçulara göre 5 tane had cezası bulunmaktadır.³¹⁶ Bunlar: zina yapmanın cezası 100 sopa vurulması³¹⁷, iffetli bir kişiye iftira atmanın (kazf) cezası 80 sopa vurulması ve iftira atan kişinin şahitliğinin kabul edilmemesi³¹⁸, hırsızlık yapmanın (sirkat) cezası hırsızın elinin kesilmesi³¹⁹, yol kesme ve eşkiyalık yapmanın (hirâbe) cezası öldürülme, asılma, el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi veya sürgün edilme³²⁰ ve son olarak

³¹¹ Sarıçam, *Hz. Muhammed Ve Evrensel Mesajı*, 175-177.

³¹² (Kur'ân-ı Kerîm, Hac, 22/39).

³¹³ (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/193).

³¹⁴ EbûDâvûd, Cihâd, 18.

³¹⁵ Müslim, Îmân, 80.

³¹⁶ Ali Bardakoğlu, “Had” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 547-551.

³¹⁷ (Kur'ân-ı Kerîm, Nûr, 24/2).

³¹⁸ (Kur'ân-ı Kerîm, Nûr, 24/4).

³¹⁹ (Kur'ân-ı Kerîm, Mâide, 5/38).

³²⁰ (Kur'ân-ı Kerîm, Mâide, 5/33).

içki içmek (şirb) Mâidesûresinin 90. âyetinde açıkça yasaklanmış cezası Hz. Peygamber (sav) tarafından 40 sopa vurulması şeklinde emredilmiştir.

Mirasla ilgili hükümler Mekkîsûrelerde değil, Medenî sûrelerin muhtevalarında yer almaktadır. Mirasa dair nâzil olan hükümler öncelikle ensar ve muhacirin birbirlerine mirasçı olabilmeleriyle başlar³²¹ ve devamında bu hüküm yakın akrabaların birbirlerine mirasçı olabilmeleriyle kaldırılır.³²² Yine mirasa dair hükümler arasında, vasiyet etmenin gerekliliğini, kadınlarında mirasta payı olduğunu, mirasçı olmayan yetimlerin ve yoksulların gönüllerinin hoşnut edilmesinin tavsiye edildiğini görmekteyiz. Nisâ sûresinin ilk âyetlerinde ise yetimlere haklarını ve kadınlara mehirlerini vermek, anne-babanın ve çocukların çeşitli durumlarda alacakları miras payları zikredilmiştir.³²³

Medenî sûrelerin diğer önemli muhtevası münâfıklardan ve ehl-i kitaptan söz etmesidir. Medine döneminde münâfıklar ve ehl-i kitap ile beraber yaşamak, bu konuda nâzil olan âyetleri beraberinde getirmiştir. Münâfık, esasen iman etmedikleri halde, kendilerini iman etmiş gibi gösteren, ikiyüzlü ve kalplerinde hastalık olan kimselerdir. Sergiledikleri bu ikiyüzlü tutumun arkasında iman etmiş gözükerek İslâm idaresinin nimetlerinden yararlanma istekleri yatmaktadır.³²⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de münâfıklar hakkında genel ifadeler yer almaktadır. Onların durumları, özellikleri açıklanmış ancak kim oldukları isim olarak bildirilmemiştir.

Bakara sûresindemünâfıkların; Allah Teâlâ'yı aldattıklarını zannedip aslında kendilerinin aldandığı, kalpleri hastalıklı kimseler oldukları, ifsat eden düzen bozan kimseler oldukları, iman edenlerle dalga geçtikleri bildirilmektedir.³²⁵ Nisâ sûresindemünâfıkların; acıklı bir azaba uğrayacakları, kâfirlerin dostu oldukları, neden nifakı seçtikleri, iman edenler bir mücadele kazandıklarında onların yanlarında oldukları, kâfirler bir mücadele kazandıklarında ise onların yanlarına geçtikleri, namaza kalkarken tembellik yaptıkları, gösteriş yaptıkları, Allah Teâlâ'yı az zikrettikleri, iman etmek ve inkâr etmenin arasında kaldıkları bildirilmektedir.³²⁶

³²¹ (Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl, 8/72).

³²² (Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl, 8/75).

³²³ (Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ, 4/1-11).

³²⁴ Atilla Yargıcı, "Mekkî ve Medenî Surelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", 292.

³²⁵ (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/8-20).

³²⁶ (Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ, 4/138-143).

Bunların dışında pek çok âyettemünâfıklarla ilgili hususlar zikredilmekle beraber, münâfıklar anlamına gelen “Münâfikûn” sûresinâzil olmuştur. Bu sûredemünâfıklar hakkında çeşitli tasvirlerle, inananlara tavsiyelere, münâfıklara yapılan uyarılara yer verilmiştir.³²⁷ Hz. Peygamber (sav) de münafıklarla ilgili çeşitli açıklamalarda, tasvirlerde ve uyarılarda bulunmuştur. Hz. Peygamber (sav) “Şu dört özellik kimde bulunursa, o kimse tam anlamıyla münâfik olmaktadır, kimde de bu dört özellikten biri bulunursa münâfiklardan bir huy almış demektir: kendisine emanet edilene hıyanet eder, konuştuğu zaman yalan konuşur, söz verdiğiinde sözünü yerine getirmez ve bir kimseyle tartıştığında haddi aşar” buyurmuştur.³²⁸

Ehl-i kitap ya da kitâbî, ilahî kitaba inanan anlamına gelerek Kur’ân-ı Kerîm’de Yahudiler ve Hristiyanlar için kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de ehl-i kitap ifadesi 31 âyette geçmektedir. Özellikle Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ ve Mâidesûrelerinde ehl-i kitapla ilgili hususlar yer almaktadır. Bu sûrelerde; âyetleri inkâr ettikleri, hakla batılı karıştırdıkları, Hz. Peygamber’in (sav) özelliklerinin İncil ve Tevrat’ta geçtiği³²⁹, onların Hz. Peygamber’in (sav) özelliklerini bildikleri ancak bu durumu sakladıkları, iman ederlerse kendileri için hayırlı olacağı, iman edenlere sevgi açısından daha yakın olanların Hristiyanlar olduğu, Yahudilerin ise düşmanlık yaptığı bildirilmiş ve ehl-i kitap çeşitli hususlarda ikaz edilmiştir.

Medenî sûrelerin muhtevasıyla ilgili değineceğimiz son husus; Müslümanlarındiğer toplumlarla olan ilişkileri yani bir diğer deyişle devletlerarası hukuktur. İslâm dinine göre insanlar; ırk, dil, cinsiyet açısından farklı ancak yaratılış gayesi ve yaratıldıkları öz olarak eşittirler. Tarih boyunca, farklı milletlere mensup ve farklı inançlara sahip insanlar bir arada yaşamış, aynı toplumun parçası olmuş ya da karşılıklı ilişkileri olan toplumlarda yer almışlardır. Hz. Peygamber’in (sav) hayatının Medine dönemi bizlere bu durumu örneklendirmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm, temel itibariyle Allah Teâlâ ve insan arasındaki ilişkiyi ele alsada insanların ve toplumların birbirleriyle olan ilişkisini görmezden gelmeyerek bu hususlarda temel kaideler belirlemiştir. Bu temel kaidelerin başında, barışın esas olması gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm, gerektiğinde cihat etmeyi ve kişilerin kendilerini

³²⁷ (Kur’ân-ı Kerîm, Münâfikûn, 63/1-11).

³²⁸ Buhârî, İman, 2.

³²⁹ (Kur’ân-ı Kerîm, Fetih, 49/29).

savunmasını tavsiye etmekle beraber, önceliği barışa dayalı topluma vermektedir. Bakara sûresinde “Ey iman edenler, hep birlikte barışa girin, şeytanın adımlarını takip etmeyin. Çünkü o sizin düşmanınızdır” buyrulmaktadır.³³⁰ Bir toplum barış yapmak istediğinde Müslümanların da barışa iştirak etmesi tavsiye edilmiştir: “Eğer ki onlar barışa yaklaşacak olurlarsa, sende yaklaş ve Allah’a güven.”³³¹

İkinci temel kaide; toplumlar arasında anlaşmalar yapılabileceği gibi yapılan anlaşmalara kesinlikle sadık kalınması gerektiğidir. Yapılan anlaşmalara sadık kalmanın herhangi bir milletle ve dinle ilgisi bulunmamaktadır. Müslümanlar, karşı taraf anlaşmaya sadık kaldığı ve anlaşmayı bozmadığı sürece, anlaşmaya uymak zorundadırlar.³³² Bu hususta şöyle buyrulmaktadır: “Ey iman edenler, yaptığınız sözleşmeleri yerine getirin.”³³³ Hz. Peygamber’in (sav) hayatında da yaptığı anlaşmaları karşı taraf bozmadıkça bozmadığını, anlaşmaya aykırı davranmadığını görmekteyiz.

Üçüncü temel kaide; Müslümanlara olduğu gibi gayr-i Müslimlere karşı da adâletintesis edilmesidir. Bu hususta şöyle buyrulmaktadır: “Allah, dininiz hakkında sizinle savaşmayan ve sizi vatanınızdan çıkartmayan kimselere iyi ve adâletli davranmanızı menetmez. Muhakkak ki Allah âdil olanları sever.”³³⁴

Dördüncü temel kaide; eman verme yani güvence altına alma müessesesidir. Kur’ân-ı Kerîm, cahiliye döneminden kalan bu geleneği devam ettirmiştir ve Hz. Peygamber’e (sav) kendisine sığınmak isteyen kimselere izin vermesi tavsiye edilmiştir.³³⁵ Bu kaidelerin yanı sıra gayr-i Müslim toplumlarla kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak Kur’ân-ı Kerîm’in dikkat çektiği bir konu vardır. Bu konu Müslümanları bırakarak, inanmayan kimseleri dost edinmektir. Allah Teâlâ, inananların inanmayanlarla dost olması konusunda inananları uyarmış ve tedbiri tavsiye etmiştir.³³⁶

HulâsaMedine döneminde ve Medenî sûrelerde tedricen nâzil olmaya başlayan birtakım ibadetlerin ve yasakların neticelendiğini, Mekke döneminde emredilmemiş

³³⁰ (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/208).

³³¹ (Kur’ân-ı Kerîm, Enfâl, 8/61-62).

³³² Zülfikar Durmuş, “Kur’ân-ı Kerîm’de Uluslararası İlişkiler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, 0/2 (2002): 213.

³³³ (Kur’ân-ı Kerîm, Mâide, 5/1).

³³⁴ (Kur’ân-ı Kerîm, Mümtehine, 60/8).

³³⁵ (Kur’ân-ı Kerîm, Tevbe, 9/5).

³³⁶ (Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/28).

ibadetlerin ilk defa emredildiğini, helallere ve haramlara genişçe yer verildiğini, İslâm hukukunun tamamlandığını, ictimâî ve devletlerarası hukuka yer verildiğini görmekteyiz. Bunlardan hareketle Medine döneminin, Mekke döneminden bağımsız ve kopuk değil aksine tamamlayıcı ve bütünleyici olduğunu söyleyebiliriz. Mekke’de emredilen iman esasları ve temel ahlakî kaideler üzerinde Medine’de de durulmuş, bu konuların yanında Allah Teâlâ’ya iman eden kimselerin yerine getirmesi gereken yeni sorumluluklar emredilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN ÖNCELİKLENDİRME STRATEJİSİ

Giriş bölümünde; Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in (sav) sünnetinde önceliklendirmenin mevcudiyetine delil oluşturan Mekkî-Medenî, tadrîcîlik, esbâb-ı nüzûl, esbâbuvürûdî'l hadis, nâsih-mensûh kavramları açıklanmıştır. Birinci bölümde; Arap Yarımadası'nın coğrafi özellikleri, İslâmiyet öncesi siyasi ve sosyo-kültürel durum, Hicaz'ın önemli şehirleri, öncelikleri bakımından Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvet öncesi ve sonrası Mekke hayatı, Mekkî hükümlerdeki önceliklendirmeler ve önceliklendirmeye delaleti bakımından Kur'ân'ın ve Mekkîsûrelerin özellikleri incelenmiştir. Birinci bölümde, hem Mekke döneminin kendi içerisindeki önceliklendirmeler hem de Medine dönemine göre yer verdiği önceliklendirmeler izah edilmiştir. İkinci bölümde ise; öncelikleri bakımından Hz. Peygamber'in (sav) Medine hayatı, Medeni hükümlerdeki önceliklendirmeler, önceliklendirmeye delaleti bakımından Medenî sûrelerin üslubu ve muhtevası incelenmiştir.

Mekke ve Medine dönemlerine ait temel siyer bilgileriyle Mekkî ve Medenî sûrelerin üslup ve içerik analizlerinden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (sav) yaşadığı dönemin, yerin, toplumun ve şartların bilinci içerisinde akıllı ve mantıklı bir önceliklendirme stratejisiyle hareket etmiştir. Elbette bu stratejinin kaynağı asıl itibarıyla ilâhi vahiydir. Yani Kur'ân-ı Kerîm de bu stratejiye sahiptir. Bu bölümde bu stratejinin ana umdeleri belirlenmeye gayret edilecektir.

3.1.İman – Ahlâk – İbadet Sıralaması

İman, Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ ettiği hususlara inanmak, onları kalp ile tasdik etmek ve dil ile ikrarda bulunmaktır. İman yani gönülden inanmak, İslâmiyet'e girişin bir nevi anahtarını oluşturmaktadır. Allah Teâlâ gönderdiği vahyinde ve Hz.

Peygamber'in (sav) uyguladığı sünnetinde bizlere imanın esaslarını ve doğru iman nasıl olacağını göstermektedir.³³⁷

İman esasları inanılması gereken temel esaslardır ve bunlar; Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine, gönderdiği peygamberlere, meleklerine, indirdiği kitaplarına ve âhiret gününde yarattıklarını tekrar dirilteceğine inanmaktır. İmanın özü yani doğru bir imana sahip olmak ise; samimiyetle, şüphe barındırmadan, inancına şirk bulaştırmadan ve Allah Teâlâ'dan hakkıyla korkarak inanmaktır.

Bunlarla berabervahiyde ve sünnette iman, ardından gelecek bütün hususlara öncelenmiştir. Allah Teâlâ'nın gönderdiği vahiyler ve Hz. Peygamber'in (sav) takip ettiği davet metodu bizlere bunu açıkça göstermektedir. Dolayısıyla burada Müslümanlar için önemli bir örneklik bulunmaktadır. Müslümanlar yaşadıkları her çağda, içinde bulundukları her durumda önceliği imanlarına vermelidir. Aksi takdirde "Kim iman etmeyi reddedecek olursa bilsin ki yapmış olduğu ameller boşa gider ve âhirette hüsrana uğrayan kimselerden olur"³³⁸ âyetinde geçtiği gibi âhirette hüsrana uğrayanlardan olabilirler.

Unutulmamalıdır ki iman en yüce hakikattir. Bu en yüce hakikat öncelenmesi gereken en önemli husustur ve önceliklendirme stratejisinin de ilk umdesidir. İman, insanın hayatı boyunca yapacağı bütün fiillere anlam yükleyendir. Müslüman kimseye hedefler koyan, onu harekete ve aksiyona geçirendir. Çünkü iman, inandım diyerek bitmeyen aksine inandım diyerek başlayan bir husustur.

İman etmenin aksi inkâr / küfretme ve imana şirk bulmaştırma, yasaklanan hususların en başında ve en üstünde yer almaktadır. Bu durum emirlerde olduğu gibi nehiylerde de önceliklendirmenin vuku bulduğunu göstermektedir.³³⁹ Apaçık deliller varken inkâr edenler Kur'ân'ın ifadesiyle hakikaten şiddetli bir sapkınlığa düşmüştür.³⁴⁰ Şirk içerisinde olan kimselerin ise kalplerinde ve zihinlerinde hurafeler, yanlış inançlar

³³⁷ Mustafa Sinanoğlu, "İman", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22:212-214.

³³⁸ (Kur'ân-ı Kerîm, Mâide, 5/5).

³³⁹ Yusuf el-Karadâvî, *Öncelikler Fıkhi*, çev. Abdullah Kahraman, (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2021), 184.

³⁴⁰ (Kur'ân-ı Kerîm, Nisâ, 4/136).

bulunmaktadır. Kur'ân'da şirk içerisinde olanlar gökten savrulup düşen ve rüzgârın ıssız yerlere savurduğu kimselere benzetilmiştir.³⁴¹

Ahlâk Mekke döneminde öncelenen hususlardandır. Ahlâk, kişinin iyi ya da kötü denilebilecek niteliklere sahip olmasına yol açan huylar ve davranışların bütünüdür. Bir nevi imanın, amelin, mükâfata erişme ve cezadan kaçınma isteğinin tezahürüdür denilebilir. İslâm ahlâkının yegâne kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Hz. Peygamber'in ahlâkı ise Kur'ân-ı Kerîm'e dayanmakta ve ahlâkın en güzel örneklerini oluşturmaktadır.

Mekke döneminde indirilen âyetlerde yer verilen ahlâki hususlar azımsanamayacak kadar çoktur. Dünyaya tamah etmemek, takvâ sahibi olmak, sabırlı olmak, cimrilik yapmamak, böbürlenmemek, adaletli olmak, anne ve babaya iyi davranmak, yetimlerin hakkını yememek İslâm ahlâkının önemli unsurlarıdır ve Mekke döneminde de öncelenmiştir. Karadâvî'ye göre böbürlenmemek, cimrilik yapmamak, dünyayı aşırı dercede sevmek yasaklar arasındaki önceliklerdendir.³⁴² Bu durum bizler için ahlâkın yerini ve önemini göstermekte ve öncelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü mümin kimse kelime-i şehâdet ile iman dairesine girmekte ancak imanın tezahürü olarak İslâm ahlâkıyla ahlâklanmaktadır.

İmanın diğer bir tezahürü ibadettir. İbadet, itaat ve kulluk etmek demek olup; Allah Teâlâ'ya karşı duyulan sevgi ve saygının belirli fiiller ve davranışlarla ifade edilmesidir. İman, ahlâk ve ibadet bakıldığı zaman aralarında öncelikler olan bir bütünün parçalarıdır. Yukarıda da izah edildiği gibi Kur'ân-ı Kerîm ve sünnette öncelik imana verilmiş ardından yapılması gereken ibadetler emredilmiştir.

İbadet etmek, Allah Teâlâ ve insanlar arasında bir bağ kurmaya ya da kurulmuş olan bağın kuvvetlendirilmesine vesile olmaktadır. İnsanda her daim uyanık bir bilinç oluşturmaktadır. Çünkü insan, kalbinde yer alan iman, ibadetlerle fiillere ve çeşitli ahlâkî davranışlara dönüştürmektedir. Gün içerisinde veya vakti gelince yapılan ibadetler, dualar ve zikirler iman etmiş bir kimsenin imanını muhafaza etmektedir. Bu açıdan ibadet öncelenmesi gereken ve ihmal edilmemesi gereken bir husustur.

³⁴¹ (Kur'ân-ı Kerîm, Hac, 22/31).

³⁴² el-Karadâvî, *Öncelikler Fıkhı*, 206-215.

İbadetler özleri açısından değerlendirildiğinde; Allah Teâlâ'nın varlığına ve birliğine, O'nun kudretine teslim olmaya, insanın aciziyetine, dua ederek yardım talep ettiğine, âhiret gününde yapılan bütün fiiller için hesap verileceğine ve inananların bir ümmet oluşturduğuna dair hususlar içermektedir. Bunların dışında her ibadet ayrı öze ve hikmete sahip olabilmektedir. İbadetlerin faziletleri de kişiden kişiye, mekândan mekâna, zamandan zamana, hâlden hâle göre değişiklikler arz edebilmektedir.³⁴³

Namaz, İslâmiyet'te imandan sonra gelen en yüksek hakikattir. Namaz, hem fiil olarak hem de kavli olarak yapılan bir dua ve Allah Teâlâ ile günde beş defa irtibatta olma halidir. İnsanın kendisine verilen nimetlere şükretmesivebaşına gelebilecek sıkıntılardan korunma isteğinin ifadesi ve anlayarak kılan kimseler için teslimiyet halidir. Oruç; kulluğun farkına varma ve kulluğu disipline etme, kişinin iradesini kontrol altına alma, Allah Teâlâ'nın koyduğu sınırlara ittikâ etme ve Allah Teâlâ'nın nimetlerine karşı şükretmenin fiil bulmuş halidir. Zekât; malın ve mal sahibinin tezkiyesi, dünya sevgisinin engeli, Allah Teâlâ istediği için verebilmenin yani fedakârlığın göstergesi, muhtaca merhametin işareti, İslâm kardeşliğinin birleştirici unsurlarından bir tanesidir. Hac; kişinin hem bedeniyle hem zihniyle hem de malıyla küllî olarak teslimiyeti, İslâm'ın gayesinin ve kazandırmak istediği ruhun tezahürü, ümmet olma bilincinin şekli ifadesidir.

Sonuç olarak İslâm, insanların Allah'a ve birbirlerine karşı ahlâklı tavırlar sergilemelerini hedefler. Bunun yolu olarak önce insanların kendilerini yaratan ve gözetten bir Allah'a iman etmeleri gerektiğini ve âhiret inancını vaz eder. Bunu takiben namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetlerle insanların ahlâklı olabilmelerini kolaylaştırmak ister. Namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten meneder, kesilen kurbanların etleri ve kanları değil sizin takvanız Allah'a ulaşır, Allah'ın emirlerine karşı saygılı olasınız diye oruç farz kılındı anlamındaki âyetler ibadetlerle ahlâka ulaşılmaya çalışıldığını göstermektedir.

3.2.Ferdî Konuların Toplumsal Konulara Önceliği

Toplumlar; aynı sınırlar içerisinde yaşayan, ortak kültürel birikime sahip olan, beraber hayatlarını idame ettiren bireylerden oluşmaktadır. Muhakkak ki toplumun en önemli unsuru kendisini oluşturan bireylerdir. Bu nedenle bireylerin sahip oldukları

³⁴³ el-Karadâvî, *Öncelikler Fıkhi*, 139.

nitelikler toplumu etkilemektedir. Bireylerde gerçekleşen olumlu ya da olumsuz değişim ve gelişimler toplumun tamamında yankı oluşturmaktadır. Böylelikle bir toplum ya bireylerden başlayarak inşa edilmekte; ya da aynı şekilde bireylerden başlayarak yok olmaktadır. O halde toplumun inşası için birey öncelenmelidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de fertlerin şahsiyetlerini ve ahlâklarını geliştirmelerine yönelik 150'yi aşkın âyet bulunmaktadır. Bu âyetlerde; fertlerin bireysel terbiyelerinden, bedenlerine ve ruhlarına karşı görevlerinden, şahsiyet inşasında öncelik verilmesi gereken durumlardan, izin verilen ve verilmeyen durumlardan söz edilmektedir.³⁴⁴

Mekkîsûrelerin muhtevalarından yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki; Mekke döneminde ferdî konular toplumsal konulara öncelenmiş, zihinsel bir devrim gerçekleştirilmiş ve ideal bir insan modeli ortaya konulmuştur. Câhiliye karanlığındaki insanlar vahiy ile aydınlatılmış; insanların aklını kullanarak gerçeğe ve iman hakikatiyle hak ettiği değere ulaşması hedeflenmiştir. Akıl ve irade sahibi insana sorumluluk yüklenmiş ancak bu yapılırken insana takip etmesi gereken yol da gösterilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de birey inşa edilirken, merkez tevhid ve iman olmuştur. İman ile insan, hedeflenen kimliğe ulaşmaktadır.

Nübüvvetin Medine dönemine gelindiğinde bireyde Müslüman bir kimlik inşa edilmiş ve toplumsal meselelere geçilmiştir. Müslümanların ailevî ilişkileri, akrabalarıyla kurdukları bağları, gerek Müslüman gerek gayri Müslim olan toplumun diğer üyeleriyle iletişim ve uluslararası meseleler üzerinde sıklıkla durulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünde ve Hz. Peygamber'in (sav) sünnetinde öncelik bireye ve ferdî konulara verilmiştir. Bu meseleler belirli bir seviyeye getirildiğinde ideal toplum modeli ortaya konulmuş ve toplum inşa edilmiştir.

Sonuç olarak Müslüman bireyler ülkeyi, devleti ve dünyayı kurtarmadan evvel kendilerini, ailelerini ve çevrelerini öncelemek durumundadır. Ütopik hayaller ve idealler yerine çekirdek aileden başlayarak herkes öncelikle kendi çevresine faydalı olmak zorundadır. Fakir, cahil, kimsesiz, düşkün, yaşlı, yetim, öksüz, hasta ve engelli nice insanlar vardır ki sorunlarıyla kimseler ilgilenmez. İslâm bu insanların da önemsenmesini arzu eder. Müslüman bireyler öncelikle bireysel problemlerin çözümüne odaklanmalıdırlar.

³⁴⁴ Mekki Solmaz, "Kur'ân'da Birey ve Toplumun İnşası", *Batman Akademi Dergisi*, 6/1(2022): 31.

3.3.Tebliğde Yakının Uzağa Öncelenmesi

Hız. Peygamber'in (sav) hayatını ve davet sürecini incelediğimizde, onun tebliğinin Cebrâil vasıtasıyla gelen vahyi, olduğu gibi çevresindeki kimselere aktarmak olmadığını görmekteyiz. Hız. Peygamber'in (sav) tebliğ sürecinde, onun üstün bir gayret göstermiş olduğunu, tutarlı, hedeflerinin ve muhataplarının farkında olarak ve üslubunu da buna göre ayarlayarak ilerlediğini görmekteyiz. Hız. Peygamber (sav) tebliğinde temsile, samimiyete, merhamete, kararlılığa, muhataplarının anlayışlarına ve ihtiyaçlarına, üslubuna, kimseyi cinsiyetinden, statüsünden veya ırkından ötürü ayırmamaya dikkat etmiştir. Hız. Peygamber'in (sav) tebliğinin hem kaynağı hem de yönlendiricisi vahiy olmuştur. Toplumsal olgularla vahiy; vahiyle toplumsal olgular değişmiş ve gelişmiştir.³⁴⁵

Mekke döneminin başlarında Hız. Peygamber (sav), bir süre tebliğini gizliden yürütmüştür. Bu durum ortamın tehlikeli olmasından kaynaklanmaktadır. Gizlice yürütülen tebliğ sürecince, toplumun farklı kesimlerinden Müslüman olanlar olmuştur. Böylelikle Müslümanlar Mekke'de bir güç elde etmeselerde cesaret kazanmışlardır. Açıktan tebliği emreden³⁴⁶ ve tebliğe yakınlardan başlamayı emreden âyetler³⁴⁷ nâzil olduğunda, Hız. Peygamber (sav) hemen uygulamaya geçmiştir. Hız. Peygamber (sav), Safa Tepesine çıkmış, akrabalarının olduğu kabileleri teker teker sayarak tebliğde bulunmuş, emredildiği üzere yakınlarını öncelemiştir ve akrabalarından başlamıştır.³⁴⁸

Allah Teâlâ'nın akrabayı öncelemesinde ve Hız. Peygamber'e (sav) de bunu emretmesinde birtakım hikmetler bulunabilir. Öncelikle yakın akraba ile davetçi arasında bulunan yakınlık, sevgi ve saygı sebebiyle akrabalar; davete karşı ön yargılı davranmayabilirler. Muhabbet duydukları bir kimseden gelen davet onlara daha makul ve hoş gelebilir. Akralık bağı, daveti reddedeklerse bile bu durumun bir kere daha gözden geçirilmesine vesile olabilir. Daveti her hâlükârda reddeden akrabalar ise EbûTâlib örneğinde gördüğümüz üzere daveti ve davetçiyi muhafaza edebilme

³⁴⁵ Mustafa Çağrı, "Da'vet", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9:16-19.

³⁴⁶ Hicr 15/94: "(Ey Peygamber!) Sana emrolunanı açıkça duyur, müşriklere aldırış etme."

³⁴⁷ Şuar'â 26/227 : "(Ey Peygamber!) Önce en yakın akrabamı uyar.

³⁴⁸ Kerim Bulandı, "Kur'an Perspektifinden Tebliğ-Usûl ve Kapsam Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Diyanet İlmi Dergi*, 58 (2022): 897-928.

ihtimalleri bulunmaktadır. Bu olumlu neticelerden ötürü yakın akraba öncelenmiş olabilir.

Bugün, her ne kadar farklı toplumlarda ve kültürlerde akrabalık bağına verilen önem çeşitlilik gösterse de; insanları birleştiren, birbirlerine yakınlaştıran, güven ve dayanışma ortamı oluşturan unsurların başında yine akrabalık bağı gelmektedir. Önemi neticesinde akrabalık bağı hayatımızın pek çok noktasında etkin olduğu gibi izlenilmesi gereken tebliğ metodunda da öncelenmesi gerekmektedir

3.4.Barışın Savaşa Öncelenmesi

Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûl süreci ve Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ süreci boyunca takip ettiği ilkelerde, barışa öncelik verildiği görülmektedir. İslâm özü itibariyle teslimiyet, kurtuluş, barış ve esenlik demektir. Kelime anlamında olduğu gibi İslâm, insanların dünyadaveâhirette barış, huzur ve selâmet içerisinde yaşamalarını hedeflemektedir. Müslüman yani İslâm'a mensup olan kimseler ise İslâm'ın hedeflerini taşıyan, barışçıl kimselerdir.³⁴⁹

İslâm kavganın, kinin, öfkenin, düşmanlığın ve savaşın dini değildir. Aksine; merhametin, kardeşliğin, birlik ve beraberliğin, adaletin, medeniyetin ve sulhun dinidir. İslâm'a göre insanın canı değerlidir. Bu nedenle konulan hükümlerde insanın canı ve sağlığı öncelenmiş ve onların korunması emredilmiştir. Haksız yere bir cana kıymak tebliğin ilk döneminde yasaklanan hususlardan olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de sulh, silm, ıslah ve bunların aksi fesad ve bozgunculuk pek çok âyette geçmektedir. Bakara sûresi 208. âyette Allah Teâlâ, insanların hep birlikte barışa ve güvenliğe girmelerini, şeytanın adımlarını takip etmemeleri tavsiye etmiştir. Nisâ sûresi 90. âyette ise kendilerine savaş açmayan ve barış ile gelen kimselere karşı, barışla karşılık vermek emredilmiştir. Nisâ sûresi 128. âyette barışın daima hayırlı olduğu ve Bakara sûresi 193. âyette zalim kimselerden başkasına düşmanlığın olmadığı bildirilmiştir.

Yaşayan Kur'ân Hz. Peygamber (sav)'de hayatı boyunca barışı öncelemiştir. Peygamber olarak görevlendirilmeden önce adalet ve toplumsal barış için Hılfu'l-Fudûl antlaşmasına katılması, en büyük düşmanlarından olan EbûSüfyan'ı, EbûCehîl'in oğlu

³⁴⁹ Ali Osman Ateş, "İslâm ve Barış", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2 (2006): 1-14.

İkrime'yi, amcası Hz. Hamza'yı öldüren Vahşi'yi ve Hind'i affetmesi bunun göstergesidir.³⁵⁰

Nübüvvetin Mekke döneminde hiç savaş yapılmadığını bununla beraber azgın inkârcılara karşı saldırgan ve kindar bir tutum sergilenmediğini görmekteyiz. Mekke müşriklere karşı Allah Teâlâ'nın tavsiyesi ve Hz. Peygamber'in (sav) uygulaması sabırla tebliğde bulunmak ve kendilerini onların her türlü zararlı faaliyetlerinden muhafaza etmek olmuştur. Bu durum Müslümanların pasif olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü barışı sağlamak için de üstün bir çaba göstermek gereklidir.

Bununla beraber savaşın ve cihat etmenin kaçınılmaz olduğu dönemler de olmuştur. Bilhassa Medine döneminde savaşlar önemli yer tutmaktadır. Ancak savaşların yapıldığı Medine döneminde dahî barış önceliklidir. Hz. Peygamber'in(sav) Medine'de yaptığı toplumsal sözleşme ve çevre kabilelerle yaptığı anlaşmalar bunun kanıtıdır. Yapılan anlaşmalar, Hz. Peygamber'in (sav) meseleleri hukuksal ve barışçıl yöntemlerle çözmeye çalıştığını göstermektedir. Yapılan savaşlarda ise yine öncelik barışa ve da'vete vermiştir. Da'veti reddeden kimselerle savaşılmıştır.

Sonuç olarak Müslümanlar dilinden ve elinden diğer Müslümanların zarar görmediği, bundan emin ve selâmette olduğu kimselerdir. Çevreleriyle ilişkileri güven ve barış üzerine kuruludur. Müslümanlar, sosyal hayatlarının yanı sıra tebliğ faaliyetlerinde bulunuyorlarken de Hz. Peygamber'in (sav) sünneti üzere önceliği barışa vermelidirler. Barış ile çözülebilecek meseleleri savaş ortamına taşımamaları gereklidir. Çünkü bu şekilde gönüller fethedilniş olacaktır.

3.5.Cihat Ortamında Âhiretin Dünyaya Öncelenmesi

İslâm bir önceki bahiste açıklandığı üzere barış öncelikli bir dindir. “Ey iman edenler! Sizi hayat verecek şeylere da'vet ettiklerinde, Allah ve Resûlünüzü da'vetine icabet edin”³⁵¹âyetinde ifade edildiği üzere İslâm'ın ana hedefi insanın yaşatılması oluşturmaktadır.³⁵² Ancak Hz. Peygamber (sav) yaşarken, o vefat ettikten sonra ve tarih boyunca Müslümanların savaşmaları gereken durumlar ortaya çıkmıştır. Bu durumlar

³⁵⁰ Ali Osman Ateş, “İslâm ve Barış”, 7.

³⁵¹ (Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl, 8/24).

³⁵² Niyazi Beki, “İslâm'da Cihad Kavramının Kapsamı”, *EKEV Akademi Dergisi*, 70 (2017): 88.

için; “Sizinle savaşımlarla sizde savaşıml.”³⁵³ ifadesinde geçtiği gibi meşru müdafaa, “Size ne oluyor ki, katından bize yardımcı lütfet diye yalvaran erkekler, kadınlar ve çocuklar için düşmanla savaşımlıyorsunuz?”³⁵⁴ ifadesinde yer aldığı gibi mazlumin hakkını gözetmek, “Fitne kaldırılınca ve din sadece Allah için oluncaya değin onlarla savaşıml.”³⁵⁵ ifadesinde yer aldığı gibi i’lâ-yikelimetullahı hâkim kılmak, tebliğin engellenmesi, Müslümanlara yapılan saldırılar, yapılan anlaşmaların bozulması ve içinde bulunulan tehlikenin giderilmesi örnek sayılabilmektedir.³⁵⁶

Bu tür durumlarda savaşımlamak; kişinin kendi mevcudiyetine, güvenliğine, onuruna, dinine ve inancına, adaletin tesis edilmesine, soydaşlarına veya dindaşlarına zarar verecektir. O hâlde toplumda barışın sağlanabilmesi için, özgürce ve onurluca yaşayabilmek için savaş kaçınılmazdır. Savaşın ve cihadın yapılması gerektiği durumlarda şehâdet ve âhiret dünyaya öncelenmelidir. Savaş halinde dünyalık peşinde koşmak, savaştan kaçmak, korkmak ve savaş hazırlığı için talep edilen mal varlığını esirgemek Kur’ân-ı Kerîm’de ve Sünnet’te açıkça yerilmektedir. Tebük Savaşı’na katılmayan hakkındaki âyetler çeşitli bahanelerle savaştan kaçanların durumunu anlatmaktadır.³⁵⁷ Enfâl suresi 15-16. âyetlerde savaştan kaçmak yasaklanmış ve savaştan kaçanlar Allah Teâlâ’nın öfkesiyle tehdit edilmiştir.

Sonuç olarak cihat düşman tarafından yapılan maddi ya da manevi saldırılara karşı yerine getirilen bir tür reflektir. Bu refleks gerekli hale geldiyse yani Müslümanlara karşı maddi ya da manevi bir saldırı mevcutsa artık dünyalık peşinde olmak, savaştan kaçmak ve malları Allah yolunda harcamaktan kaçınmak haramdır. Cihat gerekli olduysa artık cihat her şeye önceliklidir.

3.6.Akîlîliği Önceliklendirme

Akıl insana bahşedilmiş olan düşünme, kavrayabilme, muhakeme edebilme, geçmişe yönelik dersler çıkarabilme ve geleceğe yönelik tahminde ve sezgide bulunabilme yeteneğidir. Bu yetenek ile insan, yaratılmış olan tüm varlıklardan ayrılmaktadır. Akıl ile insan, ilahî vahyin muhatabı ve halife olma şerefine ulaşmıştır.

³⁵³ (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/190).

³⁵⁴ (Kur’ân-ı Kerîm, Nisâ, 4/73).

³⁵⁵ (Kur’ân-ı Kerîm, Enfâl, 8/39).

³⁵⁶ Niyazi Beki, “İslâm’da Cihad Kavramının Kapsamı”, 96-99.

³⁵⁷ Tevbe sûresi 29, 38-40, 74, 90-93, 94-98. Âyetler Tebük Savaşıyla ilgilidir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde Kur'ân-ı Kerîm yalnızca Müslümanlara değil akıl sahibi olan tüm insanlığa indirilmiştir. Dinin de muhatabı akıl sahibi insandır. Din yalnızca akıl sahibi insanı mükellef tutmaktadır.

İslâm dini, akla önem vermiş ve onu öncelemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de “akletmez misiniz, aklınızı kullanmıyor musunuz, umulur ki akledersiniz” ifadeleri pek çok âyette geçmektedir. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de, aklını kullanan insanlarla kullanmayanların bir olmadıkları ve aklını kullanan kimseleri öven ifadeler yer almaktadır. Furkan sûresi 44. âyette ise aklını kullanmayan kimseler hayvan sürülerine benzetilmiştir.

Aklın düşünme yeteneği olmasının yanı sıra, akıl insanı doğru bilgiye yönlendirecek olan kesin ve yegâne yol değildir. Akıl, yanlış kullanıldığı zaman insanı yanlış yönlendirebilir. Bununla beraber aklın yönlendiremeyeceği meselelerde vardır. Bu hususa fizik ötesi âlem örnek verilebilir. Bu tür durumlar için peygamberler gönderilmiş, vahiy devreye girmiş ve insan yönlendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de âhiret, ölüm ve yeniden diriliş aklî ilkelerle açıklanmıştır. İlk defa var edenin ikinci defa var edebileceği ve diriltebileceği, zoru yaratanın kolayı yaratmaya kâdir olacağı, ölü toprağı diriltenin ölü insanı dirilteceği, birbirlerine zıt olan şeyleri birbirlerinden çıkartanın insanı tekrar yaratabileceği gibi örnekler sunulmuştur.³⁵⁸

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de; Allah Teâlâ'dan başka ilahlar bulunsaydı gerçekleşebilecekler³⁵⁹, vahyin Hz. Peygamber'in (sav) uydurması olmadığı³⁶⁰, Allah Teâlâ'dan başka şefa'at edebilecek kimsenin bulunmadığı³⁶¹, hükmün Allah Teâlâ'ya ait olduğu³⁶², kâinatı yaratanın ve onun işleyişine düzen verenin kendisi olması³⁶³ insanın

³⁵⁸ Ahmet Yazıcı, *Akıllı Kitap 3*, (İstanbul:Razva Yayınları,2020), 21-22.

³⁵⁹ Enbiyâ 21/22: “Eğer, yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar bulunsaydı, kesinlikle düzen bozulurdu.” Mü'minûn 23/91: “Allah asla çocuk edinmemiştir. O'nun yanında başka bir ilah yoktur. Aksi hâlde her ilah kendi yarattıklarını alıp kenara çekilir ve mutlaka o ilahlardan biri diğerine üstün gelmeye alışır.”

³⁶⁰ Ahkâf 46/35: “Ben sadece bana vahyolunana uymaktayım.”

Hâkka 69/40-42: “Kur'ân elbette değerli bir elçinin sözüdür. O bir şairin sözü değildir. Ne az inanıyorsunuz. O bir kâhinin sözü de değildir. Ne az aklediyorsunuz.”

³⁶¹ Zümer 39/43: “Yoksa onlar Allah'tan başka bir kimseyi kendilerine şefa'atçi mi edindiler? De ki: o şefa'atçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı ?”

³⁶² Yusuf 12/40: “Allah'ı bırakarak taptıklarınız sizin ve atalarınızın taktığı isimlerdendir. Allah onlar hakkında bir delil indirmemiştir. Hüküm yalnızca Allah'ındır. O, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. Dosdoğru din budur ancak insanların çoğu bilemezler.”

³⁶³ A'râf 7/54: “Muhakkak ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan sonra arşa istivâ eden; geceyi, durmaksızın kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş hâlde yaratan Allah'tır. Biliniz ki, yaratma ve yönetme sadece O'na aittir.”

aklına sunulan meselelerdir. Böylelikle Allah Teâlâ insanın aklını öncelemiş, meseleleri onların anlayabileceği bir biçimde anlatmış ve onları uyarmıştır

Hız. Peygamber'in (sav) sünnetine gelindiğinde aklilik ilkesinin burada da hâkim olduğunu görmekteyiz. Hız. Peygamber (sav) günlük hayatında, vahyi uygularken, toplumun Câhiliye âdetlerini kaldırmaya çalışırken, devlet ilişkilerinde ve düşmanla kurulan ilişkilerde yaptığı işlerinakla ve mantığa uygun olmasını öncelemiştir. Hız. Peygamber'in (sav) toplumda oluşturduğu köklü değişim ve gelişimin önemli araçlarından bir tanesi da'vet metodundaki aklılıktır. Hız. Peygamber (sav) akla uygun davranarak kimi zaman sahâbeyle istişarede bulunmuş kimi zaman kendisinden daha tecrübeli olan kimselerin tecrübelerinden istifade etmiştir. Bununla beraber yaptığı işleri planlayarak ve bazı stratejiler çerçevesinde uygulamıştır. Bu tür durumlar Hız. Peygamber'in (sav) sünnetinde aklilik uygulamasına örnek olarak verilebilir.

Sonuç olarak aklılık İslâm dininin önemli ilkelerindendir. Aklılık ilkesiyle İslâm, evrensel olma özelliğine sahip olmaktadır. 1400 yılı aşkın süre zarfında tüm insanlara hitap etmesinin hikmeti akılık ilkesidir. Bunun neticesinde aklın insana verilmiş nimetlerin başında geldiğini söyleyebiliriz. Akıllı bir varlık olmasından ötürü insanın Allah Teâlâ katındaki değeri artmıştır. İnsanın aklını doğru kullanması neticesinde de değeri artmaya devam edecektir. O hâlde insan, hayatının her alanında salim bir akılla hareket etmeli ve bunun için gayret etmelidir.

3.7.Gerçekliğin, Hayatla Uyumun ve İhtiyacın Önceliği

İslâm dini; insanların inanç sistemlerine, değer yargılarına, ibadetlerine, diğer insanlarla olan ilişkilerine ve ahlâkına, devletlerarası ilişkilere, kâinata ve bütün yaratılmış varlıklara karşı bakış açısına, insanın yaratılmasına, dünyevî ve uhrevî hayata dair bütüncül bir yaklaşıma sahiptir. Başka bir deyişle din, insan hayatının ta kendisidir ve hayatın her zerresine de hâkimdir. Dinin hayatın tamamına yayılmış bu yapısı, onun ihtiyaç odaklı ve gerçekçi olmasını beraberinde getirmektedir.

Kur'ân-ı Kerîmde aynı şekildeiçerdiği konular nedeniyle bu özelliğe sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm'de fikhî hükümler, akîdevî hususlar, ahlâk, geçmiş ümmetlerin ve dinlerin haberleri, tasavvuf, iktisadî hususlar, insan sağlığı, edebiyat, astronomi ve çeşitli bilimlere dair hususlar yer almaktadır. Ancak Kur'ân için müstakil olarak fıkıh,

kelam, dinler tarihi ve benzerlerinin kitabıdır denilemez. Kur'ân, din gibi bütüncül bir yaklaşıma sahip olup hayatın tanımı, anlamı ve kitabıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de verilen hükümler gerçekçidir. Kur'ân-ı Kerîm'de insanların yetmeyeceği şeylerle sorumlu tutmamakta ve hükümler içermemektedir.³⁶⁴Bu açıdan değerlendirildiğinde din fitrîdir; beşeri kapasiteyi ve ihtiyaçları görmezden gelmemektedir ve insan içindir. Gerek esbâb-ı nüzûl ile gerekse Kur'ân'ın nitedrîcen indirilmesi vasıtasıyla insanların ihtiyaçlarını gözetmektedir. Mekke ve Medine dönemlerinde inen sûrelerin muhteva ve üslubundaki farklar bu durumu desteklemektedir. sürecinde yaşanan olay ve olgularla vahiy yakından ilişkilidir. Eğer ki din, gerçekçi bir yapıya sahip olmasaydı, muhataplarını göz önünde bulundurmada, bir bütün halinde amaçlarını ve hedeflerini ortaya koyardı. Ancak bu şekilde erişilmesi ve yaşanması zor bir din ortaya çıkmış olurdu.

Hiz. Peygamber'in (sav) beşer bir peygamber olması da bu hususları desteklemektedir. Beşer peygamberin sünneti hayatî olmaktadır. Böylelikle sünnetin Müslümanlar tarafından uygulanabilirliği ortaya konulmuştur. Hiz. Peygamber (sav) her insan gibi sevinmiş, üzölmüş, hastalanmıştır. Bunların yanında dini için bir takım sıkıntılar çekmiş, da'veti gizli yapmak durumunda kalmış, müşriklerle mücadele etmiş, boykota uğramış, hicret etmek zorunda kalmış, taşlanmış, savaşmış ve bu savaşlarda yaralanmıştır.³⁶⁵

Hiz. Peygamber (sav) hayatı boyunca etrafındaki kimselere ölçölü, gerçekçi ve ihtiyaçlarına binaen tavsiyelerde bulunmuştur. Örneğin; sürekli oruç tutup namaz kılmaya, eşlerine yaklaşmamaya, dünyadan uzaklaşmaya söz vermiş bir grup sahâbiye kendisinin bununla emrolunmadığını, bazen oruç tutup bazen tutmadığını, gecenin bir kısmında uyuduğunu bir kısmında ibadet ettiğini ve namaz kıldığını ifade etmiştir. Allah Teâlâ'nın helal kıldığını şeyleri, insanların kendilerine haram kılmamalarını ve aşırıya gitmemelerini³⁶⁶ tavsiye etmiştir.³⁶⁷

Yine Hiz. Peygamber'in (sav) muhatabının özelliklerini ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak bazen aynı soruya farklı cevaplar verdiği olmuştur. Örneğin; en

³⁶⁴ (Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/286).

³⁶⁵ Ahmet Keleş, "Yaşayan Sünnet ve Sosyal Hayat", *ESKİYENİ*, 23 (2021): 54.

³⁶⁶ (Kur'ân-ı Kerîm, Mâide, 5/87).

³⁶⁷ Dârimî, Sünen, 3/1386.

faziletli amelin ne olduğu sorulduğunda vaktinde kılınan namaz, anne babaya iyi davranma³⁶⁸ ve Allah Teâlâ yolunda cihat etmek³⁶⁹ olmak üzere farklı cevaplar vermiştir. Böylelikle Hz. Peygamber (sav) insanların ihtiyaçlarına yönelik, onların eksik olduğu ya da tamamlamak istediği hususlara vurgu yapmıştır.

Sonuç olarak İslâm dini; hayatı, ihtiyaçları ve gerçekçi olmayı öncelemesi hasebiyle müntesiplerinden ütöpik hedefler ve ruhbanlık beklememektedir. Hadîdsûresi 27. âyette Hristiyanların ruhbanlık icat ettiği ve Allah Teâlâ'nın ise bunu emretmediği bildirilmiştir. Aksine Allah Teâlâ, insanların kalplerini temiz tutmalarını, ibadetlerini eksiksiz yerine getirmelerini, ahlâklı olmalarını ve tüm bunlarla beraber hayatın içinde olmayı insanlardan beklemektedir.

3.8.Fiilî Duanın Kavî Duaya, Hareketin Durağanlığa Öncelenmesi

Dua, Allah Teâlâ'ya kulluğun esas unsurudur ve Allah Teâlâ'ya yakarma, ibadet etme, yardıma çağırma, durumunu arz etme ve Allah Teâlâ'nın birliğini tanıma anlamlarına gelmektedir.³⁷⁰ Dua söz ve fiille yapılmak suretiyle iki şekilde uygulanabilmektedir. Sözlü dua, istek ya da korunma duygusunu, kalben inanarak ve dil ile ifade ederek Allah Teâlâ'ya arz etmektir. Fiili dua ise, sözlü olarak ifade edilen şeylerin vuku bulması için insanın ortam hazırlaması ve bunun için gayret etmesidir. Bu şekilde sözlü ve fiili olarak dua tamamlanmaktadır. Dua ederken bir şeyler talep etmek, duaya icabet edilmesi için yeterli bir sebep değildir. Muhakkak sözlü duayı fiili dua ile desteklemek hatta fiili duayı öncelemek gerekir. Böylelikle insan iradesi ölçüsünde elinden geleni yapmış, işin sonuçlanması ve duanın kabul edilmesi kısmını da Allah Teâlâ'ya bırakmış olur.³⁷¹

Günümüzde inananlar tarafından fiili dua, sözlü duanın gerisinde kalmıştır. İnananlar elde etmek istedikleri şeylere sözlü dua ile çaba göstermeden ulaşmayı hedeflemişlerdir. Ancak bu durum sünnetullahı aykırıdır. Sünnetullahı göre her insanın kaderi kendi fiillerine ve çabasına bağlı kılınmıştır. Bu durumda sözlü dua ve fiili dua arasında bir önceliklendirme vardır. Kur'an-ı Kerim'de insanın çabasının ne kadar

³⁶⁸ Müslîm, İman, 140.

³⁶⁹ Müslîm, İman, 138.

³⁷⁰ Selahattin Parlador, "Dua" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9:530-535.

³⁷¹ Resul Ertuğrul, "Kur'an'da Fiilî Dua", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4/4 (2015): 903-905.

önemli olduğu, pek çok yerde vurgulanmıştır. İsrâ sûresi 19. Âyette âhiret için çalışıp çabalayan müminlerin gösterdikleri gayretin karşılığını alacağı, Necm sûresi 39. âyette insan için yalnızca çalıştığının karşılığının olması, Ra'dsûresi 11. âyette insanların kendilerini değiştirmedikçe Allah Teâlâ'nın onları değiştirmeyeceği bildirilmiştir.

Yine aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de sözlü dualarıyla beraber fiilen mücadelede bulunan, gönderildikleri kavimlere karşı üstün bir gayret gösteren peygamberlerden bahsedilmiştir. Örnek olarak; Hz. Âdem'in, dünyaya gönderildikten sonra tevbesini fiilleriyle desteklemesi; Hz.Nuh'un, kavmine 950 sene tebliğde bulunduktan sonra onları Allah Teâlâ'ya havale etmesi; Hz. Musa'nın, defalarca sözlerinden dönen İsrâiloğullarına tebliğde bulunmaya devam etmesi verilebilir. Hz. Yûnus'un örneği ise konuyu başka bir bakış açısıyla aydınlatmaktadır. Hz. Yûnus, da'veti kabul etmeyen kavmini bırakınca bir balık tarafından yutulmuş, akabinde tevbesi kabul edilmiş ve yarım bıraktığı fiili duasına döndürülmüştür.³⁷²

Bütün peygamberlerin olduğu gibi, son peygamber Hz. Muhammed'in (sav) de, hayatı mücadeleyle geçmiştir. Nübüvvetin ilk yıllarında da'veti gizli tutması, imkânsızlıklar içerisinde Erkam'ın evinde yürüttüğü tebliğ faaliyetleri, Mekke döneminde verilen psikolojik ve maddi imtihanlar, Habeşistan'a hicret etmeden önce ortamın uygunluğunun değerlendirilmesi, Akabe Biatlarıyla Medine'nin hicrete uygun bir ortam haline getirilmesi, Medine'nin hicret için seçilmesi, hicret yolculuğunda seçilen zaman, rehber, güzergâh, Medine'de bir toplumun inşa edilemesi, savaşların öncesinde yapılan hazırlıklar ve araştırmalar, anlaşmalar ve alınan önlemler Hz. Peygamber'in (sav) fiili duasının sadece bir kısmını oluşturmaktadır.³⁷³

Bu örneklerin yanı sıra Hz. Peygamber (sav) “Tedbir almak gibi akıl, sakınmak/korunmak gibi vera’, güzel ahlâklı olmak gibi üstünlük ve şeref bulunmamaktadır”³⁷⁴ ve devesini bağlamadan Allah Teâlâ'ya tevekkülde bulunan bir kimseye “Öncelikle deveni bağla, daha sonra Allah’a tevekkül et”³⁷⁵ buyurmuştur. Yine veba olan yere girilmemesini ve veba olan yerden çıkılmamasını tavsiye etmesi bizlere örneklik teşkil etmektedir. Bizler için öncelikle tedbir almanın, istediğimiz şeyler için

³⁷² Resul Ertuğrul, “Kur'ân'da Fiilî Dua”, 907.

³⁷³ Murat Gök, “Tedbir ve Tevekkül Kavramları Bağlamında Allah Rasûlü'nün Mekke Dönemi Hayatına Dair Değerlendirme”, *RUMELİ İslami Araştırmalar Dergisi*, 5/10 (2022): 159-168.

³⁷⁴ İbnMâce, Zühd, 37.

³⁷⁵ Tirmizî, BabuSıfatı'l-Kıyâme, 35.

ya da maruz kaldığımız şeyler karşısında emek sarfetmenin ve çabalamanın gerektiğini göstermektedir. Ardından yapılacak tevekkülle hakiki dua tamamlanmış olacaktır.

3.9.Ümmetin Faydasını Kişisel Menfaate Önceleme

İslâm dinine göre toplumlar ırklarına, dillerine veya yaşadıkları coğrafyaya göre değil; inançlarına göre sınıflandırılmaktadır. Yani İslâm için; iman eden, Allah Teâlâ'ya inanan Müslüman toplum ve inkâr eden, küffâr toplum olarak ikiye ayrılmaktadır. Daha geniş bir ifadeyle İslâm ümmeti ya da Ümmet-i Muhammed; Allah Teâlâ'ya inanan, Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerini kendisine ilke edinerek uygulayan, Hz. Muhammed'i ve İslâm'ın bütün peygamberlerini kendilerine önder edinen, aynı amaç, hedef ve düşüncelere sahip topluluktur.³⁷⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde ümmet olmaya, Müslümanların birlik ve beraberliğine vurgu yapılmaktadır. İslâm dininde Müslümanların bir ümmet ve toplum oluşturması, Hucurât sûresi 10. âyette geçtiği üzere inananların kardeş olmasına dayanmaktadır. Allah Teâlâ'nın da buyurduğu gibi, Müslümanlar arasındamanevi bir yakınlıkla kurulmuş kardeşlik bağı bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de; Müslümanların hep birlikte Allah'ın ipine tutunması ve ayrılmaması gerektiği³⁷⁷, Allah'ın birbirlerine düşman olan kimseleri İslâm ile birleştirdiği³⁷⁸, inananların birbirleriyle çekişmesi durumunda korkuya kapılarak güçlerini kaybedecekleri³⁷⁹, Allah'ın birbirlerine kenetlenerek saflar oluşturmuş ve O'nun yolunda savaşan kimseleri sevdiği³⁸⁰, Müslümanların bir şeye ihtiyaç duysalar bile kardeşlerine öncelik verdikleri bildirilmiştir³⁸¹.

Hz. Peygamber'in (sav) sünnetinde de birlik ve beraberliğe çok önem verilmiş ve ümmet olmak öncelenmiştir. İman etmeden önce aralarında anlaşmazlıklar bulunan kabileler İslâm ile ortak paydada buluşmuşlardır. Müslümanlar arasında, toplumun farklı sâtülerine sahip kimseler muâhât ile kardeş kılınmıştır. İman etmeden önce Müslümanlara eziyet eden kimselere karşı kin duyulmamıştır. Bunlar Müslüman olan

³⁷⁶ Abdullah Aygün, "Kur'ân Perspektifinden Ümmet Kardeşliği", Diyanet İlmî Dergi, 52/2 (2016): 12-13.

³⁷⁷ (Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/103).

³⁷⁸ (Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl, 8/75).

³⁷⁹ (Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl, 8/46).

³⁸⁰ (Kur'ân-ı Kerîm, Sâf, 61/4).

³⁸¹ (Kur'ân-ı Kerîm, Haşr, 59/9).

kimselerin kişisel çıkarlarını, anlaşmazlıklarını ve statülerini İslâm için bıraktıklarını göstermektedir. Hz. Peygamber (sav) yaptığı savaşlarda İslâm ümmetini öncelermiştir. Bir başka bir deyişle bireysel çıkarlar için değil İslâm ümmetinin geleceği için savaşmıştır. Hudeybiye Anlaşması'nda Müslüman olan kimselerin geri verilmesi o gün şartlarında kötü bir durum olsa da ardından Mekke'nin fethinin müjdesi olmuştur. Yani o gün göz ardı edilen bu kötü durum ümmet-i Muhammed'e Mekke'yi bahşetmiştir.

O hâlde İslâm'ın bizden istediği ideal ümmette ırkın, rengin, kişisel menfaatlerin, zaafların, makamın, mülkiyetin hatta canın dahî önemli olmadığını; ümmetin öncelikli olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber'in (sav) buyurduğu gibi "Müminler birbirlerini sevmeye, merhamet duymaya ve şefkat göstermede bir bedene benzemektedir. O bedenin bir uzvunda rahatsızlık bulunduğu zaman diğer uzuvlar, rahatsızlık bulunan için uykusuzluk ve ateşle yardım isterler."³⁸² Bir bedene benzetilen Müslümanların kendilerini öncelemesi, o bedene yani tüm Müslümanlara dolayısıyla da yine kendilerine zarar verecektir.

³⁸² Müslîm, BirrVe's-Sıla Ve'l-Edeb, 17.

SONUÇ

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'i indirirken ve Hz. Peygamber (sav) İslâm'ı tebliğde bulunurken birtakım hükümlere ve konulara öncelik vermişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm, 23 yılda yaşanan olaylara ve olgulara binaen peyderpey Hz. Peygamber'e (sav) indirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in bir bütün olarak indirilmeyişinin pek çok hikmeti bulunmaktadır. Konumuz itibariyle dikkat edilmesi gereken nokta nüzûl sürecinde bazı hususların öncelenmesidir. Allah Teâlâ'nın insanlara ilk olarak emrettiği hususlar diğer hususlara göre daha öncelikli olmuş ve daha öncelikli uygulanmıştır. Aynı şekilde Mekke'de indirilen hükümler Medine'de indirilen hükümlere göre önce indirilmiş ve önce uygulanmıştır. Böylelikle tedricennüzûl süreci ve Mekkî-Medenî sûre ayrımı, hükümler arasında bulunan önceliklendirmenin delili olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyet ya da sûrelerin indirilmesinin sebepleri bulunmaktadır. Nüzûl ortamında gerçekleşen, üzerine hüküm konulacak meselelere Allah Teâlâ tarafından müdahale edilmiş, emir ya da nehiyde bulunulmuştur. Kimi zaman Hz. Peygamber'in (sav) bir hadis buyurmasından önce de, buna sebep teşkil eden durumlar gerçekleşmiştir. Müdahale edilen, yeni bir hüküm verilen ya da yasaklanan, açıklama getirilen bu hükümler diğer hükümlere göre öncelenmiştir. Kimi zaman da bir hüküm başka bir hükümle kaldırılmıştır. Böylece esbâb-ı nüzûl, esbâbuvürûdî'l-hadis ve nâsih-mensûh hükümler arasında bulunan önceliklendirmenin diğer delillerini oluşturmaktadır.

Gerek Câhiliye döneminde bulunan itikadî bozukluklar ve ahlakî eksiklikler gerekse nübüvvetin ilk yıllarında gerçekleşen olaylar ve duyulan birtakım ihtiyaçlar, sûrelerin nüzûlünü ve Hz. Peygamber'in (sav) tebliğ sürecini şekillendirmiştir. Bu durum asırlardır bilgisi dâhilinde olduğumuz bir önceliklendirmeyi meydana getirmektedir. Meydana gelen bu önceliklendirme iman edenleri ilgilendirmektedir. Mekke döneminde imanî ilkeler tüm durumlara öncelenmiştir. Dinin en temelinin itikad olduğu ortaya konulmuştur. Allah Teâlâ'nın varlığı, birliği, kudreti, âhiret gününe iman ve peygamberlere iman Mekkîsûrelerde en çok ele alınan konulardandır. O hâlde bu hususlar iman eden kimseler için öncelikli olmalıdır.

Mekkîsûrelerde imanî ilkeler dışında en çok söz edilen diğer bir husus ahlâktır. Mekke'de vahiy ve sünnet vasıtasıyla İslâm ahlâkının temel değerleri ortaya

konulmuştur. Dünya hayatına tamah etmemek, takvâ sahibi bir mümin olmak, gerektiği durumlarda sabır ve sebat gösterebilmek, cimrilik yapmamak, eli açık gönlü geniş olmak, böbürlenmemek ve başka kimseleri ezmek, adaletli davranmak, yaratılıştaki tüm insanların eşit olduğunu ve eşitliği hak ettiği bilmek, ölçüde ve tartıda hakkaniyetli olmak, yetimleri ve yardıma muhtaçları gözetmek, anne ve babaya iyi davranmak bu temel değerlerdendir. Allah Teâlâ'nın ve Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'de önemle üstünde durduğu ve öncelediği hususlardır. Medeni sûrelerde ise en çok cihadın, Allah Teâlâ için çabalamanın üzerinde durulmuş ve öncelenmiştir. Bu sûrelerde İslâm dinin ibâdât ve muamelât kısmı tamamlanmıştır. Cihat ahkâmı, hadler, miras hükümleri, helaller ve haramlar Müslümanların kendi içlerinde kurdukları ilişkiler ve uluslararası ilişkileri düzenlenmiştir. Böylelikle İslâm dininin hükümleri tamamlanmıştır.

İslâm dinini doğru yaşayabilmek elbette ki onu doğru olarak anlamaktan geçmektedir. İslâm dinini doğru anlamak ise, onun önem verdiği ve öncelediği hususlara, önem ve öncelik vermekle başlayacaktır. İnananlar, iman ettikleri dinin önceliklerini önemsemeyerek, sadece yerine getirebildiklerini ve kolaylarına gelenleri yaparak yalnızca kendilerini kandırmaktadırlar. Oysa her dinin bir sistemi olduğu gibi İslâm dininde bir sistemi vardır. Öncelenen hususlar yerine getirilmeden, ardına bırakılanların yerine getirilmesi bazen bir şey ifade etmemektedir. İman olmaksızın amelde bulunmanın ne derecede önemli olduğu ortadadır.

İtikadî konuların yanı sıra toplumsal konularda da bir önceliklendirme mevcuttur. Toplum inşa edilirken öncelik fertlerin inşa edilmesine verilmiştir. Barış savaşa öncelenmiş; ancak savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda âhîret hayatı, dünya hayatına tercih edilmiştir. İnsan hayatında akıl; dogmalara, hurafelere, körü körüne bağlanmalara, gerçek dışı düşüncelere ve inançlara öncelenmiştir. İslâm'ın hükümlerinde gerçeklik, hayatla uyum halinde olma, ihtiyaçların giderilmesi öncelikle tercih edilmiş ve insanlara da tavsiye edilmiştir. İnsanların hareket halinde olması, işlerini fiilen yerine getirmesi ve gerekli tedbirleri alması, sadece tevekkül ve dua etmelerine öncelenmiştir. Son olarak ümmetin yararı, birliği ve bütünlüğü şahısların üstünde tutulmuştur.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Adnan. “VedâHutbesi’ndeki Temel Prensipler ve Kur’ân-î Temelleri”. *Diyanet İlmî Dergi*,52/3, (2016): 91-103.
- Ağca, Sevgi. “XIX. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarına Göre Arap Yarımadasının Coğrafi Yapısı”.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,İstanbul Üniversitesi, 2000.
- Ağırakça, Ahmet. “Gassânîler”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,13:397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ağırakça, Ahmet. “Nabatîler”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,32:257-258. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ağırakça, Ahmet. “Tedmür”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,40:264-265. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Algül, Hüseyin. “Mûte Savaşı”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,31:385-387. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Atan, Ömer Faruk. “Tarihi Süreç İçerisinde Nesih Teriminin Gelişimi ve Kapsamı”. *İhya Uluslararası İslam Araştırma Dergisi*, 4/1, (2018):93.
- Ateş, Ali Osman. “İslâm ve Barış”.*Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/2 (2006): 1-14.
- Atmaca, Gökhan.“Hz. Ömer’in Kur’an-ı Kerim Anlayışı ve Tefsir İlmine Katkıları”. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2009.
- Avcı, Casim. “Kaynukâ (Benî Kaynukâ)”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:88. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Avcı, Casim. “Kureyza (Benî Kureyza)”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,26:431-432. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Aydın, Bilgi. “MekkîSûreler Örneğinde Kur’ân’ın Konuları Karşıtıyla Anlatım Üslûbu”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2020.
- Aydoğdu, Yakup. “Kur’an’da Nesh Çalışması”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2002.
- Aygün, Abdullah. “Kur’ân Perspektifinden Ümmet Kardeşliği”. *Diyanet İlmî Dergi*, 52/2, (2016): 12-13.
- Ayvallı, Ramazan. “EsbâbüVürûdî’l-Hadis”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,11:362-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bakkal, Ali. “Kur’an’da Mensuh Ayetlerin Sayısı”. *Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,2, (1996):35.
- Bardakoğlu, Ali. “Had”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14: 547-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bayram, Enver. “Kur’an’da Geçen “Ey İnsanlar” ve “Ey İman Edenler” Hitaplarıyla Başlayan Ayetler Arasında Bir Mukayese”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,5/1, (2017):161-184.
- Beki, Niyazi. “İslâm’da Cihad Kavramının Kapsamı”, *EKEV Akademi Dergisi*, 70 (2017): 88.
- Bektaş, Ahmet.“MekkîSûrelerdeki Edebi Üslûp Özellikleri Meryem SûresiÖrneği”.Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.

- Birişik, Abdülhamit. “Kur’ân İlimleri”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26:401-404. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdülhamit. “Nüzûl”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 33:308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Birişik, Abdülhamit. “Sûre”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37:538-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bulandı, Kerim. “Kur’ân Perspektifinden Tebliğ-Usûl ve Kapsam Üzerine Bazı Mülâhazalar”. *Diyanet İlmî Dergi*, 58 (2022): 897-928.
- Buhârî, EbûAbdillah Muhammed b. İsmâîl. el-Câmiu’s-sahîh, I-IX, (thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir). DâruTavgi’n-Necât, 1422.
- Büyükoşkun, Kudret. “Arabistan”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3:448. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çağrıçı, Mustafa. “Da’vet”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9:16-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çağrıçı, Mustafa. “Kur’ân”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26:390. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çetin, Abdurrahman. “Nesih”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32:579-581. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çetin, Abdurrahman. “Tilâvet Secdesi”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41:157. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çiçek, Yakup. “Nâsih-Mensuh İlmini Bilmenin Tefsire Getirdikleri ve Götürdükleri”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları-III*, (2002): 371-384.
- Çonkor, Burhan. “Son Dönem MekkiSûrelerde Öne Çıkan Toplumsal Mesajlar”. *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/1, (2020): 326-331.
- Dam, Hasan. Karataş, Meryem. “Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru” *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0/2, (2014): 55-71.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân. Sünen, I-IV, (thk. HüseyinEsed Selim ed-Dârânî). Dâru’l-Muğnî, 2000.
- Demircan, Adnan. “Cahiliye ve Hz. Peygamber Dönemi Uygulamalarıyla Nikâh”. *Diyanet İlmî Dergi*, 49/3, (2013): 31-33.
- Demirel, Cumhuri. “Kur’ân’ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekki – Medenî”. *Diyanet İlmî Dergi*, 53/4 (2017):42.
- Doğandor, Emre. “Suudi Arabistan’da Göçmen ve Yerli İşgücü Nüfuslar Arasındaki Gelir Eşitsizliği”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019.
- Doğru, Erdiñ. “Cahiliye Dönemi Dil ve Üslup Özelliklerinin Erken Dönem Kur’an Sûrelerindeki İzdüşümleri”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 9/26, (2020):363-364.
- Duman, Mehmet Zeki. Altundağ, Mustafa. “Hurûf-u Mukattaa”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18:401. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Durmuş, Zülfikar. “Kur’an-ı Kerim’de Uluslararası İlişkiler”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, 0/2, (2002):213.
- EbûDâvud Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî. Sünen, I-VII, (thk. Şuayb el-Arnâvut ve dğr.). Dâru’r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.
- El-Karadâvî, Yusuf. *Öncelikler Fıkhi*. Çeviren Abdurrahman Kahraman, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2021.

- Ensari, Abdurrahman. “Sebeb-i Nüzulün Tesbit ve Tercih Kuralları”.*Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V/9, (2014):71.
- Erkal, Mehmet. “Ganimet”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 13:351-354. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Erkal, Mehmet. “Zekât”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 44:197. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ertuğrul, Resul. “Kur’ân’da Fiilî Dua”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4/4, (2015): 903-905.
- Es-Salih Subhî. *Kur’an İlimleri*, Çeviren M. Sait Şimşek, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.
- Evren, Heybetullah. “*Neshin Tarihi Süreçteki Gelişiminin Mensûh Âyetlerin Niceliğine Etkisi*”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2022.
- Fayda, Mustafa. “Bedevî”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5:312. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. “Bedir Gazvesi”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 5:325. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. “Bey’atürrıdvân”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 6:39-40. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fidan, Ayşegül. “*Kur’ân Dilinde Mekki ve Medenî Âyetlerin Bütünlüğü*”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2021.
- Gök, Murat. “Tedbir ve Tevekkül Kavramları Bağlamında Allah Rasûlü’nün Mekke Dönemi Hayatına Dair Değerlendirme”. *RUMELİ İslami Araştırmalar Dergisi*, 5/10, (2022): 159-168.
- Gündüz, Ahmet. “Kur’an’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl’ün Müsbet ve Menfi Etkisi”. *DÜİFAD*, 18/1, (2016):97.
- Hamidullah, Muhammed. “Hayber”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17:20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. “Hudeybiye Antlaşması”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18:287-299. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. “Huneyn Gazvesi”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18:376-377. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. Avcı, Casim. “Uhud Gazvesi”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 42:54-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*, Çeviren Mehmet Yazgan, İstanbul: Beyan Yayınları, 2020.
- Işılak, Fatma Hatice. “*İslam Öncesi Mekke’nin Siyasi Yapısı*”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim el-Büstî. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi* İbn Hibbân, I-XVIII, (thk. Şuayb el-Arnâvût). Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1988.
- İbn Hişâm. *Sîretü İbn Hişâm*, Çeviren Arif Erkan, İstanbul: Huzur Yayınevi, 1995.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. Sünen, I-II, (thk. Muhammed Fuad Abdülbâki). Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, ths.

- Kandemir, Mehmet Yaşar. “Hatice”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16:465. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kapar, Mehmet Ali. “Lahmîler”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27:54-55. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Karaman, Hayrettin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur’an’da ‘Tenzîl’ Kavramına Eğitim Açısından Bir Yaklaşım”. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar 5/1, (2014):41-84.
- Keleş, Ahmet. “Yaşayan Sünnet ve Sosyal Hayat”. *ESKİYENİ*, 23, (2021): 54.
- Kondi, Şaban. “Kur’an’da Tedricilik”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2001.
- Kur’ân-ı Kerîm
- Kurt, Mehmet. “Sebeb-i Nüzûl Rivâyetlerinin Âyetlerin Parçacı Anlaşılmasına Olan Etkiler”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1, (2021):133.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. “Hicaz”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17:432. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. Bozkurt, Nebi. “Medine”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28:305. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. Bozkurt, Nebi. “Mekke”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28:556. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Küçükbaşçı, Mustafa Sabri. Bozkurt, Nebi. “Taif”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39:443. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Müslim, Ebû’l-Hasen Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. el-Müsnedü’s-sahîh, I-V, (thk. Muhammed Fuad Abdulbaki). Beyrut: Dâr İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, es-Sünenü’l-kübrâ, I-XII, (thk. Hasan Abdülmün’im Şelebî), Beyrut: Müessesetü’r-Risâle.
- Okumuş, Mesut. “Kur’an’ın Tedrici Nüzul Süreci Bağlamında Mekkî ve Medenî Âyetler Üzerine”. *Eskiye*, 27/Güz, (2013):7-21.
- Önkâl, Ahmet. “Akabe Biatları”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2:211. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Önkâl, Ahmet. “Hicret”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17:458-462. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Önkâl, Ahmet. “Müstalik (Benî Müstalik)”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31:360-361. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özaydın, Abdülkerim. “Hac”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14:386-389. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özkuyumcu, Nadir. “Nadîr (Benî Nadîr)”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32:275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özler, Mevlüt. “Tevhid”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 41:18. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Parladır, Selahattin. “Dua”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9:530-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Polat, Salahattin. “Mürsel”. İçinde *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32:52-54. Ankara: TDV Yayınları, 2006.

- Sarıçam, İbrahim. “Hamrâülesed Gazvesi”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,15:498-499. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Sarıçam, İbrahim. *Hız Muhammed Ve Evrensel Mesajı*. Ankara:Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2002.
- Saylan, İbrahim. “*Hadisleri Anlama Yöntemi Olarak Esbâb-ı Vurûd*”. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2019.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Tevhid”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,39:193. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22:212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Solmaz, Mekki. “Kur’ân’da Birey ve Toplumun İnşası”. *Batman Akademi Dergisi*, 6/1(2022): 31.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı”. *Milel ve Nihal*, 13/1, (2016): 72-74.
- Şanlı, İbrahim. “*Cahiliye Dönemi Arap Edebiyatında Nesir*”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Dicle Üniversitesi, 2019.
- Şengül, İdris. “Ulûmu’l-Kur’ân Konusu Olarak Nâsîh ve Mensûh”.*Diyanet İlmi Dergi*,38/3, (2002):94.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî. Sünen, I-V, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve dğr.). Mısır: Mustafa Bâbi el-Halebî, 1975.
- Topaloğlu, Bekir. “Kıyamet”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,1:543. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. “Kudret”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26: 316. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Türcan, Talip. “Tedrîc”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,40:265-267.İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ünal, Necdet. “Kur’ân’ın İçki Yasağı Tedrîcîliği Üzerine Bir Araştırma”. *Kelam Araştırmaları*,9/2, (2011):158.
- Yargıcı, Atilla. “Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”. *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, 17/4, (2004):282.
- Yavuz, Salih Sabri. “Mi’rac”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30:132-135. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Vücûd”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,43:136. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yazıcı, Ahmet. *Akıl Kitabı 3*. İstanbul:Razva Yayınları, 2020.
- Yeşilyurt, Yahya. “*Yemen’de Osmanlı- İngiliz Mücadelesi (1871-1914)*.”Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.
- Yılmaz, Hasan. , “Kur’an’ın Ana Konularına Dair Bazı Tasnifler”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVI/4, (2010): 49-62.
- Yiğit, İsmail. “Sebe”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36:241-243. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yiğit, İsmail. “Sevîk Gazvesi”.İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36:585. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Zorlu, Cem. “Tebliğde Öncelik ve Tedrîcîlik”, içinde *H. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, editör Mehmet Bulut, 236-248. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

İTERNET KAYNAKLARI

Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “Bağlam” (Erişim 7 Mayıs 2024) <https://sozluk.gov.tr/>
“En’âm Suresi Tefsiri” (Erişim 23 Kasım 2022), <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/6-enam-suresi>
“A’râf Suresi Tefsiri” (Erişim 23 Kasım 2022), <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/7-araf-suresi>
“Yûnus Suresi Tefsiri” (Erişim 23 Kasım 2022), <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/10-yunus-suresi>
“TevbeSûresi” (Erişim 1 Kasım 2023), <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/sure/9-tevbe-suresi>

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Ayşe Mine Uçar	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	